PANAIT ISTRATI

PELERINUL INIMII

Antologie, cuvânt înainte, prezentări şi traduceri de ALEXANDRU TALEX

EDITURA MINERVA BUCUREŞTI • 1998

CUVÂNT ÎNAINTE

Cu prilejul Centenarului naşterii lui Panait Istrati (1884). Editura Gallimard a tipărit – în îngrijirea noastră – volumul intitulat *Pelerinul inimii,* o reconstituire a vieţii sale de hoinar şi de scriitor. În cea mai mare parte sunt pagini necunoscute cititorului contemporan.

Panait Istrati avea obiceiul de a-l lua pe cititor ca martor al vieţii sale. Numeroase sunt paginile autobiografice în cărţile *Plecările mele* şi *Pescuitorul de bureţi,* care au chiar ca subtitlu.. Pagini autobiografice „, iar ultimele cărţi ale operei sale *{Mata lui Adrian Zografi)* sunt în cea mai mare parte autobiografice… Năzuiesc să înfăţişez contemporanilor mei o vastă frescă realistă, prea puţin ilustrată cu acel soi de documentaţie care e la îndemâna oricui şi nu dovedeşte nimic, ci bizuindu-se mai mult pe elementul autobiografic, pe faptul trăit, cunoscut de toţi şi care nu poate fi contestat autorului, dar nici eroului său" (introducere la volumul l la*ta lui Adrian Zografi). Mai* sunt cunoscute, de asemeni, şi alte pagini autobiografice care evocă unele răspântii decisive ale vieţii sale. Astfel, după apariţia cărţii Spre *altă flacără (1929*). El a publicat Încr*edere, un m*agistral răspuns dat tuturor tentativelor de a-i denatura atitudinea, după înapoierea din U.R.S.S.. Iar în 1930, după ce a fost izgonit din Egipt, a scris tulburătoarea confesiune Pent*ru că am iubit pământul, mere*u actuală. Aceste două profesiuni de credinţă se află incluse în al patrulea volum al reeditării integrale a operei romaneşti, la editura Gallimard precum şi în volumul Amin*tiri. Evocări. Confesiuni, apăr*ut la editura Minerva în anul 1985.

Volumul *Trecut şi l litor.* Debutul lui Panait Istrati în literatura română, este alcătuit, aproape integral, din pagini autobiografice. În *Cuvântul introductiv* destinat cititorilor din România, el invocă drept argument faptul

că.. Viaţa unui artist sentimental, pasional şi care mai ales a trăit aşa cum am trăit eu. E adesea tot atât de pasionantă ca şi opera lui.. Uneori chiar o întrece în interes: dacă artistul rămâne sincer şi dacă scrie nu ca să satisfacă curiozitatea bolnavă a cititorului sătul şi blazat, ci ca să vadă până unde a fost legat de omeneştile slăbiciuni ale vieţii, cât a luptat cu ele. Cum a învins sau a fost înv ins. *′

Această relaţie de dependenţă a operei de viaţa autorului este. În cazul lui Panait Istrati. O condiţie *sine qua non.* El credea în influenţa benefică a literaturii, cu condiţia ca scriitorul să fie sincer, viaţa şi opera sa să se afle într-o deplină consonanţă.

.. Nu-i oare acest gen de literatură, spunea el, pe care îl datorăm *Confesiunilor* lui Jean-Jacques Rousseau? Şi oare nu din această carte, un om sănătos poate să tragă cele mai mari învăţăminte? Or. În epoca noastră, de confuzie **universală,** omenirea are nevoie de învăţăminte, mai mult decât pe vremea lui Rousseau."

Trebuie să reamintim, cu această ocazie, că Panait Istrati credea că.. Arta este singura în stare să poată schimba, în curgerea veacurilor, faţa urâtă a lumii", deoarece „dintre toate valorile sentimentale şi spirituale care sunt la baza vieţii superioare, arta este aceea care cuprinde mai multă dragoste, puritate şi generozitate. Ea este singura care nu înşeală niciodată." A condamnat „arta fără omenie", practicată de scriitorul profesionist care se amuză de prostia umană sau o exploatează. A atribuit un rol educativ, acela de al instrui frăţeşte pe omul îngenuncheat de ignoranţă şi de injustiţie. „Când arta va izbuti să-i facă pe oameni mai buni. Zicea el, vom avea dreptul să vorbim despre artă."

Nu sunt simple vorbe. Panait Istrati le-a materializat. Tot ceea ce a scris, a şi trăit. În împrejurări câteodată teribile, alămii de tovarăşii de vagabondaj. În „universul visului” – toţi nativi revoltaţi, pe care destinul i-a scos în cale, în nesfârşitele-i pelerinaje.

.. Umbre, fantome, eroi nebănuiţi de nimeni, fiinţe venite de pe alte pământuri! Pe toţi şi pe toate le-am pierdut, dar toţi trăiesc aievea în sufletul meu. În momentul când iau condeiul şi mă aplec peste hârtia albă (…) ochii severi ai camarazilor mei se ivesc din umbrele trecutului, ca nişte licurici luminând în noapte, şi îmi cer să fiu om î*nai*nte de a fi scriitor."

Viaţa lui Panait Istrati a fost. De altfel, foarte dură. El n-a traversat-o „mirosind un trandafir şi privind liniştit la stele”. Ultimii lui ani au fost un adevărat calvar: editurile nu-l mai publicau, era atacat şi calomniat din toate părţile baricadei sociale, din cauza poziţiei „de om care nu aderă la nimic”, dar a rămas fidel spiritului său independent, solidarităţii cu învinşii. Singur. O suferinţă nesfârşită…

.. Suferinţa, scria el într-un articol, cu câteva luni înainte de **moarte** este oarecum ceva. Cineva. Poate ceva mare şi sfânt, care rămâne mereu crucificat, care nu se pretează la nicio impostură, care dărâmă Biserici născute moarte, care demască credinţe prea îndestulate, dogme sociale umflate de prostie şi care rămâne ţintuit pe cruce, cu o mască de Dumnezeu."

Această perioadă – care defineşte prin dramatism creaţia sa romanescă – este absentă în opera lui. Fiindcă timpul nu a mai avut răbdare ca el să-şi încheie partea finală a lucrării *Operele postume ale lui Adrian Zografi.* A murit şi toate proiectele i-au rămas neterminate.

*

Textele autobiografice reunite în acest volum sunt grupate în cinci secţiuni:

AUTOBIOGRAFIE – rezumă viaţa lui Panait Istrati. De la naştere (1884). Până în ajunul apariţiei romanului *Chim Chiralina* (1924). Am adăugat câteva pagini mai puţin cunoscute despre.. Primii paşi în viaţă" *(în Docurile Brăilei, Sarkiss, Nicolae Ţigănit),* şi o secvenţă dureroasă despre vagabondaj ele lui *(O întâlnire la Azilul de noapte din Lausanne).*

NAŞTEREA UNUI SCRIITOR – reconstituie peripeţiile unui.. Miraculos „, cum spunea Joseph Kessel. Vagabond fără mei o para chioară, fără nicio noţiune de franceză şi din care. După.. Câţiva ani de mizerie, de nenorocire şi de moarte”, s-a născut un.. Scriitor de limbă franceză, al cărui nume face înconjunil lumii".

MĂRTURII – despre libertate, despre credinţă, despre *Artele şi Umanitatea de azi,* publicate în presa vremii.

PELERINUL INIMII – pagini scrise în amintirea prietenilor dispăruţi şi care mărturisesc cultul său pentru prietenie, cu o dragoste demnă de o pagină de Montaigne.

ULTIMII ANI – de singurătate, de boală şi de încredere în crezul său. Că.. Viaţa nu se poate să rămână atât de urâtă „… Că visătorii sunt sarea pământiului" şi că.. Fără ei viaţa ar fi goală, ar deveni viaţa umbrelor". Printre aceste pagini se află două documente biografice de bază: De c*e m-am retras la Brăila, unde* explică abandonarea Occidentului, şi Pag*ini de carnet intim, scri*se cu şase luni înaintea morţii.

Pagini de antologie şi testament spiritual, care răsună ca.. Un cântec de lebădă'…

*

Prin opera sa. Care se înscrie în perspectiva timpului. Panait istrati a devenit contemporanul nostru.

.. Pentru cine o citeşte sau o reciteşte în zilele noastre, apreciază Andre Stil. Mai mult sau mai puţin surprins, apare în mod evident că această operă încă mai are să ne spună ceva (…). Există ceva mai mult şi mai bun. La acest povestitor inepuizabil, dar care n-a istorisit poveşti, din contră, viaţa sa reală, propria lui viaţă, pusă într-o povestire a cărei căldură ţine de rigoare şi de puterea amintirilor"1.

În felul acesta se explică reeditarea operei lui în numeroase ţări. Interesul şi dragostea nenumăraţilor cititori. Romain Rolland pe bună dreptate a afirmat că.. Panait Istrati nu este unul dintre acei meteori care dispar într-o clipă. Se va vorbi despre el multă vreme. El va supravieţui, poate, mulor glorii literare de astâzi."-

Alexandru TALEX

1 Omul-ecou, în.. LTIumanite", 10 februarie 1968.

'Scrisoare călre Jean Guehenno, 20 aprilie 1935 (publicată în *Independenţa spiritului.* Corespondenţă între Jean Guehenno şi Romain Rolland. Albiri Miehel, 1975).

I

AUTOBIOGRAFIE

AUTOBIOGRAFIE

Cu *patru luni înainte, de publicarea* Chirei Chiralina *în revista „Europe" (15 august 1923), Romain Rolland îi solicita lui Panait Istrati.. Data naşterii şi câteva informaţii biografice ". În acel timp, viaţa lui Panait Istrati era încă plină de privaţiuni: necazuri băneşti, cerinţe cotidiene din ce în ce mai presante, chinuit că*

nu poate aşterne pe hârtie povestirile pe care le purta în suflet şi în gând… Singura lui „oază" în această existenţă extrem de agitată: prietenia cu scriitorul francez şi scrisorile lui, „rară rază de soare, mai scumpă decât aceea din cer".

Şi în seara de 22 martie 1923, Panait Istrati se confesează, făcându-şi autobiografia, cu sinceritate şi înaltă tensiune sufletească, sufocat uneori de avalanşa trepidantă a amintirilor. Multe dintre ele vor apărea, mai târziu, în paginile cărţilor lui. Dar, să-l ascultăm:

Putea-voi fi scurt? Nu ştiu ce va ieşi de sub condeiul meu. Obligându-mă astă-seară să-mi trec în revistă cei treizeci şi cinci de ani ai vieţii mele. Mai ales că nu-i vorba de visuri, ci de o realitate aspră. În orice caz. Îţi voi spune în goană, tot ceea ce îmi va părea esenţial… Şi nu numai pentru prefaţa Chir*ei. Ci* şi pentni toate câte ai vrea să ştii. Poate, mai târziu despre mine: căci nimeni, absolut nimeni, nu trebuie să mă cunoască mai bine ca dumneavoastră, nici chiar Ionescu. Viaţa mea se încheagă din oaze pierdute într-un pustiu, pe care numai eu îl cunosc. (Vă rog să mă credeţi, lipsit de orice înfumurare prostească. Alegeţi, deci. Ceea ce vă place.)

M-am născut la Brăila, la 23 (?) august 1884. (11 după stilul vechi). Voi împlini treizeci şi nouă de ani. În vara viitoare. Actele mele nu pomenesc numele tatălui. Mă declară pur şi simplu:.. Fiul lui… şi al Joiței Istrati. În vârstă de 29 de ani".

Mama se trăgea din părinţi ţărani şi am cunoscut-o văduvă şi săracă, agonisindu-şi existenţa din spălatul şi călcatul rufelor. Ca să n-o stingheresc în muncă, ea m-a lăsat până la vârsta de cinci ani la bunică-mea. La Baldovineşti (cinci kilometri de Brăila) – câmpie bogată în holde de grâu. În livezi şi puţină viţă de vie – unde am deschis ochii. Mai târziu, lângă mama. Am început să cunosc trambalatul de două ori pe an dintr-o mahala în alta a oraşului, una mai săracă decât alta. De asemenea, i-am cunoscut mâinile crăpate şi arse de leşie.

În casa noastră, ochii mei n-au văzut *nimic* din mizeria ce colcăia înjurai nostru. Întotdeauna am avut două camere. Întreţinute curat: mereu am fost îmbrăcat cuviincios şi hrănit îndeajuns. Niciodată datorii. Cozonac şi ouă roşii, la Paşti, porc la Crăciun, jucării din când în când Mi s-a interzis *prieteneşte^* mă duc la joacă în stradă:

— Dacă îţi rupi hainele sau spargi vreun geam la vecini, dacă vei răni pe

cineva sau vei veni cu capul spart, voi muri de supărare şi o să rămâi singur pe lume!

Niciodată nu i-am încălcat dorinţele, rămânând prieteni până în ziua despărţirii noastre. Bătăi şi blesteme n-am auzit decât la vecini. Mama nu ştia nici să scrie, nici să citească şi n-avea niciun viciu. Toate au mers neschimbat, până la şapte ani. Când m-am dus la şcoală. Am fost un elev şi bun şi rău. Terminându-mi cele patru clase primare obligatorii2.

Ah. Nu pot să mă stăpânesc! Îngăduiţi-mi să vă povestesc, pe scurt, două întâmplări importante din această primă parte a vieţii inele şi care m-au ajutat să descopăr firea omenească. Într-un chip de neuitat.

Pruna, aveam şase ani. Un bărbat gras şi puternic apăru în casa noastră. Nu era frumos, fiind ciupit de vărsat. Însă bine îmbrăcat şi om cumsecade. M-a luat cu trăsura şi m-a îmbrăcat din cap până-n picioare, cheltuind cu nemiluita ca să ne aducă lucruri bune de

ʼCalendarul gregorian (.. Stilul nou „) a fost introdus în România în anul 1919. Joiţa. Mama lui Istrati. Trăia în uniune liberă eu Gherasim Valsamis. Gree de origină (Faraclata, Cefalonia), care tăcea contrabandă eu tutun în ţinuturile Brăilei Acesla figurează ca.. Martor" „în actul de naştere al copilului… Locuind în aceeaşi casă cu mama copilului." Valsamis părăseşte în 1885 Brăila şi nu s-a mai întors din Grecia. A murit la Atena, tuberculos. Joiţa nu se recăsătoreşte şi îşi câştigă existenţa ea spălătoreasă, cu ziua.

: A urmat Şcoala primară numărul 3 din Brăila. Între anii 1891-1897: a repetat clasa întâi. (Plimbări cu Codin în balta Brăilei.) mâncat şi de băut. Cânta, molipsind-o şi pe mama. Erau veseli. Ne-; mii dus cu vaporul la Galaţi şi asta m-a dat gata. Ne-am fotografiat: el. Stând pe scaun; mama. În picioare, ţeapănă: iar eu cu degetul pe pagina unei cărţi. În genunchi pe un scăunel şi cu ceafa rezemată de-o proptea. Mă simţeam fericit. Dar după câteva luni. Observai că **mama** plângea, adesea, iar bărbatul se răstea la dânsa. În sfârşit, o auzii pe mama zicându-i:

— Eşti însurat! Du-te la nevastă-ta!

Apoi lucrurile s-au mai domolit. Şi iată că într-o seară de iarnă, în casa bunicii'. În timp ce mă înveseleam pe cuptor de marea petrecere cu cântece şi jocuri, ce se desfăşura în faţa mea. Izbucni deodată un scandal nemaipomenit. Nu mai văzui decât bărbaţi care se apucau de beregată şi

femei care fugeau afară. În zăpadă, ţipând, îl văzui mai ales pe omul ce-mi era drag. Înfăşcând-o pe mama de păr şi trăgând-o într-un colţ al odăii. Smulgând un cuţit mare de sub grindă. Îi strigă mamei, gala s-o lovească:.. Fă-ţi semnul crucii!" Atunci, am scos un ţipăt sfâşietor, sărind de pe cuptor pe masă? care s-a răsturnat. Învrăjbiţi] s-au oprit ca trăsniţi. Şi în chiar clipa aceea, moş Angliei – care se afla de faţă – ridică o oală de pământ de cinci ocale cu vin şi o sparse în capul celui ce voia s-o omoare pe mama şi pe care îl iubeam. A urmat o harababură de nedescris: strigăte de împăcăciune. Talmeş-balmeş de vorbe: femeile intrară în casă. Îngheţate: se aruncară unii de gâtul altora, se sanitară, dereticară odaia cât ai clipi din ochi. Încingându-se apoi un joc. Fără pereche. Urcat iarăşi pe cuptor şi gata să aţipesc, tn-am întrebat în scara aceea, văzându-l pe moş Angliei jucând o sârbă îndrăcită cu bărbatul cu faţa însângerată: de ce îi mai spărsese capul, dacă jucau acum împreună? Moş Angliei mi-a dat răspunsul, douăzeci de ani mai târziu, când pe patul de moarte, unde se afla de trei ani. Paralizat şi ros de viermi de viu. I l-am cerut. Dacă n-o să mor. Îl veţi afla în povestirea *Moartea lui moş Angliei,* care mă hăituieşte zilnic pe Promenade2.

La a doua întâmplare renunţ. Aş depăşi cadrul fixat de dumneavoastră. (Ah. Dacă ai şti cât sufăr în clipa de faţă!)

De la 12 la 1" ani mi-am petrecut viaţa la Brăila şi prin împrejurimi, pe o rază de douăzeci de kilometri. **O** singură dată tn**-am** aventurat zece kilometri dincolo de Galaţi, vrând să muncesc la **(ară** Dar snopii de grâu erau grei pentru cei paisprezece ani ai mei. Aşa că

'La Baldovineşti, la 5 km. De Brăila.

: Acest episod, cu modificări, figurează în povestirea *Moţanghel,* pârlea uitai m-am întors acasă plin de păduchi şi mătăhăind.

Băiat de prăvălie şi de băcănie, plăcintar la Kir Nicola (despre care am spus prea puţin, pentru că dumneavoastră nu mi-aţi dat ghies atunci să am încredere în instinctul meu şi m-am stăpânit'): ucenic-mccanic în Atelierul din Docurile statului (dat afară pentru furt. După doi ani. Ceea ce era cât pe-aci s-o omoare pe mama): ucenic-lăcătuş şi cazangiu; ucenic la pescărie (vis şi fericire!): ucenic la o fabrică de frânghii (unde nu a lipsit mult să mă spânzur). În sfârşit. În voia sorţii. O sută de meserii, fără a prinde rădăcini în vreuna, spre disperarea mamei. (Ah. Prietene, nu mai pot! Îndurare!)

l~-22 ani'. Plecarea la Bucureşti. Împreună cu Mihail. Servitor, fecior la hotel, agent într-un birou de plasare, servitor la un spital de boli venerice, nici eu nu mai ştiu ce. Legătură cu mişcarea socialistă. Adept înfocat. Deosebire de vederi şi conflict cu Mihail. Care plecă în Manciuria. Mizerie, foame, fără un adăpost, păduchi, chiştoace. Plec (singur) la Giurgiu. În port. Descarc vagoane cu sare. Mizerie cumplită. Foame nemaipomenită. (Mă culc într-o baracă, pe jumătate acoperită, pe un ger de 25 de grade, neavând cu ce mă înveli, fără saltea, pe paie. La fiecare două sau trei zile, un codru de pâine cu un ceai. Din mila armenilor. Dumnezeu să le dea sănătate! Cum de n-am murit?) Adus acasă de mama. (îndurare! Nu mai pot continua în astă-seară!)

l~-22 ani: înapoierea la Brăila. Ucenic-zugrav. Fericit. Viaţă demnă. Mama. În al noulea cer. Dragoste nefericită (Aneta se mărită). Văicăreli. Sosirea lui Mihail. Înfrăţire, bucurie! înapoiere din nou la Bucureşti. Lucrător zugrav. Femei şi necazuri. Mă duc la Sinaia (Sotir). Înapoiere la Bucureşti (acompaniat de o prostituată, luată dintr-un bordel).

1905 – Revoluţia rusă. Entuziasm. Bătălie în stradă şi ciocnire cu poliţia pe străzi. Militant neînsemnat. Înapoiere forţată la Brăila, din cauza unei încurcături amoroase. Judecător de instrucţie. Serviciu militar (după o lună de cazarmă, sunt dispensat medical)3.

O nouă plecare la Bucureşti, în timp ce Mihail se afla la Constanţa. Se îmbarcă pentru Egipt! strigăte, suferinţă! Şi din nou la Brăila, ca să-mi pun mama cu ochii pe jăratic, să mă lase să plec

'Aluzie la primul său manuscris, scris în 1924, la l'Hautil-sur-Triel, aşa cum este datată povestirea *Kir Nicola.*

: Kpisod evocat în Sarkiss, inclus în acest volum. 'A se vedea cărţile *Mihail* şi *Biroul de plasare.*

Şi să-l întâlnesc pe Mihail la Cairo.

1906 – Condamnat la cincisprezece zile închisoare pentru.. Ademenire de minore" (o mică paceaură). Plec la Cairo1.

22-24 ani: Alexandria-Cairo şi înapoi, apoi despărţirea de Mihail care se duse la Sfântul Munte, ca să se călugărească (ros de durere, necunoscută mie). Despărţirea în portul Pireu:. Mă strecor fără bilet pe un vapor al.. Mesageriilor maritime „(.. Saghalin" sau.. Saghalien „). Intenţionând să

ajung la Marsilia. Dar sunt descoperit, făcut de râs în faţa a patru sute de emigranţi şi debarcat la Neapole. O lună de mizerie neagră: dorm sub cerul liber şi mănânc lăptuci timp de şase zile. Dar. Văd în schimb muzee. Pompei şi Herculanum. Disperat, mă furişez pe un vapor german (.. Hohenzollern. Norddeutscherloyd”). Luxos şi primitor. Sunt prins de personalul de bord, apoi ascuns, hrănit şi transportat.. Direttissimo da Napoli la Alexandria! „Le las bastonul de bambus ca amintire, singura rămăşiţă salvată din naufragiul de la Neapole. Mizerie la Alexandria şi Cairo. Propuneri îmbietoare de-a deveni… peşte! Mulţumesc! Prefer: zugrav, servitor. Împărţitor de afişe şi chiar om-sandviş (păzeam un felinar în piaţa Esbekieh. Având în spate o pancartă luminată:.. Cinema Mignon!” Stam la taifas cu prostituatele, nu cele ale lui Sotir!). Viaţă bogată în mizerie şi întâmplări. Plecarea la Port-Said (încercare de-a ajunge în India. Iaffa. Be\ ruth şi Liban. Mă cert cu patronul şi îmi iau brusc tălpăşiţa. În toiul nopţii, la Ghazir. Rătăcindu-mă prin munţi. În sfârşit. Damascul. Damascul cu puzderia lui de amintiri. Pictor de firme (Chior-împărat în ţara orbilor!), răsfăţat de arabi, ceea ce mă îndemnă să-mi întind nasul la nevestele lor. Cât pe-aci să fiu prins într-o încurcătură de harem. Mă îndrăgostesc de o actriţă de pantomimă. Joc roluri de prinţ mut şi călău inofensiv, câştig doi beşlici pe seară (circa un franc şi cinci centime) şi iau masa la consulul rus. Sunt debarcat la Beyruth. Într-o stare de plâns. O nouă călătorie în Liban, ca să-mi regăsesc un prieten, bătrân de ani. Dar tânăr ca temperament, zugrav bun şi tată nefericit (fiică-sa era prostituată în regiune). Petrecem împreună o iarnă la Set-Amra. Unde crăpăm de foame, fumăm narghilele şi ne hrănim cu speranţe: el să se însoare cu bătrâna, paralizată de reumatism, iar eu s-o iau pe fiică-sa care se afla… în Venezuela’.

1 Vezi povestirea *Călugări la Sfântul Munte.* În volumul *În lumea Medileranei – Apus de Soare.*

’ Vezi povestirea3/i (. Vo, în volumul /// *lumea Medileranei Apus di şnur,* -

Mama şi Mihail. Care stătea în preajma ci. Îmi trimit bani ca să mă întorc acasă. Le vestesc plecarea cu un vapor ce pornea la cutare dată din Beyruth. Dar cheltuiesc banii. Şi vaporul plecă doar cu scrisoarea mea. Care-i înştiinţa de pozna făcută. Din fericire, scrisoarea se înecă în mare. Cu vapor cu tot. Habar nu aveam de naufragiu, dar Mihail. Care citea zilnic gazetele

la ceai. A aflat de catastrofă, şi în speranţa că am scăpat cu viaţă şi-a făcut bagajul. Pentru mai multă siguranţă, mi-a scris la adresa ştiută şi i-am răspuns că sunt pe cale să mă însor cu o ovreică arabă (de-aslă dată). Veselie mare acasă, alţi bani pentru reîntoarcerea la Brăila, unde de altfel am şi sosit în primăvara lui **1908.**

24-25 ani: în timpul verii, militant socialist în oraşul natal. În toamnă, plecarea. Împreună cu Mihail. Spre Egipt. Altă mizerie. Oameni. Întâmplări. Primăvara lui **1909.** Mihail. Bolnav de tuberculoză galopantă, se înapoiază în România. Îl însoţesc. În iunie, despărţirea pentru totdeauna, la debarcaderul Brăilei. Singur1.

25-27 ani: Muncă de zugrav, început de activitate socialistă. Dese încercări din partea mamei de-a mă însura. Refuz din parte-mi. Plecarea la Bucureşti. Colaborator la ziarul **mişcării2.** Mare bătălie în stradă pentru Racovski (descrisă în */'Humanite.* Din mai **19221).** Tânjesc după Egipt.

2~-30 ani: Plec singur la Cairo, unde plâng revederea locurilor cutreierate împreună cu Mihail. Dramă cu un prieten revoluţionar -personalitate puternică – pe care îl **convinsesem** să vină în Egipt, spre a-şi îngriji sănătatea şi care moare4. Războiul italo-turc şi balcanic, din cauza cărora crap de foame la poalele Acropolei şi la Pireu (nenumărate întâmplări). Înapoierea în ţară. La propunerea lui Racovski. Congresul Socialist din **1912** mă numeşte administrator al.. Editurii socialiste", deşi eram un rău cotizant. Apoi redactor, pe urmă secretar al Sindicatului muncitorilor din portul Brăila. Dar. Trec prin toate aceste posturi ca pisica prin apă şi la **25** decembrie 1913 ajung în sfârşit în acest Paris, atât de mult dorif. Cunoştinţă cu Ghcorghe Ionescu. Care. În trei zile. Devine prietenie. Vizitez Parisul

' Vezi *Moartea lui Mihail.* În volumul *În lumea Mediteranei Apus de soare. 1 România nimicitoare,* organul Partidului Socialist Democrat Român. *3 Pentru Christian Racovski* (un episod al luptelor revoluţionare în România), în..I. „Humanite". 14 mai, 1922. *' Ştefan Gheorghiu.*

' Vezi articolul *Scrisori din Paris: La Pere Lachaise,* în. *România muncitoare".* 16 ianuarie 1914 şi povestirea *Chemarea Occidentului,* în volumul */// lumea Mediteranei Apus de soare.*

Timp de patru luni. Mă plictisesc şi-l părăsesc.

Mă întorc la Brăila, fac o asociaţie a zugravilor, apoi o fermă de porci.

Izbucneşte războiul cel mare. Mă cert cu Partidul Socialist, care mă considera prea de stânga. Mă însor legitim. În 1915. Cu Janeta Maltus. O evreică deşteaptă, orator la întrunirile socialiste, dar incapabilă să crească porci. Căsnicie infernală şi nu numai din vina ei.

Şi iată sosită teribila zi. Când. La 30 martie 1916. Îmi îmbrăţişez mama pentru ultima oară. Îmi părăsesc nevasta şi. Două zile mai târziu, ajung în Elveţia!

30-33 ani: Cobor la Leysin. Ca să-mi îngrijesc plămânii serios atinşi (prima dată în 1911). Trei luni de odihnă completă, lecturi asiduic din clasicii francezi, cu ajutorul unui dicţionar, apoi dezlănţuirea unei pasiuni amoroase care mă aruncă în mizerie. Zugrăvesc vilele şi sanatoriul, servitor, muncitor la terasamente. Muncitor calificat la.. Picard Pictet" din Geneva, lucrător zugrav de-a lungul Cantoanelor elveţiene, conductor de tractor pe arătură. Pretutindeni car după mine cărţi. Câteodată un pian şi totdeauna o femeie frumoasă1.

33-3′ ani: Trei întâmplări mă zguduie din temelii. În ianuarie 1919. Bolnav în sanatoriul Sylvana sur Lausanne. Un ziarist elveţiano-german mă ajută să descopăr opera lui Romain Rolland. De care nu aveam habar, iar patru luni mai târziu o cunoşteam pe trei sferturi. Singur, bolnav, părăsit, dezamăgit de prietenie şi de artă. Sleit de puteri şi incapabil de un nou efort, bolnav – descopăr deodată un prieten cald. Care-mi vorbeşte. Într-o limbă nouă. Drept la inimă. Îl simt în spatele fiecărei pagini, dându-mi seama cât îmi e de apropiat. Îi scriu-: scrisoarea se înapoiază cu menţiunea.. Plecat fără adresă". Mă hotărăsc să aştept.

Dar. Puţin înainte de aprilie 1919. Înapoindu-mă acasă într-o seară, o carte poştală de la Brăila mă anunţă că mama e moartă. Se prăbuşea singurul reazim ce mai mă ţinea în picioare: dar apărea un altul şi asta mi-a fost prima salvare venită din partea operei lui Romain Rolland. Tocmai terminam de citit *Jean Christophe.* Când mă trezesc la paginile unde viaţa eroului devenea în întregime una şi aceeaşi cu a mea. Şi atunci, dorinţa lui de a lupta şi de a învinge devine propria mea dorinţă.

′ Vezi interviul luat de Frederic Lefevre: *O oră cu Panait Istrati.* În.. Ies Nouvelles litteraires", 1 octombrie 1927.

; Scrisoarea din Geneva, 20 august 1919, adresată la. Hotel Interlaken

Ziarele anunţaseră sejurul lui acolo, dar scriitorul francez n-a rămas decât o /i la acest hotel.

Imposibilitatea de-a avea un răspuns din partea autorului, a fost foarte dureroasă, dar opera lui mi-a fost de-ajuns pentru a alunga gândul sinuciderii. Nu mai credeam în nimic; iar propria-mi fiinţă – ciudat clădită din dorinţa primitivă de a cunoaşte şi a iubi tot ceea ce este frumos, dar. În acelaşi timp. Sfârtecată de pasiuni ce mă trânteau adesea în noroi – îmi devenise nesuferită. Dar *Christophe* mă învaţă că acolo unde totul se sfârşeşte, mai rămâne ceva care poate deveni un punct de plecare. Îmi ridicai crucea şi pornii iarăşi la drum1… Dar. Mătăhăind!

Doi ani de drum aspru: altă femeie, alte nenorociri, alte deziluzii cu prietenii (la Paris. În 1920) şi. În sfârşit, sătul de cei douăzeci şi cinci de ani de luptă cu viaţa încerc să mă omor. La Nisa. La 3 ianuarie 1921. N-am izbutit decât să-mi paralizez dedesubtul bărbiei.

Dar sângele vărsat mi-aduce prima scrisoare a lui Romain Rolland. Care-mi vorbeşte, de astă dată. Direct şi pe un ton profetic'. Aş putea uita totul din scrisorile sale. În afară de această frază care îmi este cea mai scumpă dintre toate:.. Văd licărind printre rânduri fulgerele focului sacru al sufletului"'. Asta-i tot ceea ce cerusem vieţii să-mi recunoască!

Apoi. Un an mai târziu. Într-o clipă de revoltă care-l îmboldea, el mi-a mai spus, destul de aspni: „N-aştept de la dumneata scrisori exaltate. Aştept doar opera! Realizează opera. Ea e mai esenţială, mai durabilă decât dumneata, care eşti pojghiţa ei". (Citez din memorie.) Şi atunci am început să răscolesc în trecutul meu. Ceea ce am găsit până în prezent, se poate vedea azi, graţie ajutorului bănesc al lui Ionescu. Dar. Lucrul de care mă simt cel mai mândru – o mândrie fierbinte, nobilă – este să m-aud numit *prietenei* chiar de către Romain Rolland. Asta n-am cerut-o vieţii, când am pornit în lume. Şi ţin s-o păstrez cu îndârjire.

1 Vezi evocarea *Cei trei Romain Rolland ai mei,* din prezentul volum.

2 Vezi confesiunea *Ultime cuvinte,* inclusă în prezentul volum. A fost dedicată lui Romain Rolland, care o primeşte la 26 octombrie 1922, cu ocazia primei întâlniri Istrati-Rolland. La Villeneuvc.

1 Prima scrisoare a lui Romain Rolland este datată 15 ianuarie 1921. Ea inaugurează nu numai o corespondenţă, ci şi o profundă prietenie.

CĂUTĂTORII DE CREDINȚĂ ÎN DOCURILE BRĂILEI

Printre manuscrisele istratiene publicate postum se află şi paginile autobiografice în Docurile Brăilei, *care urmau să inaugureze un nou ciclu,* Căutătorii de credinţă. *Manuscrisul, în limba franceză, a fost scris la Colmar, în iunie 1929. Xu a fost terminat: Panait Istrati a scris doar şase capitole, însumând şaptezeci şi şase de pagini, şi nu a mai fost continuat sau reluat în vreuna din scrierile sale de mai târziu.*

În Docurile Brăilei *a fost publicat postum, în revista.. Mamtscriptum", nr. 1 (10) şi 2 (11), 19~3 şi inclus în voi.* Amintiri. Evocări. Confesiuni. *Editura Minerva, 1985.*

Povestirea poate fi considerată ca un document evocator al Brăilei muncitoreşti, de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, înfăţişând secvenţe inedite din biografia scriitorului, continuând paginile autobiografice din Mes Departs (La stăpân).

În acea zi de vară a anului 1898 – când m-am hotărât să intru ucenic la Atelierele mecanice din Docurile Brăilei – biata mea mamă fu lovită de o mare supărare: vaca noastră. Dumana. Murise în chip tragic, de cuțitul unui vraci care încercase să-i ia sânge.

În seara din ajun. Dumana se înapoiase de pe izlaz cam tristă. Mama nu se nelinişti peste măsură. Îi spuse, mângâind-o pe frunte:

— Da! Mă simt vinovată! Ți-am vândut vițelul. Dar, în curând, o să ai altul. Ia te uită ce burtă ai!

Şi-i pipăi burta. În timp ce vaca o privea cu frumoşii săi ochi umezi. Asta fu totul în seara aceea. Apoi ne-am dus. Ca de obicei. Îndată la culcare, deoarece mama se lupta din greu cu istovitoarele sale zile de spălătoreasă. Înainte să adoarmă, aduse iarăşi vorba despre vacă:

— Numai să nu fie bolnavă… Doamne, e atât de tânără. Abia la al treilea vițel. Şi ce lapte! Aş putea vinde de zece ori mai mult. E singurul nostru mijloc de a ne întreține… Ai adormit. Adriene?

Nu dormeam. Dar nici la Dumana nu mă gândeam. Mintea îmi era la domnul Nicolau. Administratorul Docurilor. Mama muncea la el. Lunar, câte o săptămână. Nu era o.. Casă bună „: familie numeroasă, rufărie multă, zgârcenie dezgustătoare. De la această.. Casă'", mama se întorcea seara cu mâna goală: nici măcar o surcea sau o bucățică de săpun, mei un pic de

făină, nici cel mai mic petec de pânză. Doi lei pentru o zi de trudă, timp de paisprezece ore. Cu o hrană ca vai de lume, în timp ce… De la ovrei", mama venea acasă cu braţele pline.

— Ia. Biată Joiţă, ia şi asta şi ailaltă. Ai un copil şi eşti fără bărbat! într-o zi. Pe când mă aflam la.. Domnul Administrator „, acesta catadicsi să mă întrebe,. Ce-o să devin”. Îndată mama îi povesti, din rărunclu. Cât eram de săraci, ceea ce mă întrista, deoarece nu trebuie să fii sincer cu oamenii egoişti. Totuşi, domnul Nicolau îi spuse:

— Fă-mi o cerere de angajare ca ucenic la Atelierele mecanice. O s-o aprob. Şi micuţul o să-şi facă un viitor.

Un viitor! în Docuri! De când germanii înzestraseră Brăila cu aceste mari instalaţii tehnice, n-ai fi găsit o singură familie nevoiaşă, pe o rază de zece leghe, care să nu se fi înghesuit spre a-şi plasa plodul acolo. Aşa că mama se repezi la mâinile butucănoase ale „domnului Administrator” şi i le sărută, cu lacrimile în ochi:

— Să vă răsplătească Dumnezeu, după inimă!

Da… Dumnezeu să vă răsplătească"… Şi să vă ia dracu! adăugasem în gând. Deoarece, la cei paisprezece ani ai mei. Cunoşteam Docurile mai bine decât mama. Cunoşteam, de asemenea, şi „viitorul" tuturor acelora care se chemau Adrian şi aveau o mamă spălătoreasă, fie că fuseseră angajaţi în Docuri sau aiurea.

Nu trebuia să fii mare filosof, ca să-ţi dai seama câte parale făcea acest „viitor”. Se afla la nasul fiecăruia dintre noi şi ne vorbea convingător. De aceea, nici nu mă înnebuneam după el. Îmi veţi da dreptate numaidecât.

Mama plutea în nori. Şi cum în seara aceea mă aflam în prada unor negre presimţiri. Îmi spuneam că dacă o fi să pierdem vaca. Singura cale de a o îmbărbăta pe mama era să-i fac bucuria de a mă angaja în Docuri. Să rămân acolo patru ani, să ies „mecanic” şi să câştig de-atunci încolo nouăzeci de lei pe luai. Şi-odată cu ei. O nevastă iepuroaică. Care te aşteaptă la colţ ca să te acopere cu sărutări, datorii şi rahat. Acesta era cel mai bun viitor, fiindcă se mai afla şi un altul: acela de a-ţi lăsa pe faimoasele „benzi” şi „roţi dinţate” un braţ. Un picior, dacă nu chiar toată pielea, ca atâţia nenorociţi zilnic striviţi ca muştele, din cauză că suntem un popor care se pricepe la maşini tot atât cât un cizmar la farmacie.

Mă gândeam la toate acestea. În timp ce afară noaptea de vară trezea broaştele din somn. Iar ştrengarii din mahala coceau poniinb de lapte, al cărui miros plăcut năvălea prin ferestrele larg deschise.

*

A doua zi. Pe la patru dimineaţa, alergarăm la grajd. Dumana **avea** burta umflată ca un butoi şi abia se mai ţinea pe picioare. Mama sculă curtea cu ţipetele-i disperate. Îndată, chiriaşii se adunară buluc, rostind în cor:

— Trebuie înțepată!

Şi ca s-o înțepe, desigur, un singur nume pe buzele tuturor: moş Tudirică.

— E priceput fără pereche. Numai să nu fie beat!

Desigur, moş Tudirică era omul cel mai priceput în meserie, numai că nu se mai trezea din beție de acum zece ani. Când îşi văzuse fata fulgerată de cuțitul unui amant. Din cauza asta. I se trecea cu vederea. Mama. La rândul ei. Îl ierta. Veni beat. Înţepă vita tocmai în viţelul ce-l avea în burtă, mare de şase luni. Şi o omori. Fu cât pe-aci s-o omoare şi pe mama. Odată cu Dumana. De milă. Biata femeie strângea la piept capul vacii. În clipa când celălalt îi înfigea cuțitul. Un răget înfiorător şi iat-o pe mama azvârlită afară din grajd.

Femeile, martore la scenă, ne căinară pentru nenorocire. Blestemându-l pe moş Tudirică. În ciuda dezvinovăţirilor. Apoi. Fiecare îşi văzu de ale sale. În ziua aceea, mama întârzie ca niciodată de la muncă. Cât despre mine. O luai razna pe câmp. Pentru a retrăi împrejurările în care o căpătasem pe Dumana.

Această vită frumoasă fusese a mea. O aveam de la bunica dinspre mama. Care mi-o dăduse de pomană.

Nu se dă de pomană la rude. Dar bunica se abătu o singură dată de la regulă, ştiind că eram cel mai sărac dintre toţi nepoţii ei. După ce găti vaca şi primul ei viţel, ca pentm nuntă. Îi tămâie de trei ori. Apoi mi-i dădu de funie, spunându-mi:

— Ia-le. Micul meu Adrian. Să fie de sufletul copiilor răposați din cauză că n-au avut lapte.

Această ceremonie înduioşătoare avusese loc în cadrul rustic al bătrânului Baldov ineşti. Înainte ca proprietarul său – boierul Alexandru

Suliotti – să-şi pună în gând alungarea ţăranilor, dărâmarea colibelor, smulgerea viţei de vie şi a frumoşilor plopi, astuparea şanţurilor, trecând cu plugurile peste ceea ce el spunea că ar fi fost „un cuib de bandiţi”.

Un cuib de bandiţi. Doamne!

Cătunul Baldovineştilor. De unde îmi trag obârşia, nu avea decâl vreo cincizeci de familii, din care jumătate ne erau rude. Aproape toţi bărbaţii erau nişte Cosma. Iar femeile Cliire’. Aceşti *Cosma* dădeau exemplul nestatorniciei, iar *Chitele* le ieşeau în întâmpinarea dorinţelor, aşa cum şade bine urmaşilor lui Trăiau, dacă ar trebui să ne încredem în spusa istoricilor noştri. Da. În nestatornicie se află toată puterea unui bărbat, a unui popor sau a unei rase. În infidelitate, da! Cu cât eşti mai nestatornic, cu atât eşti mai generos, deoarece nestatornicul nu păstrează nimic pentru sine. El face viaţa rodnică şi trece mai departe. Nimic nu este molatic într-însul: totul e furtună, furtună creatoare.

Desigur, furtuna asta se izbeşte de obstacole. Ca să încep cu cele mai vesele, voi spune că alde Cosma din Baldovineştii mei se aflau la mare strâmtoare în pasiunea lor clocotitoare, din pricina prea multor rubedenii. Astfel, duminica, la horă. Se întâmpla ca unii flăcăi să strângă prea stăruitor mijlocul tovarăşei de joc. Îndată, una din acele manie, bunici sau mătuşi care stau pe vine în jurul horei, suprav eghindu-şi frumoasele odrasle, se pornea să strige furioasă la bietul flăcău:

— Hei. Tu. Petruţ! Nu te atinge de fată! Ţi-e cumnată, ştii. Sora Mariei care s-a măritat cu vărul tău Matei!

Flăcăul se lăsa păgubaş, roşu de mânie, şi se ducea mai departe, murmurând:

— Să-l ia dracul pe vărul meu Matei, că s-a însurat cu nu ştiu cine şi că ţi-a spus-o!

Şi. Bineînţeles, o lua de la început, pentru că povestea asta nu are leac. Dar iarăşi i se* striga:

— Stai! E fină-ta! A fost botezată de moşu-tău Vladimir! Sau şi mai şi:

— E vară-ta de-a doua. Fata lui Tache. Vărul lui taică-tău.

Şi aşa mai departe. Numai rubedenii. Dar. Într-o zi. Se întâmplă că aceste hărţuieli răutăcioase să cadă peste un adev arat Cosma. Fu Radu. Cel mai zelos din cătun, care nu se dădu bătut şi ne făcu de ruşine.

Sâcâit ceasuri întregi cu.. Finele „… Cumnatele”, „verişoarcle de-al doilea”, iată că-şi dădu o palmă peste căciulă şi opri. C-un glas înspăimântător, hora şi pe ţiganii lăutari. Apoi. Galben, strigă la babe:

— Atunci, ce?… Să nu mai poţi scoate daravela din nădragi, din cauza neamurilor voastre?!

Porcul, o numea „daravelă” ’…

*

Culmea nenorocirii fu după stinghereala produsă de aceste v orbe: toate.. Finele „, toate.. Rudele” tinere ale satului se lipiră de pieptul lui Radu. Ca iedera de copac. Nu-l voiau decât pe el. Care. Serios nevoie mare. Ic

1 Vezi voi. *Chim Chiralina,* Editura Mincrva. 1982.

Îmbrăţişa pe toate, sănitându-lc pe rând. Spunându-le:

— Da. Da. Frumoasele melc copile. Am pentru fiecare dintre voi, ba chiar şi pentru „rudele” melc din satele vecine! *Pentru că aşa trebuie să fie*

Atunci, bunica mea – care îmi dăduse **vaca** şi care. Ce-i drept. Îl necăjise tare pe Radu – se sculă furioasă:

— Ia te uită! împicliţalul! Are nas să spună că.. Are pentru toată lumea, *pentru că aşa trebuie să fw\ ”*

Şi o chemă pe mama. Care se afla acolo, tânără şi frumoasă, fericită că poate juca. O Iuarăm cu toţii spre casă.

Ştiam că bunica era o femeie habotnică şi-mi dădeam seama că nepotul ei. Radu. O jignise. Nu ştiam însă totul. Îl aflai pe drum.

Între mamă şi fiică se iscă o mică ciorovăială prietenească, fiecare îmbufnată în felul ei. Era tocmai ceea ce doream, curios la vârsta mea. Însetat de a şti. Îşi luară toate măsurile de prevedere, aşa cum se cuvenea în faţa unui băiat de nouă ani. Desigur, n-am aflat câte aş fi vrut; de pildă, că rudele noastre, inclusiv bunica, erau făcute de alte Radu-Cosma. Cu „fine” Chira. Până la a noua spiţă.

Mama era prima născută din familie şi asistase, câteodată chiar luase parte, la cele mai fnimoase răfuieli şi isprăvi haiduceşti din vremea părinţilor ei. Şi totdeauna, habotnica Nedelca de azi. Bunica mea. S-a trezit eroina vreunei poveşti. Astfel, la optsprezece ani. Şi-a început viaţa iubind doi fraţi deodată, unul fiind înjunghiat de celălalt. Apoi, măritată, şi-a iubit cumnatul, adică chiar pe tatăl acelui Radu la care se răstise pentru un păcat

moştenit din neam. Şi tot ea a fost aceea care a îmboldit pe toţi bărbaţii din sat – soţ. Amanţi, copii sau simple rude – să ţină piept lăcomiei nemăsurate a boierilor ce cumpărau cătunul nostru, de unde s-a tras şi faima de.. Cuib de bandiţi”.

Jandarmii nu puteau face nimic, femeile noastre fiind drăgăstoase. Cât despre flăcăi, ştiau una şi bună: să se încaiere sau să se înfrăţească dinaintea aceluiaşi butoi cu vin. Şi-apoi. **Jandarmii** acelor vremi erau şi ei bărbaţi. Cu atât mai rău pentru boier, care era întâmpinat cu focuri de puşcă. Îndată ce se apropia de cuiburile noastre. Alături de moş Anghel şi moş Dumitru, am văzut eu însumi cum şanţurile împrejmuitoare şi digurile căptuşite cu dracilă – pasămite să ne apere de revărsarea Şiretului – erau de temut pentru duşmanul care ar fi cutezat să se apropie.

Când mama termină de despachetat toată această măreaţă comoară a familiei, bunica nu se prea simţi la largul ei. Zise:

— Da. Da. Dar nu uita că mai există de asemenea şi *credinţa.* Credinţa… Ceva nelămurit pentm cei nouă ani ai mei. Mama se însărcina cu precizările:

— Desigur, mai e de asemenea şi credinţa. Ba chiar numai ea. Noi am avut-o întotdeauna. Şi o avem încă.

— Care credinţă? răspunse bunica, surprinsă.

— Singura valabilă pentru noi ăştia, oamenii săraci: credinţa în muncă. În dragoste. În dreptul aproapelui nostru la muncă şi dragoste, fără nicio stavilă.

— Şi tu numeşti asta.. Credinţă"?

— Numeşte-o cum vrei. Doar tu în legea asta ai trăit şi ne-ai crescut. Nimic nu-i mai presus decât ea.

— Şi Dumnezeu?

— Dumnezeu este chiar această credinţă. În felul cum o înţeleg eu. De aceea sunt puţini oameni care cred în Dumnezeu.

Bunica nu mai spuse nimic. Şi nici nu mai fu vorba vreodată despre asta. Dar mie. Sărmanul de mine. Această întrebare începu să-mi ardă măruntaiele, cu cât îmi frământam mintea, vrând să aflu dacă lumea practica credinţa, aşa cum o definise mama.

Un drum lung. Pe care abia îl începeam.

Săptămâna care o costase pe mama pierderea Dumanei îi mai aduse şi pierderea a două.. Case", din cele şase care-i permiteau să muncească toată luna. Fără vreo zi lipsă. Prima din cele două era aceea unde biata femeie ajunsese cu întârziere la muncă. În dimineaţa nenorocirii.

Bniftuită fiindcă a venit târziu, mama răspunse scurt, scoţându-şi şorţul. Şi nu mai târziu decât a doua zi. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu cea de-a doua.. Casă", dintr-un motiv de ramoleală burgheză: i se reproşa, pe nedrept, că foloseşte prea mult săpun.

— Doamnă, murdăriţi-vă rufăria mai puţin! Sau. Mai bine. Spălaţi-o dumneavoastră!

Toate încercările de împăcare cu cele două.. Case" se dovediră zadarnice. O ştiau blândă, supusă. Îşi dădură seama de contrariul.

Pentru o nedreptate, mama ar fi fost în stare să dea foc oraşului. Ea îşi primea cu resemnare soarta nemiloasă… Pentru că – spunea – mi-am făcut-o singură: am iubit prea mult". **Nu e**ra drept. Totul i se trăgea de la Dumnezeu sau de la credinţa ci. Şi ce alta decât credinţa ne aduce mai multă nenorocire, atunci când o avem'.' De asemenea, ce ne ţine în capul oaselor, atunci când inima şi mintea o iau razna şi totul se prăbuşeşte în junii nostm? Omul fără credinţă e mai prejos decât animalele, de asemenea, din cauza lăcomiei, e mai primejdios decât ele. Fiindcă arc două mâin**i şi t**alentul de a născoci lucniri distrugătoare.

Dimpotrivă, oricare ar fi credinţa unui om. De vreme ce o are -chiar greşită, chiar absurdă – acest om poate fi un tovarăş de viaţă, cu condiţia neapărată ca această credinţă să se întemeieze pe dreptate, iar practicarea ei să-l coste scump. Numai credinţa de tarabă a.. Servitorilor' bisericii nu costă nimic şi aduce foloase. Din cauza asta. Mama mi-a împuiat capul cu religia de tarabă, de care ea însăşi s-a descotorosii. A văzut limpede şi aşa cum trebuie:

— Toţi preoţii fac avere. Aproape toţi se îngraşă, ca nişte porci. Băieţii lor devin mari domni, iar fetele mari doamne. Asta-i religia? Şi. Colac peste pupăză, aceşti corbi mai şi vin să ne facă morală.

Dar iată că într-o zi se mută alături de noi un adventist, un om la treizeci de ani. Slab şi sprinten ca o veveriţă, jigărit şi hâtru ca un pustnic de treabă. Îndatoritor şi discret, gata să dea îndată o mână de ajutor, oriunde se simţea

nevoie. Moldovean din Bacău, muncea ca hamal.

Fiind tare ocupată cu munca ei istovitoare, mama nu avusese încă ocazia să stea de vorbă cu el. Dar ne atrase atenţia prin altceva: în mai puţin de o săptămână, niciun chiriaş nu-l putea suferi.

— E un anticrist, un distrugător al religiei! Ţine sâmbăta şi se închină cu două degete.

Mama ridică din umeri. Şi într-o seară îl pofti pe adventist să bea o cafea la noi. Se aşeză pe scaun, mirat, cuminte, rotindu-şi pălăria când într-o mână. Când într-alta. Apoi spuse:

— Ce curat este la voi. Sunteţi creştini ortodocşi?

— Sunt muncitoare cu ziua. Spălătoreasă… Dar ia spune-mi: ce-i un adventist?

Întrebarea căzu la ţanc. Şi iată că-şi dădu drumul: să fie reformată religia creştină, care e falsificată în întregime; să fie înţeles tâlcul Vechiului şi Noului Testament: să se desfiinţeze slujbele cu fastul lor orbitor, totul nefiind decât mijloc de a înlocui lipsa credinţei printr-un decor care atrage mulţimile: practici barbare născocite de popi în China, în sfârşit, să fie aplicate întocmai cele zece porunci.

— Voi le aplicaţi? întrebă mama.

— Toţi! strigă omul. Cu ochii ieşiţi din orbite.

— Dar voi trebuie să faceţi armată, să depuneţi jurământ, fiind obligaţi să ucideţi.

— Nu. Nu am fost soldat. M-au luat la annată ca pe oricare, dar m-am lungit la pământ, din prima zi de cazarmă, şi nu m-am clintit de-acolo.

— Nu te-au bătut? Nu te-au băgat la carceră?

— Ba da. Şi una şi alta. Timp de mai mult de o jumătate de an. Apoi mi-au dat drumul, fiindcă nu mai eram bun decât pentru spital. Dar tărăşenia continuă. Sunt alungat din toate serviciile şi din toate casele. Dar tnipul nostru pentru asta e făcut.

— Nu! spuse mama cu blândeţe. Trupul nostru nu-i făcut **pentlU** asta. Şi cât e de bun! Atâtea bucurii ne vin de la el. Socot că ar fi **o jignire** adusă Celui de Sus. Dacă i-am hărăzi trupului nostru o asemenea soartă. Nu ţin câtuşi de puţin să devin adventistă, dar îţi respect credinţa. Nu-i uşoară. Şi-apoi dumneata eşti un om drept. Biserica voastră cea nouă va fi mai puţin

dreaptă, dacă într-o zi îi va lipsi credinţa dumitale.

La sfârşitul lunii, adventistul dispăru, alungat de proprietar Dar noi nu l-am uitat.

*

De opt zile. De când înregistrasem cererea de angajare în Docuri. Sirena lor răsuna în inima mea într-un chip destul de diferit. Această sirenă – cea mai puternică dintre toate la Brăila – era orologiul oraşului şi ceasornicul tuturor localnicilor. Şuiera: dimineaţa la şase fără un sfert şi la şase: la prânz, la unu şi douăzeci şi la unu şi treizeci: apoi seara, la şapte. Cu neputinţă s-o confunzi cu alta sau să n-o auzi. În lungul şi nesfârşitul ei urlet de fiară apocaliptică. Începea, mai ales dimineaţa, cu un tropăit de monstru supărat, care dura zece secunde şi se transforma apoi în ceva asemănător mormăitului unui elefant care face gargară, scuipă şi sforăie, după care. Câteva strigăte guturale, gâtuite de o furie neomenească şi. În sfârşit, şuvoiul masiv şi monoton al răcnetului civilizaţiei moderne: chemarea la ocnă. Dura cinci minute şi ar fi putut scula morţii.

Nu m-a trezit niciodată, decât pentru a primi ca răspuns adâncul meu dispreţ.

Acum. Fără să-mi schimb părerea, mă obişnuisem. Într-una din aceste zile. Sării la rândul meu din pat. La primul ei semnal. Îmi trăsei pantalonii şi pantofii, tenninându-mi toaleta în pas de gimnast, la lumina slabă a zilei sau în bezna străzilor noastre, sărind peste băltoace până la poarta marelui grilaj al Docurilor. Când cea de a doua şi dubla şuierare trebuia să mă găsească neapărat înăuntru, deoarece poarta se închidea odată cu ultimul suspin al sirenei, când lumea cădea grămadă.

De altfel, mă necăjea faptul că am vrut să am o atare soartă. Mama devenise jalnică la vedere. Nu intra în casă. Până ce mai întâi nu se ducea să plângă pe pielea vacii. — o împuţiciune groaznică, spânzurată de o prăjină şi care nu reamintea cu nimic de Duma na noastră cea frumoasă. Şi mama socotea alinător să-şi sprijine fruntea pe grozăvia asta plină cu muşte, să se jelească acolo, tocmai ea. Femeia vitează şi cu bun-simţ. Cum rar am întâlnit în viaţă. Au continuat bocetele la pielea vacii şi după intrarea mea la Docuri. Până ce. Într-o noapte, câţiva câini de pripas, înţelepţi, se hotărâră s-o mănânce toată, afară de coadă din păcate, pe care mama o luă

ca să-şi facă un lucni necesar gospodăriei. Timp de câteva zile. Alţi ah! şi oh! deasupra acestei cozi. Apoi. Într-o duminică, pe când făceam curăţenie în cele două odăi ale noastre, v eni un motan mare din mahala, deloc flămând dar înţelept, şi o fură. Avu loc o goană care puse în picioare toată strada; mama. Cu o prăjină lungă, mătăhăind dintr-o curte în alta. În timp ce motanul sărea de pe un acoperiş pe altul, cu smocul în gură.

Aşa s-a terminat povestea unei vaci hărăzită.. De sufletul copiilor răposaţi din cauză că n-au avut lapte „, pentru a face loc unei alte poveşti, despre marca speranţă a unei mame care nu voia să moară până ce nu-şi va vedea fecionil.. Cu rost" în lume.

/■'*' • ' • '.

M-am străduit, pe cât mi-a stat în putinţă. Zilnic dam târcoale în junii Administraţiei cârcotaşe şi tipicare, care se afla la intrarea în Docuri. Pe care le cunoşteam ca în palmă. Şi iată că într-o zi din acel iulie, tocmai la ora prânzului şi drept în mijlocul şuvoiului de docheri din toate secţiile, simt cum o mână grea mi se aşează pe umăr. **Şi-l** văd pe domnul Nicolau. Da!.. Domnul Administrator". În carne şi oase. Că-mi spune spre uimirea generală a celor de faţă:

— Ţi l-am iscălit şi predat şefului tău de atelier. Să fie cu noroc. Adricne!

„Abia îşi termină vorba şi dispăru, că un ghiont în coaste îmi taie respiraţia. Din mulţimea înconjurătoare, un docher cu figura ameninţătoare mă apostrofă:

— Mă. Boule! Scoate-ţi cel puţin pălăria, când.. Domnul Administrator" îţi face onoarea de a-ţi vorbi.

— *Cel puţini* Şi ce ai v rea să fac *mai mult'!* Să-mi dau pantalonii jos? Şi ca să-mi spui asta. A trebuit să mă loveşti?

— Da. Pentni asta… Şi am să-ţi mai trag una!

— Bine. O să vedem noi!

— Vrei să mă torni?

— Nu am obiceiul ăsta şi apoi mai există şi altă cale.

— Să mă baţi? rânji.

Atunci răsună un glas din gloată:

— Nu ţi-e ruşine. Alexandre, să-ţi pui mintea cu un băiat, care n-are decât jumătate din anii tăi?

Bnita a avut noroc că niciuna din cunoştinţele mele nu se afla acolo: ar fi făcut treabă bună. Nu mai aveam un Codin. Deşi eram cunoscut şi iubit de toţi oamenii puternici din Brăila, tocmai pentru că. Fiind din aceeaşi clasă cu ei. Nu făceam haz de viaţa lor. Deşi nu eram de cârpă.

Astăzi, la o depărtare de treizeci de ani şi după ce am cutreierai pământul, sconnonind viaţa şi studiind firea omenească în adevăratul ei laborator. *Existenta,* amintirea acestei scene cu care am debutat în **drama** socială a clasei mele. Nu a făcut decât să-mi confirme ceea ce ştiam despic ea la paisprezece ani. Când unul de ai mei a vrut să mă înveţe să fiu slugarnic, lovindu-mă ca un duşman. În timp ce un altul, un necunoscut, mi-a luat apărarea.

Între aceşti oameni se joacă tot destinul clasei muncitoare. Pe cei ca Alexandru îi vom vedea de-a lungul povestirilor ce vor urma. Luând când figură de păstor, când de lup. Fiind în fond acelaşi om. Care. În afara câtorva minunate excepţii, nu dezminte legea universală a lui.. Scoală-te tu ca să mă aşez eu „. Iar necunoscuţii cu inimă de om. Care vor îndrăzni să se ridice în calea Alexandrilor, vor fi aproape întotdeauna striviţi de ultimii, care au obrăznicie, pumni şi gură mare. Cunoscând de minune arta de a-şi crea.. Majorităţi" şi de-a primi.. Votul de încredere"'. Deoarece ori de câte ori se întâmplă ca ciomagul puterii să cadă în drum. Niciodată nu se va repezi să-l ia un om de bine. Ci totdeauna o lichea. Şi când printr-o minune se întâmplă contrariul. Alexandrii se însărcinează cu restabilirea vieţii egoiste, absurde, ticăloase, – viaţa care aduce chiverniseală unora şi niciodată fericire celor mulţi.

Se află aici adevărul vremii mele, al cărei martor sunt. Parte interesată şi judecător bine informat: nu ţin să-mi câştig procesul prin orice mijloace şi numai în folosul meu personal, aşa cum fac duşmanii mei de clasă.

Iată de ce clasa mea trebuie să fie cu ochii în patru, neîncetând o clipă lupta.

În prima zi de ucenicie în Docuri. Ploua îngrozitor. Mi-o amintesc foarte clar. Sosind acolo, ud până la piele şi mult prea devreme, al doilea fochist mă împinse în spatele cazanelor. Îmi arătă cum să mă usuc în labirintul de ţevărie ce se încolăcea ca nişte şerpi boa. De-a lungul strâmtului culoar dintre peretele.. Casei maşinilor" şi uriaşa zidărie a cazanelor.

— Bagă de seamă să nu te frigi sau să-ţi ia foc bulendrele! îmi spuse părinteşte bunul domn Ghiţă.

Deci. Mă aflam în sala cazanelor. Ce iad! Cu neputinţă să rămâi cinci minute fără să nu te despoi până la brâu. Ca fochistul. Începui chiar să mă sufoc, o pulbere fină intrându-mi în oclii şi pe nări. La îmbucarea țevilor, firicele de abur fierbinte şuierau peste tot. Ridicând un strat de cenuşă uşoară, cu neputinţă de respirat.

— Ține-te bine! Trag sirena!

Mă uitai deasupra capului. Căţărat pe cazane, domnul Ghiţă îmi zâmbi prietenos pe sub mustăţile-i mari şi negre. Îmi astupai urechile. Şi îndată se porni hărmălaia drăcească a sirenei, care semăna aici cu un adevărat cutremur de pământ. Acoperişul sălii cazanelor. Din tablă galvanizată ondulată – străbătut de ţeava sirenei – zbârnâia cu o putere ce-ţi scotea măruntaiele afară. Acum nu mai era vorba de tropăituri, nici de răcnete, cum mi se părea de la distanţă. Era sfârşitul lumii. Şi domnul Ghiţă. Trăgând distant din pipă. Cu un ghemotoc de zdrenţe de bumbac în mână. Se aplecă încă o dată. Ca să vadă dacă mă ţin bine. Apoi, când socoti că totul este în regulă. Începu să închidă robinetul de ieşire a aburilor, îndată mă trezii ca surd, de parcă mă aflam într-o groapă. Alergai afară la aer.

În clipa aceea sosi fochistul şef. Un bărbat cu fălci puternice, ochi de erete şi ţinută țeapănă. Primul gest: aruncă o privire la manometrele celor şase cazane sub presiune. În timp ce tovarăşul său azvârlea o duzină de lopeţi cu cărbuni în cuptor. Apoi. Cei doi îşi dădură bineţe’ fără căldură.

— Bună ziua. Domnule Ghiţă.

— Bună ziua, domnule Popescu.

Aşa le aflai mumele. Şi domnul Popescu întrebă îndată, posac, apăsând cuvintele:

— Cine-i băiatul?

— Un boboc pentru atelier.

Se aflase deci? Domnul Ghiţă nu mă întrebase nimic. — Se aflase, şi într-un fel care mă lăsă cu gura căscată. Mi-au spus-o tovarăşii mei de ucenicie. Tuspatru sosiră valvârtej. Cu câteva minute înainte de semnalul pentru ora şase, fiecare cu un pachet de merinde sub braţ şi o umbrelă în mână. Văzându-mă sosit acolo, pufniră în râs şi apoi se ghemuiră lângă zidăria

caldă. În acel loc nu vorbiră decât despre mine. Pasămite în secret, deşi îi puteai auzi de afară:

— Ele! Ele!

— O fi adevărat că-i rudă cu.. Domnul Administrator"?

— Desigur! Domnul Nicolau a fost văzut cum l-a luat de după gât şi i-â vorbit. Nu şi-a scos măcar şapca.

Mă simţii descumpănit. Iată cum se făuresc legendele. Dar la asta nu ţineam defel, oricât de măgulitoare ar fi fost. O dezminţii îndată.

— Nu-i adevărat că sunt rudă cu domnul Nicolau! le spusei strângându-le mâinile.

— Ah! Nu e adevărat? Şi totuşi aşa se spune.

— E o glumă. Administratorul doar mă cunoaşte. Atât.

— Aici nu trebuie să-i spui scurt.. Administratorul". Repede încasezi o scatoalcă!

— De ce?

— Pentru că o să ţi se spună că n-aţi păzit porcii împreună. Ăsta-i statul, frăţioare!

Al doilea şuierat de sirenă ne alungă pe toţi cinci. Înainte de-a începe ucenicia, ştiam de pe acum dincotro trebuia să mă feresc de-o scatoalcă.

Primele ore într-o întreprindere sunt totdeauna stinghenitoare şi adesea nesuferite. Dacă dai peste chipuri de oameni, cum se întâmplă de obicei, aceştia fie că nu sunt ceea ce gândeai, fie că întrec mult aşteptările. Chiar lucrurile, unelte sau mobilier, nu prea sunt ceea ce-ţi arată ele în clipa sosirii tale. Deoarece se află un suflet şi o intimitate în tot ce există. Fiece fiinţă, fiece lucru, totdeauna necunoscute la început, cer de la noi oarecare deprindere. Înainte de a deveni suportabile, convenabile sau simpatice.

Faptul este valabil pentru toată lumea, chiar pentru cei mai puţin timizi, dar mai ales pentru cel care poposeşte într-un loc spre a-şi agonisi o pâine. Pentru asta îi trebuie multă linişte sufletească înainte de a se regăsi. Or. Linişte sufletească numai milionarii au. Muncitorul, nu. Chiar când e dorit, chemat cu braţele deschise, el tot are nevoie de omenie, pentru a putea să-şi pună ordine în inimă. În cap. În mâini.

Brutele şi nebunii fac excepţie de la această regulă. Mai rămân înţelepţii, cei care se aranjază în aşa fel ca să n-aibă nevoie de nimeni.

În ziua intrării în Docuri. Nu eram nefamiliarizat cu munca. Slujisem, timp de doi ani. Mai întâi ca băiat de prăvălie şi apoi la o băcănie. Între timp. Am cutreierat peste munţi şi văi. În căutarea propriei mele inimi. De asemenea, câştigasem şi puţină experienţă de viaţă.

Eram, mai ales. Straşnic înarmat cu puterea de a sfida soarta grea care paşte pe dezmoşteniţi. O datoram mamei. Nu aveam teamă de suferinţă, deşi nu făceam nimic ca să-mi cadă plocon şi nici să fug de ea, chiar dacă acest nimic trebuia să mă coste mai scump decât zilele fără o bucată de pâine.

Iată de ce. Deşi începător şi stingher în aceste ateliere pline cu maiştri aroganţi, mă uitam cu milă la tovarăşii de ucenicie atât de umiliţi în situaţia lor. Resemnaţi în faţa ocărilor, gata să se încovoaie dinaintea unei priviri aspre, ca nişte câini Mituiţi.

Îmi spuneam:.. Ah. Biata mea **mamă.** Cât eşti de departe spre a **mă** vedea devenind mecanic! Un bandit, da! mai degrabă".

Acest zgomot infernal, această atmosferă duhnind a ulei şi şobolani, aceste maşini al căror ţăcănit regulat pironeau soarele în înaltul cemlui. Mulţimea de maiştri necăjiţi de propria lor soartă şi care-şi vărsau năduful pe cei mai slabi decât ei. Deveniţi la cincisprezece ani vicleni, îmbătrâniţi şi perfizi, slugarnici şi prefăcuţi, nu alcătuiau la un loc imaginea viitorului meu?

De dimineaţa până seara. În ziare ca şi în discuţii, se susţinea **că** acesta era viitorul omenirii: în fier. În hărmălaie. În duhoare sau. **Dacă** vreţi. În această mecanică totală ce cădea ca un pârţâit la o masă de nuntă

Mama mi-a povestit într-o zi cum bătrânul său tată a strigat, la vederea primului tren trecând pe la marginea satului:

— N-o să mai avem deloc berze!

Un orăşean. Care se afla de faţă. I-a replicat:

— Dar se spune că o să avem belşug.

— Belşugul. Îi întoarse vorba ţăranul, ne vine de sus: dacă n-o să plouă, apoi din drumul vostru de fier o să ne cadă atâta belşug, cât din căciula mea.

Dar nu belşugul m-a preocupat în v iaţă. Ci barza. În ciuda puiţei omeneşti grijulie după brânză. Românul are o vorbă minunată, pentru a

deosebi omul-burtă de omul-suflet. Referindu-se la două căsnicii – a unuia cu o femeie bogată, dar slută şi a altuia cu o sărăntoacă frumoasă – el vede două perechi şi zice:.. *Decât să înting în unt şi să mă uit în pământ, mai bine să înting în sare şi să mă uit la soare".*

Românul vrea să mănânce cu.. Soarele „la masă! El nu spune *ce* să întingă, pâine *sau mămăligă]* Numai.. Soarele" îl interesează.

Desigur, materialismul omenesc ne furnizează felurite explicații, dar. Orice s-ar spune, eu cred că omul se naşte idealist. El e înghițit de mârşăvie, atunci când toate forțele.. Progresului" social îşi dau silința să omoare în faşă acest resort fragil, care este avântul nostru spre sublim. În loc să ajute la dezvoltarea lui.

Ne aflam într-o luni dimineața, când orice atelier, mai ales în Orient şi în vremea aceea, aveai dreptul să.. Tragi'" puțin de timp. Era îngăduit. Nu trebuia îndârjită vita de muncă. În ajun. Se chefuise. Trebuia să-i dai voie să se trezească, să se întindă, apoi se va înhăma singură.

Fierari, electriceni. Montori. Turnători, ajustori. Ajutoare – în total douăzeci – se vânturau de colo până colo. Schimbându-şi îmbrăcămintea, scotocindu-se prin buzunare, sfârşind un articol de ziar cu nasul la perete, pipăindu-şi uneltele, căscând. În timp ce roțile de transmisiune se învârteau în gol. Cei patni **ucenici** făceau pe ocupații. Dumnezeu ştie pentru cine. Incapabil de-o asemenea prefăcătorie, mă apropiai de unul din ei şi-i cerni sfatul. El mă dăscăli:

— Ia **câteva** dălți din grămada de colo. Aşează-le la tocila mare şi fă-te că le ascuți. Şi. Mai ales. Salută-i pe toți care trec pe lângă tine. În felul ăsta. N-o să-ți spună nimeni nimic.

— Aşa procedați voi zilnic?

— Aproape. Sau mai de grabă facem *fuşerai.*

— Ce-i asta?

— Tot ce faci pe ascuns, o dăltiță. Un cleşte, un ciocan, o broască, pentru acasă sau de vânzare!

— Şi nu vă vede nimeni când le lucrați?

— Fii atent să nu dea şefii peste tine. Maiştrii includ ochii, deoarece ei o fac cu vârf şi îndesat: piese scumpe, care cer timp şi material costisitor, ca de pildă oțelul, arama, aluminiul.

— Şi cum le scot? Ieşirea din Docuri doar e păzită straşnic.

— Nu totdeauna. Cad la învoială. O să vezi cum. Acum. Du-te la tocilă. Suntem priviţi.

Ucenicul se afla cu spatele întors spre cele două ateliere, ungând tacticos o maşină de găurit. N-avea cum să ştie că cineva ne priveşte. Îmi rotii ochii. Căzui pe uitătura ţeapănă şi flegmatică a şefului de atelier, care îmi făcu semn cu degetul să mă apropii. Supus. Îl salutai.

— Tu eşti Adrian Zografi?

— Da. Domnule.

Se sprijini cu spatele de bancul său, încrucişa braţele şi mă supuse unui lung interogatoriu, politicos, dar neplăcut pentru mine. Fiindcă întreg atelierul ciulise urechile. Câţiva maiştri leneşi veniră chiar să se amestece în vorbă, când şeful mă întrebă deodată:

— Apropo, tu eşti rudă cu domnul Nicolau?

— Nu, categoric, domnule! îi răspunsei ieşit din sărite. Nu mă plictisi şi dumneata cu povestea asta.

— Ooo! ce nesuferit e băiatul ăsta! strigă şeful ridicându-şi braţele. Aţi auzit? Cică îl.. Plictisim"!

Îmi cerui iertare pentru cuvântul scăpat fără voie. Dar îndată surprinsei pe maistrul fierar făcând cu ochiul spre şef. Urmă o clipă de tăcere. Apoi. Iat**ă-l** pe maistrul fierar spiinându-mi:

— Ei bine. Pentru început, du-te să-mi faci primul serviciu. Vezi uşa de colo. În aripa dreaptă a clădirilor cu instalaţii de curăţat? Bun. Urcă-te la al treilea şi întreabă de maistrul Chiriac – e un bărbat.. Înalt şi cu picioare scurte „- şi roagă-l din partea mea să-ţi dea puţin.. Ulei ca să ung cleştii de la cuptor”. Repetă-mi acum ce ai înţeles.

Îi repetai întocmai. În jur. Maiştrii, ajutoarele şi ucenicii se prăpădeau de râs. Plecai să îndeplinesc comisionul, corn ins că mi se juca o festă. Un bărbat.. Înalt şi cu picioare scurte „trebuia să-mi de-a.. Ulei ca să ungă cleştii de la cuptor”. Or. Cleştii de la cuptor nu se ungeau niciodată, pe simplu motiv că se foloseau numai la scosul fierului înroşit din foc. Deci. Ce avea să caute unsoarea în chestia asta?

La etajul indicat, zbâniâitul maşinilor de curăţat şi.. Curelele făceau orice conversaţie imposibilă. Praful forma adevăraţi nori. Muncitori-fantome se

strecurau printre maşinile periculoase, cu salopeta lipită de corp şi un burete umed sub nas. Pretutindeni, avertismente:.. Atenţie la curele!" Dintre aceste curele au fost scoşi muncitori striviţi ca o sămânţă.

Într-adevăr, văzui un fel de girafă cu chip de om. Caraghios de anapoda, cu bustul alungit atât de mult încât picioarele îi păreau într-adevăr foarte scurte. De altfel. Întreg restul fiinţei sale se afla în bună tovărăşie: urechi ca de măgar, nasul ca un plisc de cocostârc şi ochi de şobolan. Mă trase deoparte într-o cabină, unde am fost în stare să-i explic ce voiam. Mă ascultă serios, măsurându-mă din cap până în picioare, apoi plecă şi se înapoie întovărăşit de un muncitor, care ţinea o curea de cauciuc în mână. Cât ai clipi din ochi. Mă trezii atârnat pe spatele girafei, care-mi imobiliza braţele, lăsându-mi bucile la cheremul celuilalt, care îmi arse. Fără glumă, o duzină de curele.

Asta era.. Unsoarea pentru cleştii de la cuptor", hărăzită oricărui ucenic începător. Mă înapotai plouat, întâmpinat de-o veselie generală. Mă îndreptai spre dăltuţele mele. Cu genunclui tremurându-mi.

Puţine sunt înţelesurile vieţii pământene, pe care mintea noastră nu le poate cuprinde. Asta se datoreşte faptului că la baza puterii noastre de înţelegere se află când dragostea, când ura. Rareori liniştea lăuntrică. Firea intimă a tot ce ne înconjoară nu poate fi pătrunsă decât cu ochiul indiferenţei. Dar, atunci, la ce bun să trăim? E mult mai bine să te amăgeşti, dar să participi cu toată inima şi cu toată furia, la tot ce umple o viaţă.

Mi-am trăit ceasurile de ucenicie după această filosofie banală, fără să-mi dau seama. În fiecare zi blestemam, în fiecare zi blagosloveam. Depindea. În mare măsură, de numărul rănilor făcute cu mâna mea şi care nu se v indecau niciodată în întregime. Depindea însă şi de-o sumedenie de alte lucruri, dar mai ales de dispoziţia maiştrilor noştri. Dacă chefuiseră sau nu în ajun. Dacă nevestele îi ocărâseră sau îi îmbrăţişaseră în dimineaţa aceea, de reuşita sau nereuşita piesei scoasă din cuptor, din stning sau din ajustarea cu pila.

Erau zile când cântecele maiştrilor acopereau zgomotul maşinilor. Atunci, ne strigau cu diminutive. În fel şi chip. Adesea caraghioase:

— Hei. Anghelache! Angheluţă! Angheluş!

— Hei. Dumitrică! Trică! Tricuţă!

Cum în ateliere nu se aflau femei, ne strigau adesea:.. Hei!

Puţică!'. Ceea ce era cam deşucheat.

Ah. Cât de mult binecuvântam auinci viaţa! Desigur, fără s-o spunem, fiindcă cei care trudesc n-au obiceiul de-a vorbi cu glas tare. În acele /. Ilc. Totul ni se părea ftumos: bătaia motoarelor, scrâşnetul pilelor, concertul ciocanelor, zumzetul înfiorător al ventilatoarelor, zornăitul înspăimântător al macaralelor şi al.. Titanului". În sfârşit, i-am fi sărutat pe maiştri într-un loc. Dacă ne-ar fi cerut-o.

Dar iată şi zilele de spaimă. Încă de dimineaţă, nici chip de-a te înţelege cu cineva. Nimic care să meargă. Sfredelele. Cuţitele strungurilor, dâlţile se sparg, de parcă ar fi de sticlă. Ni le aruncă în cap:.. Călcală proastă' „(ca şi când noi. Ucenicii, le-am fi călit). Meşterul fierar arde una după alta piesele de oţel. Apoi nu-i mulţumit de felul cum lovim cu ciocanele. Cum capetele noastre se află în bătaia ciocanului său. Ni le acoperă repede cu cucuie şi pe deasupra, şiragul de înjurături, ca acesta:.. Du-tc în aia mă-tii!" •

Colac peste pupăză. În asemenea zile mai vine şi inginerul-şef în inspecţie. Totdeauna cade pe neaşteptate. De obicei, preîntâmpinăm asemenea surprize neplăcute, dând din timp **alarma,** deoarece aveam sarcina asta. Dar. Cum să te mai gândeşti la aşa ceva. Când îţi pipăi cucuiele? Şi apoi. Cu domnul Wolf asta nu merge. Ştie să-şi ia măsuri.

Inginerul-şef este o înaltă competenţă tehnică, unul din puţinii germani care nu au putut fi înlocuiţi cu români sinecurişti. Aşa cum a fost cazul, când s-a crezut că se pot lipsi de ci. S-a întâmplat acest lucru, dar rezultatele au fost jalnice. Peste tot. Matrapazlâcuri, jaf. Incapacitate. S-a spus:.. Prin noi înşine! „Şi a urmat hoţia şi dezastrul tehnicii.. Prin noi înşine". În timp ce cu germanii totul mergea pe roate.

Mai întâi, pe lângă pricepere se spune că sunt cinstiţi, scrupuloşi… Când un neamţ ţi-o strânge un şurub, apoi e strâns cum trebuie. În timp ce noi îl batem cu ciocanul „, zic muncitorii. De asemenea, se mai spune că ei aparţin unei naţiuni care n-a învăţat să facă decât asta. De aceea, pe câmpiile noastre când un ţăran vede că un mecanic face rapid o reparaţie grea. Spune chiar şi astăzi:.. Al dracului neamţ!" " fără să se intereseze dacă-i într-adev ăr neamţ sau nu.

Domnul Wolf era un roşcovan înalt, cu acnil **veşnic** supărat. Nu era nici

v iolent şi nici aspni. Trecea prin ateliere cu mâinile la spate, fără a-i întreba pe maiştri sau să-şi vârc nasul în munca lor. Cum făceau subşefii români, pe cate-i duceam de nas. Domnul Wolf vedea totul. În treacăt.

Nu-l preţuiau câtuşi de puţin, numindu-l.. Neamţul".

*

Aveam şi zile când plictiseala ne îiuicbunea. Nu ştiu cum se întâmpla, dar, deodată, nimic de lucm. Timp de o săptămână. Marele strung zăcea deschis. Lăcaşul fierarului aţipea Nicio piesă între fălcile menghinelor. Nicovale, ciocane, dălţi – la odihnă. Doar lipăitul curelelor de transmisiune. Învârtindu-se în gol. Băteau cadenţa.

Ca să dea semnalul fuşeraiului. Şeful atelierului striga:

— Fiindcă nu ne intră nimic, să ne revizuim şi să ne completăm micul nostru utilaj.

Fericire! Fiecare îşi rânduia ale sale ciocane, cârlige, cleşti, burghie, dălţi, compase. Echere, până la uneltele de scos splinlurile din lăcaş. Şi era simplu: o piesă pe şantier, iar dublura în sertar. Şi dă-i drumul! Dacă vreun nas indiscret trecea pe acolo, nicio pagubă: se.. Completa" utilajul atelierului, dar. Făcând asta, se forja pentru sine, folosind numai materialul de prima calitate.

Aşa că nu exista şef. Maistru sau ajutor care să nu aibă acasă un mic atelier. Îşi făceau până şi menghine şi mici nicovale, pomenindu-se de un fost şef de atelier care-şi construise un strung aproape în întregime. Trăiască Statul!

Statul ăsta nu merita o soartă mai bună. Mai întâi, el dădea exemplul necinstei: nu exista aproape nicio mare beşleagă administrativă care să nu-şi fi construit.. Pe sub mână „. În Atelierele Docurilor. Tot ce avea nevoie acasă ca fierărie, de la chioşcul umbrarului până la gratiile de la cavoul familiei. Apoi şi fără asta. Cei mici aveam o scuză pe care cei mari n-o puteau invoca: crăpăm de mizerie, tot pe brânci. Or. Un proverb de-al nostru spune:. Câinele unde latră, acolo trebuie să şi mănânce”.

Aveam în faţă meseriaşi foarte buni. Cu cinci, zece şi cincisprezece ani de muncă la activ, plus alţi patni ani de ucenicie, a căror leafă varia între optzeci şi o sută treizeci de lei pe lună. Desigur, pâinea asta era ferită de şomaj, dar trebuia s-o împartă la cinci, şapte şi chiar zece guri. Deoarece la

noi omul se naşte însurat şi devine onanist dacă trebuie să rabde trei zile. Într-atât îi de grăbit să se golească de sământă.

Îi vedeam, acolo. Îmbătrâniţi la treizeci şi cinci de ani. Cocoşaţi de munca zilei şi de bucuria nopţii. În afară de furtişaguri, nu-i interesa nimic, exceptând, poate, ora plecării de la serviciu şi socotirea zilelor rămase până la plata lefii de mizerie. Furtişagul din ce se încheagă? Din meschinării, din resturi de la masa stăpânilor: o bucată de aramă, de plumb sau cositor: un pumn de buloanc. Şuruburi sau nituri; o pilă. O unealtă făcută pe ascuns: câţiva metri de cablu de aramă: o bucală de alamă, nu mai mare decât o batistă; o bucăţică de curca de transmisiune, tare. Tocmai bună la pingelit. Sau. Cu prilejul unei reparaţii întâmplătoare la Antrepozite, dacă reaminteau paznicului şef anumite senicii aduse, se întorceau acasă cu o jumătate kilogram de orez sau zahăr, un cornet de migdale, un şir de smochine ori cu buzunarul plin de stafide, roşcove, castane, câteva portocale şi lămâi, cât de puţină cafea sau ceai sau măcar un pumn de piper, scorţişoară ori cuişoare. Iată ce îi preocupa în chip deosebit: să şterpelească din toate, cât era cu putinţă. La sfârşitul lunii conta, măcar pentru a compensa ce dădeau pe gât la cârciumă.

Dar priviţi-le faţa: teama de-a fi prinşi şi daţi afară le distrusese orice urmă de demnitate omenească, de linişte sufletească, de pace deplină. Nu sunt nişte oameni răi. Dar îndobitociţi. Importanţa vieţii le scapă, de regulă, ca şi orice semn de înţelepciune din jur. În sclumb. Se dau în vânt după toate neghiobiile de peste zi.

De la un capăt la altul al Docurilor. Oricât de rar mă duceam într-un sector, era imposibil să nu fiu martorul cutărui spectacol pueril şi la care maiştrii şi funcţionarii se pretau, deşi mulţi dintre ei erau capi de familie numeroasă. Se lăsau atraşi în tot felul de năzbâtii, numai ca să pară mai gravi, să impună respect inferiorilor.

În faţa mea. Doi bărbaţi în toată firea, cu favoriţi. Îşi aruncă în cap un şoarece pe jumătate mort şi râd cu lacrimi. Nu văd ce-i de râs. Ci. Mai degrabă, să-ţi vină să verşi, deoarece şoarecelui îi atârnau maţele afară şi nu poate crăpa.. Tur împrejur, pe ciment, şoareci arşi. Cei doi.. Respectabili'" şi-au petrecut toată după-amiaza vânând şoareci, i-au prins, i-au stropit cu gaz şi le-a dat foc.

— A fost o distracţie dintre cele mai vesele! spun ei maistrului pe care-î însoţesc.

Intr-all loc se joacă rişca. În vreme ce atâtea lucruri aşteaptă să fie terminate. Pentru asta am şi venit. Mă plâng uşor, apoi le-o cer puţin mai tare. Mă înghiontesc, îmi dau jos pantalonii şi mă ung în faţă şi în spate cu valvolină. O unsoare minerală groaznică. Asta-i înveseleşte.

Mai încolo, un întreg gtup de haidamaci, cu mustăţi până la urechi, înfăşcaseră un biet bragagiu ambulant. După ce îi şterpeliseră gologanii, se apucaseră să-l boşorogească. Joacă tâmpită: apucaseră omul de picioare şi subsuori, izbindu-l de fiecare dată cu bucile de zid. Până la năucire. Într-o zi, pe când aplicau această.. Pedeapsă" unui bătrân ovrei, bolnav de stomac, reuşii să opresc jocul, dar plătii pe dată în locul bătrânului, alegându-mă cu o zi de dureri îngrozitoare.

Un câine sau un şobolan, dacă au nenorocirea să le cadă în mână. Primul nu scapă decât cu.. Tinicheaua de coadă", iar al doilea cu dindărătul ars de terebentină.

*

îmi dau seama: viaţa lor monotonă, despuiată de orice frumuseţe, este principalul Vinovat de aceste distracţii grosolane. Într-o căsnicie puţind de rahatul copiilor şi un atelier într-alt fel puturos, care îţi întunecă lumina soarelui, docherului nu-i rămâne pentm sine decât drumul care-i desparte culcuşul de ocnă. Un drum noroios. Prăfuit şi searbăd, pe care-l cunoaşte din copilărie, străbătut în goană de palm ori pe zi.

Oare nu se află aici tocmai acel lucru serios care ar trebui să ne îndemne la reflecţie'.' Mă întreb, gândindu-mă la ţăranul nostru, atât de grijuliu, de îngândurat. Lui nu-i scapă nimic, chiar când cineva îl jecmăneşte sau îl înşeală. Zi şi noapte el se gândeşte la palma de pământ moştenită şi pe care trebuie s-o lase copiilor. Nu are nicio putere şi crede că nimeni nu-l poate ajuta. Dar cel puţin este pătruns de ticăloşia soariei sale. O vezi pe faţa lui. Care ar trebui să impună respect tuturor oamenilor, dacă ar exista aşa ceva pe pământ. Iată de ce ţăranul are râsul dureros, gluma cu măsură, econom la vorbă şi greoi la veselie, iot ameţmdu-se ca fiecare şi nepărând a fi nimic din toate astea.

Mă trag din aceşti ţărani şi mi-am petrecut copilăria în mijlocul lor. Iată

cum se explică de ce nu-rni place uşurinţa muncitorului de la oraş Cine nu s-a născut şi nu a crescut în aer liber, cu nemărginirea cerului deasupra, acela nu poate pălmnde adâncimea şi misteml existenţei, afară numai dacă n-a moştenit această putere. Un zid nu-i decât un zid. Două ziduri fac o stradă şi o stradă nu duce deobicei decât la alte ziduri. Iată spaţiul în care se învârte muncitorul şi pe care, pe bună dreptate, el îl dispreţuieşte. Vara, el n-a domiit niciodată noaptea afară. Habar nu are ce-i cerul. A pierdut cu asta jumătate din viaţă. Cealaltă jumătate i-o înghite munca şi aşa îi trec zilele. Petru ţăran – oricât de păcătos i-ar fi destinul truda şi ziua lui nu sunt lipsite de măreţie, deoarece el se ia la trântă cu natura, în timp ce muncitorul se învârte în jurul unei maşini, maşina în jurul ei însăşi şi amândoi. Împreună cu pământul, se spune. În jurul soarelui, dracu ştie pentni ce. Fiindcă totuna ar fi dacă tustrei ar sta liniştiţi.

Toţi cei care tnidesc se aleg cu o pagubă sângeroasă. Ţăranul produce grâul şi-l aduce la oraş. Care i-l mănâncă fără să-i lase în palmă nici cu ce să-şi cumpere o cămaşă. Or, oraşul înseamnă muncitonil. El este deci cel care trebuie să fie responsabilul, conştiinţa care pune ordine în viaţa întregii ţări. Mai mult decât ţăranul, el îşi poate da seama de hoţiile stăpânilor, are posibilitatea de-a se instrui repede şi de-a acţiona cu promptitudine, deoarece oraşul este ca o paceaură ale cărei veştminte cad la prima suflare.

Iată ce gândeam, venit de la ţară la oraş şi după trei luni de ucenicie în Docuri. Ai căror muncitori nu-mi plăceau deloc. Ţăranul nu ţine în mâini decât o biată coasă, cu ajutonil căreia i se întâmplă uneori să doboare vreun boier nesătul. Înainte de-a fi el doborât. În timp ce pe muncitor îl vedem deţinând atâtea pârghii de comandă. Încât ar fi fost suficient să mişte una din loc pentru ca jumătate din oraş să fie aruncată asupra celeilalte. Şi asta. Nu cu gând râu. Ci numai pentru a i se explica raţiunea potrivit căreia unii produc grâul şi alţii îl mănâncă, fără ca producătorului să-i rămână măcar cu ce să-şi cumpere o cămaşă.

M-am trezit la viaţă cu această întrebare pe vârful buzelor. Şi dacă lumea sau Christos însuşi m-ar orbi cu tot ceea ce este mai strălucitor pe pământ şi în cer. Eu mă voi întoarce întotdeauna lângă omul care face pâinea şi nu o mănâncă, aşa cum se întâmplă în satele noastre, unde ar fi greu să găseşti o familie dintr-o sută. Care să fi cunoscut gustul pâinii în viaţă, mai mult

decât o singură dată pe săptămână.

Da. Nu este vorba decât de pâine. Ne aflăm. Încă. Aici. Pentru rest. Sunt de părere să nu ne grăbim.

Apropierea unui eveniment naşte dorinţa sau însăşi dorinţa provoacă evenimentul? Nu ştiu. Se prea poate să nu fie niciuna, nici alta. Ci. Pur şi simplu, fapte care se produc în viaţa oamenilor, precum norii pe cer.

Întotdeauna. Brăila a fost primul oraş din istoria modernă a României care a cunoscut acea tresărire supărătoare, asemănătoare cu a stomacului, când i se întâmplă să înghită bucăţi greu de mistuit. Or. Brăila muncitorească tocmai înghiţea câteva bucăţi, nemaipomenite în viaţa ei.

Ca să fiu înţeles mai bine. Trebuie să spun că. De când există. Brăila s-a comportat cam ca mama: s-a slujit de frumoasele-i braţe de ţărancă pentru toate treburile. Cea mai importantă dintre ele era sosirea periodică a miilor şi miilor de care înţesate cu grâne şi pe care holdele i le trimiteau voioase. Oraşul le primea cu multă bucurie, purta poverile pe umeri şi le arunca în pântecul sutelor de vapoare ce-i făceau curte. Brăila mea fiind vestită pentru dărnicia ei.

Aşa s-au petrecut lucrurile până în zilele copilăriei mele. Şi nu era rău deloc. Putea foarte bine continua. Şase mii de hamali, care împreună cu familiile lor alcătuiau patru cincimi din populaţia oraşului, câştigau cu ce să trăiască aproape din belşug. Cealaltă cincime, negustorii, câştiga şi mai bine. Deci. Toată lumea mulţumită.

Dar când toată lumea este mulţumită dracul îşi vâră coada. Şi dracul din zilele noastre nu-i altul decât Progresul sau ceca ce poartă acest nume. El se amestecă în fel şi chip. Fâcându-ne până la urmă viaţa grea.

Iată cum şi-a vârât coada la noi. În România:

Pe la 1866 el a pus picionil pe pământul nostru sub înfăţişarea unui tânăr prinţ german. Fusese chemat de boierii noştri, care îndată ce i-au încoronat fruntea… Înzestrând „această comoară cu douăsprezece din cele mai frumoase moşii din ţară. Care primiră numele de.. Domeniile Coroanei”. (Mărturisesc că nici azi nu pricep cum au procedai aceşti boieri ca să găsească şi să dea douăsprezece domenii întinse, cu uşurinţa cu care găseşti şi dai douăsprezece nuci.) Dar prinţul, astfel îmbogăţit, declară că noi suntem înapoiaţi faţă de Progres şi că.. Ţara" avea nevoie mai întâi de căi

ferate. (în realitate, ţara avea nevoie de vreo douăsprezece frânghii trainice, ca să-i spânzure pe cei ce aduseseră pe prinţ. Înzestrându-l cu douăsprezece domenii, care nu erau ale lor.)

Căile ferate sosiră, natural, din Germania. A fost o afacere minunată pentru boieri, pentru prinţul lor şi pentru Germania. Adică pentru Progres. Cât despre ţară. Ea călătoreşte şi azi ca şi în trecut, cu singura deosebire că acum simte ce-i Progresul, suportând cheltuielile, striv ită sub roţile lui la toate barierele.

N-a fost decât începutul.

Urmarea imediată: Docurile. Toţi se întrebau ce putea să însemne asta: *cloci* Primiră o explicaţie elogioasă: minunatele noastre cereale simt murdare, ceea ce le scade preţul pe piaţă. În docuri şi silozuri ele sunt curăţate cât ai clipi din ochi. Fiind apoi păstrate în bună stare. Graţie bazinului ce se va săpa acolo, vor veni vapoare cu tonaj mult mai mare decât cel cunoscut până acum. Ancorând de-a lungul cheiurilor, ferite de valurile Dunării; vor încărca repede cerealele noastre, ferchezuite, plătindu-le mai scump. Asta va sălta afacerile fiecăruia.

S-a băgat seu în came grasă. În schimb. Brăila îşi avu prima jertfă de mâini strivite şi schilozi. Apoi. O a doua. Care o costă ceva mai mult: înzestrarea Docurilor cu două elevatoare pe şine. Fiecare dintre ele smulgând pâinea de la gura câtorva sute de hamali. Dându-şi seama de asta. Hamalii fură cât-pe-aci să le arunce în apă. În ziua inaugurării. Multă vreme a fost nevoie să fie apărate cu baioneta la armă.

Dar totul se uită. Devine obişnuinţă. Mi-am dat seama de asta. Comparând povestea primei ciocniri sociale – pe care nu am văzut-o – cu nepăsarea aceloraşi oameni care treceau acum pe lângă elevatoarele ce-şi afundau cupele cu lanţuri în silozuri, sorbind zilnic sute de vagoane cu cereale, mânuite doar de câţiva **mecanici.** În felul acesta, hamalul află că Docurile şi elevatoarele sunt duşmanii lui de moarte. El crezu că s-a ales numai cu această pacoste, a cărei amărăciune nu i-a stăruit prea mult **în** gură. Şi porni să-şi câştige pâinea de-a lungul cheiurilor noroioase ale Dunării, spunându-şi:.. Aici. Elevatoarele nu vor veni!"

Veniră şi acolo.

*

într-una din zilele acestui început de toamnă – în sezonul marilor sosiri de cereale ce făceau speranţa întregii populaţii muncitoare – o veste grozavă străbătu oraşul cu iuțeala fulgenilui:

— Două elevatoare plutitoarc.au sosit în fața debarcaderului de

Galați

În mai puţin de-o oră. Mahalalele se goliră de orice suflare. Câini, pisici şi chiar purcei, nemaivăzând una ca asta. Îşi urmară stăpânii, lătrând. Micunând. Grohăind. Un exod nemaipomenit. Piaţa portului, din faţa debarcaderului, părea un ocean omenesc, multicolor, care urla. Înjura, blestema, plângea. Femeile îşi smulgeau părul. Bărbaţii făceau naveta între cârciumi şi cheiuri, cu cuțitul în mână. Beți mai mult de furie decât de țuică.

Îndată, toate echipele de hamali care munceau pe Dunăre îşi împăturiră sacii, până la ultimul om. Şi se alăturară mulțimei care țipa.

Alergai într-acolo, la şuieratul sirenei de prânz. Avui una din acele impresii care hotărăsc v iaţa unui om. Iată ceva care mi-era drag! Se aflau acolo bărbaţi, o mulțime puternică. Exista acolo ceva de care să tremure un regat.

Aproape de mine. Un biet popă de ţară. Călare pe o gloabă, se închina:

— Doamne! de ce ne trimiţi asemenea maşinării care ne aruncă copiii pe drumuri!

I se răspunse:

— Nu Dumnezeu ni le trimite, ci nemții!

— Dar de data asta s-a zis: le vom îneca în Dunăre.

— Ba nu! O să le dăm foc la noapte!

O femeie se văicărea, văzându-şi bărbatul beat:

— Tocmai el. Pe care nu l-am văzut niciodată beat. În douăzeci de ani de când ne-am luat!

Bărbatul cu pricina se zvârcolea încoace şi încolo, cu ochii scoşi din orbite, urlând:

— Pe cine trebuie să spintec? Pe cine? Şi se uita mereu la cuţit.

— Apăi prefectul oraşului ar trebui spintecat! îi răspunse cineva.

— Prefectul?! Şi de ce neapărat pe el? întrebă cel însurat, tare mirat.

— E adevărat! completă un alt bărbat beat. Prefectul n-are nicio vină. Trebuie aflat cine-i proprietarul acestor elev atoare.

— Nu-i niciun proprietar. E o societate – Societatea elevatoarelor.

— Ce-i aia o societate a elevatoarelor?

— O grămadă de proprietari.

Întreg grupul se întoarse ca să cerceteze mai îndeaproape cele două maşini care aveau.. O grămadă de proprietari". Străjuiau acolo, vopsite în gri închis, cu siluetele lor de mori de v ânt văduvite de aripi, profilându-se perfid pe fondul sălciilor de pe malul celălalt.

Deodată, o rumoare vijelioasă trecu pe deasupra capetelor noastre. Ne uitarăm spre oraş. Toate privirile fiind aţintite într-acolo. O adevărată armată cobora strada Dobrogea. Drept spre noi. Urletele reîncepură, de parcă mugea întreg pământul. Îmi îngheţă spinarea.

— Dacă trag. Nimicim oraşul!

Îndată, ca la un semnal, mulţimea se aplecă o clipă, scormonind pământul. Apoi fiecare se ridică cu un bolovan în mână. Unul din acei bolovani pe care îi credem imposibil de smuls din caldarâm, fără ajutorul cazmalei. I-au smuls cu unghiile.

Soldaţii se opriseră acum la o sută de paşi de noi. În faţă. Un escadron de cavalerie, flancat în dreapta şi în stânga de-o companie de infanterie, aparţinând tot cavaleriei, deoarece în oraş nu se afla un regiment de infanterie. Trei gornişti călare se opriseră locului, morocănoşi. Cu trompeta sprijinită în şold. Foarte aproape de ei se afla docarul prefecturii. Înţesat cu oficiali, ca o coşniţă de gospodină la înapoierea de la piaţă. Toţi domnii de acolo erau pământii la faţă. Li se strigă în obraz:

— Scoateţi şi-al treilea regiment de artilerie, cât mai sunteţi acolo! Totuşi, se făcu puţină linişte, fiecare fiind curios să audă ce spuneau.. Boierii". Până şi un cuvinţel de al lor zbura din gură în gură. Bătându-şi joc de el. Fu zărit procurorul. În picioare în trăsură, cuprinzând mulţimea dintr-o privire.

— Ce vreţi să faceţi? strigă dând din umeri. Sunt pe puţin cincisprezece mii. Dintre care două treimi femei şi copii."

Colonelul de la „11 cavalerie” se proţăpi. La rândul său. Cu acre de erou:

— O să-i măturăm!

Prefect, procuror şi colonel se sfatuiră. Scurt. Apoi. În bătaia soarelui, văzurăm pe cei trei gornişti cum îşi rotiră larg goarnele în aer. Ducându-le apoi la gură: aerul şi inimile noastre fremătară puternic, la lungul vaiet

metalic al somaţiei, care mă izbi ca un val.

Prima. Ce se va întâmpla?

Deocamdată, nimic. Tăcere impresionantă. Toţi ochii aţintiţi asupra prefectului, care. În picioare pe capra birjei, se uita la noi. Cu faţa albă ca varul.

Atunci văzurăm o cumătră cocoţându-se deasupra mulţimii. Se urcase pe spinările bărbaţilor, nu departe de demnitarii oraşului, care se uitau la ea. Ca şi noi toţi de altfel. Era la câţiva paşi de mine. Mătăhăloasă. Grasă, cu faţa caraghioasă. După ce şi-a rotit capul în toate direcţiile, se pomi să strige cu glas de mucalit, ca la mahala:

— Domte prefect! Domtc prefect!

Nu i se dădu nicio atenţie imediat. Toţi ne întrebam ce o fi cu ea.

Nu se aflau destui bărbaţi care să parlamenteze cu autorităţile? Ea strigă din nou apăsând cu putere cuvintele:

— Dom Te pre-fe-e-e-ct!

Iată că prefectul se uită la ea. Face un semn cu mâna şi spuse sec:

— Vorbeşte, femeie!

Atunci, femeia rosti pe nerăsuflate aceste cuvinte neaşteptate, rămase de pomină.

— Ei bine. Domle prefect: pupă-mă în e… Uite aici! Şi-şi ridică fusta, arătându-i locul.

Un val de râsete porni săltând în hohote, până la marginea furnicarului omenesc.

*

Nu au mai dat alte somaţii. În felul ei. Femeia făcuse pe autorităţi să înţeleagă că disperarea oamenilor nu cunoştea margini. Docarul plecă. Soldaţii se risipiră în poziţie de tragere, cu faţa spre mulţime şi spatele spre oraş. Aşa cum stăteau, admiţând că le-ar fi dat ordin să tragă în gloată, câţi ar fi putut omorî? O mie. Două? Nimeni nu se îndoia că. În urma unui asemenea ordin, soldaţi şi autorităţi ar fi fost masacraţi cu pietre, iar oraşul incendiat. Nicio forţă n-ar fi putut stăvili vârtejul pustiitor.

Instinctiv, fiecare îşi dădu seama că de acum avea să se abată o perioadă lungă de mizerie asupra portului care hrănea pe.. Oricine voia să-şi aplece palma spre pământ". De la intrarea în funcţiune a celor două elevatoare, nu

se mai găsea pâine pentru toată lumea. Trebuia să te lupţi pentru ea. Cu cuţitul în mână. Erau sute de familii al căror şef – om nedescurcăreţ şi fără curaj – nu găsea de lucru decât în sezonul marilor descărcări de cereale în port. Acum. Aceste familii crăpau de foame, cea mai mare parte din an.

Docurile. Care altădată dăduseră pâine atâtor hamali, erau acum pierdute. Oamenii se mângâiau cu gândul că fluviul va rămâne liber pentru cerealele aduse cu şlepurile sau cu trenurile de marfă. Dar iată că şi şlepurile sunt descărcate tot cu ajutorul elevatoarelor

— Şi noi? Şi noi? urlau bărbaţii, ameninţând oraşul cu pumnul. Femeile noastre? Copiii noştri? Noi nu avem dreptul la viaţă?

Cât de dragi îmi erau aceşti oameni. Săraci sau agonisându-şi binişor pâinea – unii dintre ei ajunşi la oarecare stare, datorită însurătorii cu zestre bună – nu decădeau niciodată: cămin. Îmbrăcăminte, masă. Vorbă, obiceiuri oglindeau bunul-simţ. Însuşire de căpetenie a poporului nostm. În satele noastre, poţi întâlni grotescul şi mai greu ridicolul. Omul de jos. Când îşi scluinbă starea socială, vrea să devină cu totul altul.

Funcţionari la primărie, la prefectură, la tribunal, la gară. La Docuri.

Lefuri de mizerie, nici pic de învăţătură, inteligenţă submediocră. Dar când era vorba să le ajungi la.. Nas". Îţi trebuia o prăjină. În schimb era de-ajuns o simplă privire binevoitoare a stăpânilor, ca să-şi omoare părinţii.

Asemenea oameni mişună în clasa muncitoare. Sunt în majoritate, oriunde-i.. Un loc" de ocupat. Ei sunt ruşinea tuturor claselor.

În Docuri. Ei erau acei domnişori cu mers de păun şi gât ţeapăn într-un guler murdar, care veneau în fuga mare şi cu aer de şmecheri. Îndată ce zăreau pe superior, pentru a-l ajunge din urmă şi a-i spune, fără apropo, zâmbindu-i prosteşte:

— Am onoarea să vă salut, stimate domnule Căpitănescu! Hi! Hi!

Hi!

În după-amiaza grozavei încleştări dintre bătrâna hârcă a omului şi viitonil maşinei victorioase, javrele râioase dădeau târcoale în toate sectoarele, pentru a identifica şi denunţa pe părinţii sau prietenii greviştilor, care erau cât de cât împotriva elevatoarelor. Pe drept. În atelierele noastre se înfiripa un început de simpatie faţă de hamali. În frunte, se aflau doi maiştri importanţi: fierarul şi primul mentor, muncitori

în vârstă. Nu îndrăzneau să zică mare lucru, dar compătimeau cu amărăciune mulţimea pe care o lăsasem în faţa portului, pe cale să-şi ia masa: o bucată de pâine, un peşte prăjit sau ceva asemănător.

Eram însetat după dreptate şi mi-aş fi dat bucuros jumătate din viaţă, nu pentru distrugerea elevatoarelor, ci pentru a fi puse în slujba întregii omeniri. Acest elan. Care mi-a ars totdeauna pieptul, nu se datora faptului că aparţineam clasei săracilor sau că aş fi îndurat atâta suferinţă. Nu. În general, acest lucni poale fi valabil numai până la un punct.

Justiţia, compătimirea, generozitatea nu sunt monopolul nici unei clase. În comparaţie cu altele pe care le vedeam, mi-aş putea socoti copilăria chiar răsfăţată: nu mi-au lipsit niciodată pâinea, cana cu lapte, patul curat şi vorba drăgăstoasă.

Sunt convins că ceasul Dreptăţii va sosi pe pământ, în ziua în care majoritatea oamenilor se vor interesa de soarta celui în suferinţă. Eu mă şi socoteam aparţinând neînsemnatei minorităţi care dovedea acest interes. Asta-i totul.

De asemenea, doream din toată inima ca pârghiile de comandă pe care maiştrii noştri le ţineau în mâini, să treacă de partea hamalilor. Tovarăşii mei de ucenicie doreau acelaşi lucru. Ucenicii sunt totdeauna pentru grevă, deoarece tinerilor le place mult harababura. Era. Mai ales. Un drac de mânz de la ţară. Vasile. Care ne spunea fremătând:

— Dacă boierii îi strivesc pe ai noştri, o să dau foc.. Clădirii curăţătoriilor", când o să fiu de noapte.

Eram de.. Noapte „fiecare la rând. Timp de-o săptămână, ca **ajutoare** ale strungarului ce lucra noaptea. Acea săptămâna puturoasă, ucigătoare -cum se va vedea mai departe – nu era câtuşi de puţin pe placul firilor noastre însetate după zburdălnicii. Strungarul de noapte – un om bun.. Ca pâinea caldă" – ne lăsa să ne facem de cap. Desigur, nu pentru a da foc Docurilor.

Prima noapte se coborî asupra greviştilor, fără a le rări prea mult rândurile. Aşa ceva nu se mai **văzuse** la Brăila: atâta popor să doarmă sub cerul liber. Într-o piaţă publică.

La drept vorbind, nu dormeau. Şedeau de veghe. De ce? Nimeni nu o putea spune. Nici gând să atace elevatoarele. Patmle ale Arsenalului marinei din Galaţi le înconjurase, ca să nu mai vorbesc de armata de uscat,

care se afla încă acolo.

Poliţia intrase în pământ. După-amiază. Suferi coşcogeamite ruşine, din cauza unei prostii făcute. Câţiva agenţi în civil veniseră, dându-se drept.. Prieteni „, cu intenţia de a-i potoli pe cei.. Răi de gură”. Îmbătându-i. Apoi să-i rupă de gloată şi să-i aresteze. Au fost lăsaţi să le plătească sticlă după sticlă, au băut zdravăn şi la urmă liamalii îi dădură pe mâna cumetrelor. Care îi bătură cu papucul şi se pişară pe capul lor. În nasul soldaţilor care făceau haz.

Ne aflam după cină. Noapte adâncă, luminată ici-colo de câteva lămpi cu arc voltaic. Plin sezon al pepenilor. Fiecare gospodărie, după ce îşi golise pepenele de miez. Îi crestase coaja cu găuri, făcând un felinar, cu o lumânare înăuntru. Aşa că. Din depărtare, nu zăreai decât o mare presărată cu licurici, dinspre care răzbătea un zvon nedesluşit.

De aproape, priveliştea era şi mai impresionantă. Aveai întâi aceeaşi impresie produsă de Dunăre când te apropiai de ea pe-o noapte de furtună. Vuietul valurilor, unit cu şuieratul pădurii de sălcii, alcătuiau un tot în care ai fi putut desluşi cu uşurinţă toate glasurile de pe pământ -tinere, bătrâne, copilăreşti, bărbăteşti, armonioase, stridente. Aceeaşi privelişte ni se înfăţişa şi acum dinaintea ochilor: învolburarea miilor de spinări, de capete, de brațe şi bulendre. Care se frământau ca nişte valuri, trambalându-se de colo până colo. Ostoindu-se în cele din urmă undeva. Copii care plângeau.. Femei care se certau nu se ştie cu cine şi pentru ce. Altele care vorbeau tare şi râdeau ca nişte apucate. Cât despre bărbaţi, dominau totul, cu glas tunător, mânios, cu înjurături, tot golind sticlele. Un grup mare făcuse rost de un ţigan, care scârţâia la vioară o melodie cu subînțeles:

Dac-aş fi avut noroc pe lume. Nu mă cumulam cu tine!

Pe măsură ce pătrundeam în mijlocul acestui desiş omenesc, mă cuprinse un sentiment de singurătate, din toate părţile. Îmi pierdui curajul.

Încrederea în sine. S-ar fi zis că devenisem mai mic. De departe, **mă** simțeam *eu*. Cu trupul, cu ideile şi independența mea. Mulţimea nu **avea** nicio înrâurire asupra mea. Acum însă mă înghiţise: mă afundam într-însa. Care mă reda mie însumi, lipsit de valoare. Deşi nu împlinisem încă paisprezece ani. Îmi desfătam destul de bine sufletul cu *Lumea ca voință şi reprezentare* şi *Aforismele* lui Schopenhauer. Ca şi cu opera lui Eminescu.

Lecturi de pe urma cărora ieşeam destul de convins de singurătatea omului şi a cărei cea mai bună întrupare era umila făptură a bietei mele mame. Totuşi, firea mea puţin înclinată pentru studiul cărţilor mă împingea nestăv ilit spre cunoaşterea omului, aşa cum îl vedeam în stradă. Iubea şi suferea ca şi mine. Spre el trebuia să-mi îndrept paşii. El era începutul şi sfârşitul vieţii. Şi apoi. Cu sau fără voia mea. Pe amândoi ne păştea aceeaşi soartă.

Atunci, de ce distrugea tot ce se afla mai bun în mine. Mai folositor cauzei sale. Personalitatea mea. Eul meu. Această distincţie care e la om ceea ce-i parfumul la o floare?.

Încă de la prânz mă chinuia o singură imagine: cumătră care-şi arătase dindărătul prefectului, aruncându-i măscări înfiorătoare. Eram convins, ca toată lumea de altfel, că dacă n-o să avem de jelit sute de morţi, apoi o datorăm scârbei ăştia, gestului ei. Necunoscută, fără valoare, inexistentă până atunci, ea se dovedise. În răstimpul unei clipe. Îngerul păzitor al turmei pe care o salvase de la măcel.

Ce i-ar mai fi trebuit în plus gloatei? Voi spune, chiar, ce-i mai trebuia în plus prefectului? Un înţelept? Un sfânt? Nu! O înjurătură zdravănă şi două buci mari dezgolite.

Şi eu. Care nu eram nimic din toate astea, ce rost aveam în mijlocul acestei mulţimi dominate de imaginea uriaşe a celei care o salvase’.’

în clipa de a o lua la goană, mă ciocnii cu cunoştinţe din mahala: o tânără noră şi soacră-sa. Se ţineau îmbrăţişate, cu privirea buimacă spre elevatoare. În timp ce bărbatul dormea la picioarele lor. Tânăra femeie mă apucă de mână:

— Ia spune-mi. Adriene. Tu care citeşti gazetele, crezi că elevatoarele o să lucreze îndată?

— Pentru asta le-au şi adus.

— Atunci, noi… Trebuie să murim!

— Nu. Nicidecum.

— Şi ce să facem?

— Ceea ce aţi început în clipa de faţă. Dar mai bine. Mult mai bine. Şi fără să dormiţi pe caldarâm.

SARKISS

Sarkiss *este evocarea anei pagini dureroase a adolescenţei lui Panait Istrati.*

Această pagină autobiografică a fost scrisă la Bilthoven (Olanda), în februarie 1932, în locuinţa scriitorului olandez A.M. De Jong, unde se odihnea după turneul întreprins în Austria şi în Germania, cu conferinţa Artele şi umanitatea de azi. *A fost publicată, tot atunci, în revista olandeză,. Het \blk „şi în româneşte, postum, în,. Cruciada Românismului", din 29 februarie 1936. A fost inclusă în voi.* Amintiri. Evocări. Confesiuni. *Editura Minerva, 1985.*

Giurgiu este un port românesc, la Dunăre. Când l-am cunoscut -sunt peste treizeci de ani de atunci – îşi hrănea cam prost locuitorii. Adică vreau să spun că pe bună dreptate n-avea nevoie de braţele mele. Când în greaua iarnă de la 1901 m-am dus să-i cer o bucată de pâine.

Dar să fie oare nevoia pâinii, ceea ce mă cărasc la Giurgiu? Nu! Niciodată nu mi-am chibzuit pentru asta vagabondajelc mele. — o spun aici ca să se ştie. Pentnt că pâinea în nicio parte a lumii nu mi-ar fi fost mai uşor de câştigat decât la mine acasă. Şi maică-mca ştia ce spunea, când. După fiecare jalnică reîntoarcere acasă, mă dăscălea.

— Iarăşi le-ai întors cu hainele ferfeniţă, mort de foame şi ca vai de tine! Când o să-ţi intre în cap că degeaba baţi drumurile după o pâine'.' Dar. Nenorocitule. Nu vezi că toate naţiile vin la Brăila să-şi agonisească un codru de pâine, ba adesea cluar să se înstăreze?! Doamne. Doamne! Ce te-o fi făcând să vânturi pământul, ca un zănatec? Ai ardei în…?

Maică-mea. Săraca, ştia că ţiganii când vor să scape de vreo gloabă îi pun ardei sub coadă. Sărmanul animal. Încălecat de cumpărător, alerga de-i scăpărau copilele, din cauza ardeiului care-l cătrănea.

Dar nu din cauza asta hoinăream eu. Cu toate că maică-mca. În bunătatea ci. Mă lua drept o gloabă, neputincioasă să zburde altfel decât zgândărită de ardei. Mă pişcau. Desigur, oarccari lucruri, de vreme ce m-am azvârlit în braţele unei minerii, ca aceea în care colcăia Giurgiul în iarna acelui an

Era un ger de crăpau pietrele, iar hamalii din port – printre care mă număram şi eu – şedeau fără lucru de vreo câteva săptămâni. Cea mai mică ocazie de lucni era luată cu asalt. Se îngrămădeau acolo cu toţii, ca nişte lupi turbaţi de foame. Îşi scoteau cuţitele şi se măcelăreau. Poliţia nu se amesteca niciodată. Avea teamă. Abia cei mai vânjoşi reuşeau să câştige vreo cincizeci de lei pe săptămână. Ceilalţi îşi rumegau timpul la cafenea,

unde consumau pe datorie şi jucau cărţi sau zaruri.

Erau două jocuri de nesuferit. Nu cunoşteam pe niciunul şi nici numi făceam prea multă inimă rea din cauza asta. Eram fericit că pot fi lăsat să stau pe lângă vreo masă şi să crap de foame, cel puţin la căldură^ Dar un armean. Sarkiss. Înduioşat de singurătatea mea nenorocită. Îmi întinse mâna… în fiecare zi mă cinstea cu un pahar de ceai şi o felie de pâine, cu toate că era tot pe atâta de sărac ca şi mine. Această bunătate îmi încălzi inima. Devenirăm de nedespărţit şi Sarkiss a fost acela care m-a iniţiat în tabieturile cafenelii. Unde ne treceam zilele.

Pe vremea acelui crunt şomaj cliiar şi muncitorii calificaţi nu se dădeau în lături ca să-i îmbete pe unii ţărani care veneau la târg să-şi v ândă produsele, să-i momească la joc şi să-i jefuiască până la ultima para, trişând. Aceşti muncitori formau adev arate cete. Ţăranul care se încârduia cu ei putea să-şi ia adio de la banii încropiţi cu trudă din vânzarea vreunei vaci. Ori a vreunui car cu grâu. Nenorocitul pleca plângând. Iar dacă făcea şi gălăgie sau ameninţa cu poliţia. Îl deznodau în bătăi.

Mă simţeam din cauza asta şi mai singur, atras mai mult spre cinstea şi bunătatea armeanului. Fiindcă dormeam într-un grajd părăsit, unde în timpul nopţii zăpada şi crivăţul îmi degerau mâinile şi picioarele-. Sarkiss m-a luat cu el. Trăia singur şi aproape ca un moşneag. Bârlogul lui, alcătuit dintr-un pat cu scânduri, o masă şi o sobă păcătoasă, cu mare greutate putea să adăpostească doi oameni. Sarkiss îmi dădu patul său. Iar el îşi întinse oasele pe pământul gol. Fără să se mai dezbrace, ci doar acoperindu-se cu o zdreanţă.

Am trăit aşa o lună.

Către mijlocul lui martie. Dunărea începu să-şi crape gheaţa. Navigaţia reîncepu. Cum era şi natural. Sarkiss îmi căută de lucru, ca să am cu ce mă reîntoarce la Brăila. Explică nevoia mea unui şef de echipă. Acesta mă primi. Dar…

Dar el nu ţinuse seama şi de camaraderia fraţilor mei de lucru hamalii, care. Cum mă văzură, se şi porniră pe sarcastice hohote de râs În dimineaţa aceea trebuia să descărcăm două vagoane cu sare **grunjoasă** < ’u un samar în spate, fiecare hamal mergea să şi-l ofere.. Vagonierului"’. Care arunca blocul de sare drept în samar. Când îmi veni rândul ca să duc prima bucată,

am auzit şuşoteli viclene, râsete înfundate, pentru ca mai apoi cel mai mare bulgăr de sare din vagon să mi se prăvale cu forţă pe umeri.

Bineînţeles, m-am rostogolit la pământ, cu călcâiele strivite de greutatea sării care mă zdrobise fără veste. Nu mai sufla nimeni. În juru-mi. Numai mutre bestiale care aşteptau… Ajutându-mi să mă ridic. Sarkiss îmi şopti la ureche:

— Dacă ai să sufli vreun cuvânt, au să te bată până la sânge. Hai cu mine!

L-am. Urmat. Ne-am dus la Agenţia rusă de navigaţie, unde Sarkiss vorbi cu agentul principal. Îi zugrăvi mizeria mea şi-l nigă să mă primească, cu jumătate de preţ. Pe primul vapor rusesc în drum spre Brăila. Agentul primi şi Sarkiss plăti jumătatea de bilet. Dar trebuia să mai aştept încă vreo opt zile până la sosirea vaporului salvator.

Petreceam ultima săptămână la cafeneaua obişnuită, înjumătăţind ceaiul şi pâinea lui Sarkiss. Frumuseţea sufletească a celor care umpleau cafeneaua găsi că asta era prea mult. Şi începu să alerge zvonul că între mine şi Sarkiss se petrec lucruri deocheate. Fiindcă nu-i băgăm în seamă, ne înjurau. Însoţind cuvântul ruşinos cu gesturi încă şi mai ruşinoase. Indivizi cu privirea crudă veneau la masă. Îmi pipăiau şoldurile şi-l întrebau pe Sarkiss:

— L-ai găsit fată mare sau îi luase caimacul un altul?…

A trebuit ca ultimele două zile să nu mai pot părăsi odaia lui Sarkiss.

Când mă aflai în sfârşit iarăşi acasă, maică-mea ţipă de bucurie şi mă dojeni pentru a suta oară:

— Dar unde vrei tu să găseşti mai multă milă decât în oraşul unde te-ai născut?

— Da. Buna mea mamă. Aşa e. Cum spui tu.

NICOLAE ŢIGANU

În timpul perioadei petrecută la Brăila, înaintea primului Război Mondial, Panait Istrati a desfăşurat o intensă activitate sindicală. A fost ales, în 1910, secretar al Sindicatului muncitorilor portuari şi a organizat marea grevă de la Brăila, împreună cu Ştefan Gheorghiu.

Nicolae Ţiganii prezintă un.. Episod al luptei revoluţionare" din acea vreme. Este interesant de comparat figura lui Ţiganii şi a celei, ulterioare, a lui Codin.

A fost primul articol al lui Panait Istrati publicat în presa franceză („L'llumanite-Dimanche", 2" martie 1921). „Scris şi gândit în româneşte", mărturiseşte Panait Istrati, într-o scrisoare adresată lui Romain Rolland (30 martie 1921), a ajuns în posesia lui Marcel Martinet prin mijlocirea lui Fernand Despres.

Articolul a fost semnat P.I. Dellabrăila. Publicarea acestui episod, care evocă o perioadă a vieţii, dragă inimii sale, nu l-a bucurat pe Panait Istrati. În scrisoarea citată, el se plânge lui Romain Rolland că „povestirea n-a păstrai puţinul de îngrijiri pe care le-am pus în manuscris" (titlul a fost schimbat: 1 ziganov în loc de Tziganou); „cât priveşte ortografierea şi cuvintele sărite – adăugă el – să nu mai vorbim. O asemenea literatură aş fi putut publica în nenumărate volume până în prezent. În limba mea. Şi chiar mult mai îngrijit, dacă aş fi ţinut cu tot dinadinsul să fiu un scârţa-scârţa pe hârtie. Dar am vrut, în toate actele mele, perfecţiunea, perfecţiunea posibilă, totul sau nimic.'"

Este un episod al luptelor **revoluționare** din oraşul meu. Destul de departe de aici.

În 1909. Înapoindu-mă din unul din vagabondaj ele melc. Fusei ales secretar al muncitorilor din port. Una din cele mai puternice organizații din ţara mea. Sindicatul nu era decât la câteva luni de la constituire, dar nemulțumirea era atât de mare din cauza elevatoarelor aduse. Încât furăm depăşiţi de voința generală de-a declara grevă.

Nu ne lipseau armele necesare în atare bătălii: aveam casa de bani bine garnisită, puteam conta pe trei sferturi din muncitori şi mai ales pe răbdarea lor. În sprijinul căreia comitetul sindical împărţea ajutoare de grevă, atât capilor de familie cât şi celibatarilor.

Dar se afla un sfert din muncitori care nu erau de partea noastră şi care putea să ne dea mult de furcă. Trebuie să adaug amănuntul important, că muncitorii din port făceau parte din acea categorie de oameni ale căror obiceiuri descurajează pe un om civilizat. Ei beau până la îndobitocire, purtau toţi cuţite şi dintr-un nimic îşi spintecau burţile. Amintirile mele din copilărie erau populate cu scene atroce de înjunghieri inutile şi în clipa aceea, devenit port-parolă responsabilă, eram ultimul care să se lase păcălit de aparenţa lor docilitate.

Greva, declarată şi în acest oraş dunărean, fu un spectacol necunoscut: trei mii de bărbaţi manifestau însoţiţi de nevestele lor şi droaia de copii. În

total peste zece mii de suflete.

Prima săptămână se scurse până la tratative fără rezultat. Moralul se ţinu bine. Dar la începutul celei de-a două săptămâni se ivi o defecţiune, din cauza a o sută de oameni şi a şicanelor poliţieneşti. Ni se interzise manifestaţiile. Nicio sală publică pentni întruniri. A trebuit să alergăm într-un oraş apropiat pentru tipografie şi să ne mulţumim cu o sală micuţă, unde abia încăpeau o mie de oameni. Restul rămâneau în curte sau în stradă, hărţuiţi de agenţi ce nu-şi dădeau seama de primejdia care-i păştea. Serviciul nostru de ordine făcea eforturi supraomeneşti pentru a-i potoli pe grevişti, care dintr-un moment sau altul s-ar fi putut arunca asupra provocatorilor. Defecţiunile se succedau una după alta. Şi. Către sfârşitul celei de-a doua săptămâni, circa cinci sute de amărâţi ne părăsiră îngroşând rândurile.. Galbenilor"1. Fondurile ni se subţiaseră şi priveam cu spaimă la feţele întunecate, la privirile tulburi ce căutau la orizont o soluţie prin violenţă.

*

într-o noapte, ieşeam foarte târziu de la o şedinţă de comitet şi mă îndreptam spre casă. Întovărăşit de-o gardă cu.. Cenil gurii negru". La câţiva paşi de casă. În mahala, mă despărţii de ei. Cu o strângere de mână care fu cât pe-aci să ne strivească degetele. După câţiva paşi. Mă trezii alături cu un om care ieşise ca din pământ: un uriaş.

În junii meu. Beznă de nepătruns, tăcere întreniptă doar de lătratul.. Armatei" de câini, despre care antropologul Eugene Pittard de la Geneva

1 Spărgătorilor de grevă.

Vorbeşte cu puţin entuziasm.

Mărturisesc: era o surpriză dezagreabilă. Primul gest a fost să duc mâna la buzunarul unde aveam un browning nu prea rău… Dar necunoscutul mă asigură, fără întârziere:

— Fii liniştit, tovarăşe. Nu te-am căutat ca să-ţi pricinuiesc vreun rău… Spune, eşti obosit… E drept. Dar. Pentru b*inele cauzei noastre, n-ai vre*a să mă întovărăşeşti într-un loc mai sigur?… Am ceva de vorbit cu tine…

Pentru binele cauzei!… Dumnezeule. În faţa cărui sacrificiu -pent*ru binele cauzei – ai p*utea da înapoi?… Mă uitam la acest colos cu faţa aproape tot atât de neagră ca şi noaptea. Aş fi sfidat pe cel mai mare psiholog să-mi

poată spune dacă necunoscutul ascundea în sufletul său gânduri nevinovate.

Dar necunoscutul râse. Arătându-şi dinţii care scânteiară în noapte. Abia atunci îl recunoscui. Strigai:

— Nicolae Ţiganu!

— Chiar el… şi foarte măgulit că mă recunoaşte secretarul nost*ru.*

— Dar dumneata nu eşti sindicalist! adăugai cu sentiment de stinghereală.

— Şi atunci?!… E vina mea? Ca să fiu primit, ce certificate îmi cereţi? N-am decât pe cele eliberate de la puşcărie…

Şi apucându-mă de braţ cu toată blândeţea de care era în stare, o pornirăm agale.

Nicolae Ţiganu era una din făpturile care puteau să descurajeze pe omul civilizat despre care pomeneam la început. Era cel mai mare băutor dintre muncitorii portului. Cel mai înfumurat şi mai violent. Avea câteva omoruri la activul său. Pentru care. Ca să nu-şi petreacă toată viaţa la ocnă, maică-sa – speriată de un atare fecior – vânduse două proprietăţi şi plătise avocaţi.. Influenţi „. Nicolae Ţiganu petrecuse aproape cincisprezece ani de muncă silnică în minele noastre de sare. Acum se.. Cuminţise”, căci împlinise cincizeci de ani. Dar hamalii se temeau de puterea lui, ca de moarte.

Mă întrebam:.. Pentru binele cărei cauze vrea să-mi vorbească acest om?" Dar el îmi înţelese încurcătura şi-mi vorbi:

— Ţi-e frică de mine. Băiete? îmi spuse, luându-mă de gât familiar şi grăbindu-şi puţin paşii.

— Şi de ce nu mi-ar fi frică? Ce. Eşti un înger?

— Dar de ce să-ţi fac rău ţie. Tocmai ţie?

— De ce l-ai făcut altora?

— Altora?

Şi un moment a rămas descumpănit. Apoi reluă:

— Altora… Oh. Prietene, vrei să mă judeci şi tu? Nu simţi că asta nu-mi place?

Şi ca şi cum şi-ar fi adus aminte de numeroasele Curţi cu Juri. Se proţăpi deodată. Înectinindu-şi pasul şi mă întrebă. În noaptea adâncă:

— De ce am pricinuit rău altora’.’ De ce? Şi întorcându-se însufleţit spre

mine: Ei bine! eu nu ştiu pentru ce. Dar… ai putea să-mi spui tu'.'

— Ce-oi fi vrând să-ţi spun? Te-ai născut cu apăcături rele…

— Atât poţi să-i spui unui ucigaş ca mine?

— … Şi poate că mai sunt şi alte cauze? adăugai.

— Poate… repetă el. Poate? Şi apucându-şi pălăria începu să-şi facă vânt cu ea. Noaptea fiind prea caldă pentru acest om sângeros. Înfierbântat. Tăcu. Dar am putut să ghicesc că nu terminase. Cu mintea sa greoaie se gândea.

Traversarăm portul, situat în adâncătura semicirculară care înconjoară partea dinspre oraş neapărată de Dunăre. Se opri sub un felinar şi punându-şi braţul pe umanii meu. Mă privi cu un ochi de tigru ce se voia bun:

— Vezi tu adâncătura asta?… Ei bine! dacă ar fi fost altul în locul tău. Care să mă întrebe de ce am ucis. L-aş fi trimis în fundul ei. Ca să-şi caute răspunsul… Am avut pofta asta. Ori de câte ori judecătorii mă întrebau de ce am omorât: dar eram în fiare şi straşnic păzit… Atunci îmi plecam fruntea, lăsând să mi se vadă faţa devenită neagră, precum cămaşa unui puşcăriaş. Şi ci gândeau că cu mă pocăiam. Sau cam aşa ceva… Asta pretindea şi apărătorul meu. Ca să-mi uşureze păcatele şi punga… Altă dată să nu-i mai întrebi pe criminali de ce ucid. Dar dacă tu ţii s-o ştii. Du-te să-i întâlneşti la puşcărie şi vorbeşte-le ca un.. Tovarăş", frăţeşte. Atunci o să afli şi o să-ţi fie milă de ceea ce nu le displace lor… Acum. Haide!

La capătul celălalt al punţii intră în curtea unei cârciumi închise şi. Când deschise o uşă. Văzui o duzină de oameni de teapa lui. Dar mai puţin iluştri. Şedeau în junii unei mese dreptunghiulare şi beau. Vorbeau în şoaptă, iar la apariţia mea se siliră să mă privească cât mai binevoitor cu putinţă. Nu pricepeam nimic. Ţiganu îmi arătă un scaun, se aşeză lângă mine şi-mi turnă vin. Spunându-mi:

— Tu nu eşti băutor. O ştiu. Dar trebuie să latri cu câinii, să urlii cu lupii, iar cu oamenii legii să vorbeşti despre dreptate. Cu cei de teapa noastră te vei preface că ne ţii tovărăşie. Intre timp. O să te lămuresc de ce te-am adus aici. Vreau ca să câştigi grev a. Care cade. Dragul meu. Din pricina discursurilor talc…

Şi Iov i cu palma în masă atât de tare. Încât răsturnă paharele. Un hohot

de râs general răspunse mirării mele.

— Să m-ajuli ca să câştig greva?… Dar asta nu-i în puterea noastră.

— Ba da. Dragă secretare, şi chiar foarte bine. Vom aplica *legea* obişnuită, dar de data asta pentru *cauză.*

Mă ridicai revoltat:

— Vă rog să nu vă duceţi în port şi să-mi faceţi cine ştie ce pocinog. Autorităţile nu aşteaptă decât prilejul ca să poată începe represiunea.

— Te rog. Nu te necăji. Ne permitem să-ţi reamintim că niciunul dintre *noi* nu figurează în registrele voastre. Va fi o acţiune izolată, pe care o s-o înfierezi de la tribună, cu toată energia! E clar. E simplu, ţine de *codul* nostru, pricepi? Acest.. Cod" a împărţit de-atâtea ori dreptatea. Încât am devenit *oameni de drept.* Şi-apoi. N-o să le facem prea mult rău. Nu prea mult…

Şi omul.. De drept" ieşi. Unnat de câţiva, cu măciuci teribile prinse la brâu.

M-au condus acasă.

’" *

în acea epocă, munca în port începea în primele ore ale zorilor, când umbrele nopţii nu se risipiseră încă bine.

A doua zi. În timp ce mă aflam la birou, cu ferestrele larg deschise, asurzit de **vacarmul** greviştilor, se auziră deodată urale:

Ce se întâmplă?

Un grevist cu respiraţia tăiată năvăli în biroul meu:

— .. Galbenii" sunt doborâţi cu lovituri de măciucă!

— Asta-i rău! răspunsei ipocrit, cu nasul în hârtiile mele. Această.. Lege" a fost aplicată „galbenilor" numai trei sau patru zile şi atât de bine. Ca şi agenţilor care **avură** proasta inspiraţie să-i apere. Apoi. Armatorii şi prefectul chemă o delegaţie de grevişti, statură de vorbă politicos şi se căzu de acord.

— Nu li-ain spus. Prietene, că trebuie să urli ca lupii, iar cu *oamenii de drept* să vorbeşti despre dreptate?

Nicolae Ţiganu îmi striga aceste vorbe, când a trecut, după câteva zile. Pe la mine…

O ÎNTÂLNIRE

La 30 martie 1916, Panait Istrati părăseşte România, cu destinaţia Elveţia, unde va rămâne până în martie 1920. „Singur şi nefericit, în cea mai frumoasă ţară din lume, între anii sumbri din 1916 până în 1918, era gata să fiu învins de izolare. Şi de mizerie." Caută de muncă: zugrav, de-a lungul Cantoanelor elveţiene, „plantează" stâlpi de telegraf curăţă gheaţa la un patinoar etc. Povestirea O întâlnire *aparţine acestei perioade. Şomer şi fără bani, soseşte în 1917 la Lausanne, dormind la Azilul de noapte… O pagină impresionantă, de omenie rănită şi, în acelaşi timp, de preamărire a frumuseţilor pământului, de încredere în inima omului.*

Panait a scris O întâlnire *la 26 martie 1921, la Nisa. A trimis-o lui Romain Rolland, care-l provocase să scrie, să-şi concentreze amintirile într-o operă „votivă", solicităndu-l „să-i spună cu toată francheţea, dacă e cazul să se agate de ide ea de a scrie în franceză sau nu", adăugând: „la voi iubi şi mă voi supune hotărârilor dumilale, chiar dacă mi-ai scrie în scrisoarea de răspuns: Dragă Istrati, aruncă-te în mare."*

În scrisoarea din 29 martie 1921 Romain Rolland îi comunică aprecierile sale: „Am citit de două ori povestirea. Nu te îngrijora de franceza dumitale. Ai. Greşeli mari, dar uşor de îndreptat. Esenţialul este că ai darul scrisului. (…) Cât priveşte povestirea, ca este hună. Credehiar că ar putea fi publicată într-un ziar sau într-o revistă, fără nicio intervenţie."

Paginile autobiografice din O întâlnire *nu au fost publicate în timpul vieţii scriitorului. Panait Istrati le-a considerat necesare numai pentru examenul de limbă franceză, dat în faţa lui Romain Rolland. Au fost editate postum, în revista „Manuscriptum", nr. 4, 19~1, ulterior fiind incluse în voi.* Amintiri. Evocări. Confesiuni. *Edituraminen>a, 1985.*

Din galeria cunoştinţelor mele. Voi scoate şi voi prezenta acum un om.

Primăvara. 1917. Coborâm de la Leysin la Lausanne. În căutare de lucru. Aveam atât de puţini bani. Încât, după două zile de alergătură zadarnică, mă văzui silit să renunţ la hotel pentru a-mi lungi economiile destinate hranei. Mă adresai unui sergent, cerându-i să-mi spună cum aş putea dormi fără plată. Îmi indică, destul de băţos, un azil de noapte situat sub un pod înalt. Seara mă dusei acolo să cer adăpost. Într-o sală lungă, prost luminată, se şi aflau douăzeci de oameni, aşezaţi în jurul unei mese dreptunghiulare. Vorbeau puţin şi pe şoptite. Majoritatea nu se cunoşteau. Cei mai mulţi

discutau numai despre muncă. Erau şomeri. Unii dintre ei păreau nişte brute. Cred că erau obişnuiţii azilului. Nu se priveau în ochi.

O clipă după intrarea mea, un bărbat cu şorţ alb şi în capul gol. Intendentul azilului, se opri din mers. Întrebându-mă oarecum pe neaşteptate:

— Vrei să dormi aici?

— Mi-a fost teamă şi un fel de ruşine. Cât pe-aci să-i răspund:.. Nu"! Dar venisem acolo ca să mă culc. Murmurai:

— Da!

Mă părăsi îndată. Dar. Puţin mai încolo, întoarse capul şi mă privi iarăşi din mers. Se părea că observase tulburarea mea. Şi, într-adevăr, nu mă înşelasem

Oin cumsecade! Nu te voi uita. Şi dacă oamenii îmi vor îngădui un locşor sub soare, voi cutreiera într-o zi lumea în lung şi-n lat, ca să te caut şi ca să-ţi strâng mâna.

Domnul M. Reveni puţin mai târziu şi-mi ceru hârtiile. Îi dădui paşaportul. Plecă să-l încuie în biroul său. După ce îşi aruncă privirea asupra lui. Se înapoie şi-mi spuse zâmbind, dând uşor din umeri:

— Te vei duce mâine dimineaţă să-l iei de la comisariat, care-i foarte aproape de aici. Apoi mă descusu şi vorbirăm îndelung. Văzui în asta. Iarăşi, micul deget al Fiinţei invizibile, ingrată şi generoasă în acelaşi timp. Dar asta e o altă poveste.

Ni se aduse fiecăruia câte un castron de pământ, plin cu o zeamă, şi o lingură. Dar în timp ce ceilalţi îl goleau cu repeziciune, nu putui înghiţi mai mult de-o lingură. În ciuda foamei. Era mălai fiert în apă. Fără grăsime, fără zahăr şi fără sare. Mă simţeam foarte stingherit. Gestul meu putea foarte bine jigni administraţia. Aş fi vrut din toată inima să sorb zeama aceea, cu riscul de-a mă îmbolnăvi. Dar nu puteam înghiţi. Vecinul meu din dreapta îşi sugea mustăţile pline de mălai. Părea intrigat. Se uita la mine ca un viţel!

— Doamne, nu ţi-e foame! mormăi. Şi. Fără fasoane. Îşi scliimbă castronul gol cu al meu. Pe care îl goli cât ai clipi din ochi. Mă întreb şi acum. Dacă într-adevăr nu-mi fusese foame atunci.

Domnul M. Se apropie, mă luă de braţ şi mă trase deoparte. Nu ştiu cum mă văzuse că nu mâncasem. Îmi spuse, şoptit:

— Vezi. Nu toţi sunt atât de simţitori ca dumneata. Dacă s-ar putea să le pui în faţă troaca asta toată viaţa, fără să le ceri ceva în schimb, n-ar pretinde mai mult!

Simţeam cum lacrimile îmi umpleau pieptul şi-l rugai să mă lase singur.

Se îndepărtă, bătând din palme şi strigând:

— Haideţi! Toată lumea în sala duşurilor!…

Tresării, cu privirea speriată. Dar el îmi făcu semn cu degetul să mă dau deoparte. Nu ştiam despre ce este vorba. Mica turmă o ştia mai bine decât mine şi nu-i făcea plăcere, deoarece se auzea un uşor murmur de împotrivire.

Toată lumea dispăru pe uşa din fundul sălii. Domnul M.. Întovărăşit de un sen hor. Se îndreptară într-acolo. Închizând uşa.

Rămăsei singur în sală. Mă încercă gândul să fug de-acolo şi să rătăcesc prin oraş. Dar rămăsei pironit pe scaun, fără voia mea. Văzui apoi deschizându-se aceeaşi uşă. Intendentul şi ajutorul său apărură cu braţele încărcate de cămăşi, de bulendre, de zdrenţe. Intrară într-o cămăruţă vecină cu baia şi, cu uşa deschisă. Începură să cerceteze fiecare albitură. Apoi intendentul se spălă pe mâini şi mă chemă. Ne urcarăm la primul etaj. Într-o sală lungă, cu două şiruri de paturi. Mi-l arătă pe al meu. În fund. Lângă o fereastră.

— Dezbracă-te la piele şi culcă-te. Aşa-i regula. Trebuie să faci ca toată lumea. Ai fost scutit de duş şi de inspecţia rufăriei. Aşa ceva nu se întâmplă aici.

Şi mă părăsi. Fusese aspru. Poate că munca respingătoare pe care trebuia s-o facă îi înăsprise firea bună.

Mă dezbrăcai. Cum îmi spusese. Dar când să mă vâr sub aşternut, observai că pătura avea forma unui sac. Cu o parte mai lungă, ca o clapă. Mă strecurai înăuntru şi o bună parte din noapte am gemut pentru mine şi pentru toţi acei oameni care nu mai'erau în stare s-o facă.

*

Dimineaţa mă îmbrăcai primul. A trebuit însă să aştept în pat. Deoarece uşa era încuiată. Din patul vecin se ivi o căpăţână prelungă, ascuţită, cu faţa negricioasă. Mustaţa colilie părea înfiptă cu sula. Întratâta îi erau de rare firele. Omul se ridică în capul oaselor, căscă zgomotos, apoi mă fixă ca şi

cum i-aş fi reamintit de ceva. *

— Ia spune, scăpaşi aseară de duş. Ca şi de puricatul cămăşii. Asta nu înseamnă că eşti mai curat decât alții!..

— Poate că da. Îi răspunsei.

Râse sănătos şi cu zgomot, gâdilându-mi urechea. Ținu să îndulcească vorbele de adineaori:

— Hai. N-o pune la inimă! Nu te prăpădi pentru atâta, mai ales că gulerul nu te împiedică să faci parte din turmă, chiar dacă nu ţii la asta! Aluneci încetul cu încetul, apoi buf! Te trezeşti la fund. Şi scrupulele rămân agățate de mal. De asta puţin îți pasă. E adevărat, dar toată lumea se obişnuieşte şi ai să le obişnuieşti şi tu. Hai să coborâm, ca să ne luăm ciocolata. Ți-o fi foame, fiindcă aseară ai făcut pe mofturosul. Dar acum ai să mănânci, deşi apa în care se spală ceştilc la hotelul.. Gibon" e mai bună la gust decât ciocolata asta. Hai. Fii filosof. N-o să schimbi nimic, smulgându-ţi părul.

Îl ascultai, la început fără să-i dau atenție. Apoi îl privii în albul ochilor. Vorbea convins. Era.. Filosofia., lui şi ţinea să mă încurajeze. Socotii că trebuie să-i răspund:

— N-ai dreptate să gândeşti astfel. Resemnarea dumitale este josnică şi faci rău şi altora, acceptând o viață bună numai pentru porci…

— Pentni porci? strigă. Eşti nebun? Porcii ar deveni nişte ţâri. Dacă i-ar hrăni numai o săptămână cu zeama de aseară şi ciocolata de acum!

— Atunci? E ce-ţi spuneam…

— Da! dar n-ai spus cum s-o cârmim din situaţia asta. Ah! vai de tine. Te afli încă în perioada revoltei! Asta va trece şi în curând nu-ţi va mai rămâne decât josnica resemnare. Sau. Poate, speri că ai să întâlneşti vreunul printre tipii ăştia care să-ţi spună:.. Nu vreau să-mi schimb cămaşa, nu! Țin la păduchii mei!"

în clipa aceea, uşa se deschise. Tăcu. Toată lumea se îmbrăca. Intendentul fu bun. Glumi:

— Haideţi, pensionarilor, la ciocolată! Şi, mai ales. La muncă, după aceea! Lenea nu este răsplătită!…

Cineva spuse:

— Totuşi cunosc leneşi care duc o viață ce nu-i de scuipat. De exemplu, a

celor din hotelul de lux de la Ouchy!

Râsete zgomotoase întâmpinară aceste vorbe. Apoi coborârăm. În căni se afla un lichid îndoielnic. Nu ţinui să-l gust. Dar bâgai pâinea în buzunar. Când să părăsim azilul, ni se împărţi tichete pentni o masă la Cooperativa populară şi care nu era rea. Venindu-ini rândul, intendentul îmi strecură trei tichete în palmă*Apoi se adresă tuturor:

— Cei care n-au dormit aici decât o noapte, mai au dreptul la a doua. Dar e mai bine să găsiţi de lucru şi să vă culcaţi la voi acasă.

.. Sau mai bine sub cerul liber", adăugai în gând. În drum spre comisariat, mă ajunse din urmă vecinul de pat. Era îmbrăcat tare ciudat: o bluză albastră, din stofă ordinară şi prost croită. Îi spânzura pe umeri. Pantalonii, la fel. În picioare, saboţi. Totul nou. Mergea ca şi mine să-şi caute hârtiile la comisariat. Îmi spuse:

— O să ai acolo o surpriză neplăcută.

— De ce?

— O să vezi.

La poliţie primirăm hârtiile. Îndată ce ne anunţarăm şi Iară niciun interogatoriu. Tovarăşul mă privea răutăcios, râzând în barbă. Nu pricepui, îl întrebai:

— Ce s-a întâmplat?

— Priveşte-ţi hârtiile…

Aveam un paşaport dintr-o hârtie împăturită în două. Îl cercetai. La pagina a patra, sus de tot. Mi se aplicase o ştampilă dreptunghiulară pe care se putea citi: *Azilul de noapte din Lausanne.* Cu data zilei şi a lunii anului 1917. Pe care n-o mai ţin minte. Dar s-ar putea afla într-o zi. Căutând în arhivele Legaţiei noastre de la Berna. Şi atunci s-ar putea protesta, cu un glas mai puternic decât al meu. Deoarece această răutate umană de a-mi murdări un document ce-mi servea în orice clipă la stabilirea identităţii, prezentându-l ori de câte ori căutăm de lucru’, însemna tăierea oricărei posibilităţi de a-mi câştiga existenţa. Şi în loc să fiu ajutat, oferindu-mi-se azil pentru douăzeci şi patru de ore, au contribuit să mă transforme într-un vagabond de profesie.

— Vezi ce ţi-au făcut? Ei bine. Nu te necăji. Ei fac lucruri şi mai rele. Uită-te la mine: vezi cum sunt îmbrăcat? E un costum cum nu se vede pe

stradă. Tu eşti la fel?

— Nu! Nu sunt.

— Bine! Am ieşit din închisoare! Se poate întâmpla oricui, nu? Şi cum trăim într-o societate civilizată, iată că-ţi sare într-ajutor o societate de înalte doamne cu inima generoasă, care vor să te susţină.. Să apuci calea cea bună". Odată pedeapsa ispăşită. Şi uite ce face această societate de doamne nobile. Te împopoţonează cu costumul şi saboţii ăştia, ca să se uite toată lumea la tine pe stradă, mirosindu-te cât de colo că eşti un răufăcător ieşit din puşcărie. Şi-acum. Dacă vrei să vezi cum sunt întâmpinat, hai să căutăm de lucru împreună.

Era roşu la faţă. Stănii:

— Hai! haide! Dacă ţi-e ruşine să mergi alături de mine. Stau mai departe. Dar. Hai odată! O să vezi dacă poţi fi un om cinstit!

Privirea lui cerşea tovărăşia unui.. Om cinstit". Plecarăm împreună, lăsându-mă corn ins. Puţin mai apoi se opri în faţa unei case cu geamuri la parter. Apucându-mă de braţ. Îmi spuse:

— Aici sunt birourile.. Marelui garaj A". Este firma care angajează cei mai mulţi muncitori în clipa de faţă. Să intrăm! Dar. Te previn, poate-ţi fac un rău!

În birou nu se afla decât un tânăr distrat, care ne ascultă păsul, cu gândul aiurea. Ne răspunse cu o frază ce se vedea cât de colo că o repetase toată ziua:

— Finna nu angajează decât muncitori atenţi, zeloşi şi pricepuţi în meserie. Dacă sunteţi din ăştia, prezentaţi-v a cu acest bilet pe şantierul din strada X. Mai jos de gară!

Şi, molatic, ne întinse un petic de hârtie cu ştampila firmei. Plecarăm. Mă legănam cu gândul că v om fi angajaţi. Dar tov arăşul meu ştia ce ne aşteaptă, mai bine decât mine.

— Nu te lăsa dus! Mămăliga aia nu se gândea decât la femeiuştile cu care valsase în ajun. Dar la şantier îşi vor pune ochelarii.

Într-adevăr, contramaistrul care angaja salahori fu un.. Om cu ochelari1". Ne măsură din cap până în picioare, cu un aer cunoscător. Socoti că a văzut clar prin ochelarii săi. Răspunzându-ne că echipele erau complete.

Plecarăm. Eram abătut, gândindu-mă că la venirea serii voi fi poate silit

să mă înapoiez la azil. Şi fără să ştiu de ce. Simţeam nevoia să n**u-l** părăsesc pe omul pe care întâmplarea **mi-l** scosese în cale şi în care căutam un sprijin. La rândul său. El căuta în mine acelaşi sprijin, cu şi mai multă înfocare. Se purta atât de umil şi trăda atâta teamă de-a nu fi părăsit, încât îmi învinsei cu greu dorinţa puternică de a-i lua mâna. Asigurând**u-l** cu însufleţire de contrariul.

Ne aşezarăm pe o bancă de pe stradă şi. În timp ce-mi frământam mintea ce să fac pentru a găsi de lucru pentru două-trei zile. El mi se adresă cu un aer de dezvinovăţire:

— Vezi. Dragul meu. Vezi? Poate te angaja, dacă erai singur. Dar. Ce vrei? E aşa de bine în doi! Şi ce-i drept, te-ai purtat frumos cu mine! Ţi-a fost milă. Nu? Nu-s om rău… Dar… te întrebi, poate, de ce am stat la puşcărie'1 Ei bine. Să-ţi pov estesc. Mărturisindu-ţi totul, şi ai să mă judeci. Haide să mergem! îţi vând un pont: să mergem pe jos la Cossonay. Nu e departe şi cunosc drumul cel mai scurt. Acolo se află uzine şi vei fi angajat. La ei se angajează întruna, pentru că munca e grea. La laminoare, şi muncitorii nu fac purici. Te vei prezenta singur şi eu la fel. Apoi. Vom fi ca fraţii. Vrei? Am câţiva gologani şi o să cumpărăm câte ceva de-ale gurii. Haide!

Ca în toate ţările care suferă asprimea iernii, câmpia elveţiană este minunată la venirea primăverii. Cantonul Vaud. Prin care treceam, este unul dintre cele mai frumoase ale Confederaţiei. În această ţară nu există, ca la noi. Bărăganuri pustii, unde grâncle acoperă suprafeţe de zeci de hectare, iar privirea descoperă rareori un cătun cu pomi roditori. Întreaga Elveţie este o mare grădină, care împrejmuieşte în chip minunat Alpii cu zăpezi eterne, iar frumoasele sale drumuri vor merita să fie. Într-o zi. Pline de forfota zgomotoasă şi veselă a unei lumi ce va veni.

Ne şi apropiasem de Cressier. Comună mare pe dnunul dintre Lausanne-Cossonay. Tovarăşul meu nu îndrăznea să nipă tăcerea dumnezeieştii singurătăţi înconjurătoare. Sunt sigur că omul acesta, alungat din sânul unei societăţi.. Cinstite" şi asupra căruia apasă condamnarea unei fapte infamante, era copleşit de aceeaşi fericire de-a se simţi pătruns de supremul fluid al Armoniei nemărginite, ce vestea o viaţă nouă prin glasul voios al ciocârliei, al cărei zbor săgeta nemărginirea; prin

apariţia tainică a mugurclui ce te sărută în tăcere, prin finii de iarbă, ţepos şi plăpând, care te desfată: şi în sfârşit, prin mireasma primăvăratică a pământului, care ţine să ne destăinuie că moartea este la fel de trecătoare ca şi viaţa, şi că eternitatea unui Neant, fără sfârşit, nu se află decât în mintea oamenilor.

Aveam inima plină de recunoştinţă faţă de această zdreanţă omenească, ce ştiuse a-mi ţine tovărăşie, lăsându-mă totodată singur într-unui din acele ceasuri de uitare, când viaţa dispare şi nu rămâne decât adevărul, adică visul.

Ne oprirăm ca să ne odilinim puţin şi să mâncăm. Eu nu doream decât linişte. Lui. Însă. Îi era foame. Mă lungii pe iarbă, la marginea dmmului. Iar el plecă în sat ca să caute vin. Se încălzise tare. Inclusei ochii, acoperindu-mi faţa cu pălăria. Astfel. În răstimpul unei lungi clipe, partea cea mai bună a fiinţei mele se descotorosi de orice urâţenie materială a vieţii mele anapoda şi se contopi cu Marele Creator, pierzându-se în imensitatea elementelor sale ca o picătură de apă căzută într-un ocean. Şi dacă în acele clipe, marea voce a Celui care nu se exprimă niciodată prin cuv inte. M-ar fi întrebat:.. Ce ai dori în acest moment? „i-aş fi răspuns, fără să-mi dau scama:.. Odihna veşnică!”

Nu ştiu cât a trecut. Mă treziră strigătele unui gnip de ţărani, mergând la muncă. Văzându-mă tolănii. Îmi strigară pe bună dreptate:.. Hei. Leneşule. La muncă!"…

Nu mă clintii. Dar maşinăria minţii începu iarăşi să meargă, spre marea mea părere de rău. Deoarece cugetarea, gândurile sunt cea mai grea pacoste pe capul omului. Cine-şi poate reduce viaţa, la simpla vegetare, să fie sigur că a câştigat totul şi n-a pierdui nimic. Pentru că iubisem lumea, nerefuzându-i nimic, mă vedeam redus la o tristă singurătate care-i mai rea decât moartea şi totuşi. Creatoml a sădit Dragostea şi Solidaritatea omenească în fiinţe ce pot fi pricepute de toată lumea, dar societatea le trimite la ocnă.

În clipa aceea, aveam nevoie de prezenţa acestui om detestat şi deşi vorbirea îi era săracă şi se descurca greu cu subtilităţile de gândire, era uşor să-i descoperi – în timpul păläv relii – adevărata fire. În fond bună.

Îl zării de departe, apropiindu-se cu paşi grăbiţi, băuse, deoarece

gesticula caraghios. Ţinea în fiecare mână câte o sticlă, bălăbănindu-lc cu putere. Apropierea lui mă întrista peste măsură: striga, răcnea, cu o voce de brută, un fel de cântec ce-l făcea dezgustător. Av ea ochii roşii, iar gura i se căsca peste măsură. Îmi fu frică să-l privesc. La sosire, tăcu brusc, puse sticlele jos şi râse prosteşte.

— Acum o să-i tragem o haleală pe cinste, amice! apoi o să ne istorisim poveşti adevărate. Ai vreuna?

— O să mi-o povesteşti pe-a ta… Pe urmă. Vom vedea… De altminteri, eu n-am poveşti extraordinare.

— Nici cu. Dar ce înţelegi tu prin.. Extraordinare"? Poate ce se găseşte prin romane?

— Depinde ce romane. Sunt şi bune şi rele. Cele bune trebuie să oglindească viaţa aşa cum este…

— … Aşa cum e, vax! Eu aş vrea să citesc cum ar trebui să fie. Dar sunt prea prost pentru lucrurile astea, tu te pricepi mai bine?

— Puţin.

— La spune-mi. Ce urmăresc scriitorii prin cărţile lor?

— Banul. Înainte de toate.

— Şi apoi?

— Puţină glorie, dacă e posibil.

— Atât?

— Cam atât.

Se opri din mâncat, aprinserăm ţigări. Un timp. Se căzni să spună ceva. Dar nu izbuti să vorbească. Mă întrebă:

— Ascultă, n-ai obiceiul să-ţi baţi joc de oameni0

— Nu. N-am acest nărav.

— Bine. Vreau să-ţi istorisesc ceva ce n-am spus nimănui până acum.

Şi luă o înfăţişare căreia nu-i lipsea sinceritatea, dar nici hazul:

— … Eu. Eu am vrut să devin apostol!

Priv indu-mă ţintă, figura lui îmi cerea neapărat un răspuns. Mă temeam să-i spun ceva. Ce ar fi înţeles anapoda şi l-ar fi jignit. În vorbele de adineaori pusese toată seriozitatea unui om deznădăjduit îi răspunsei:

— E greu să fii apostol.

— De ce'.' mă întrebă îndată.

— Întâi, pentru că trebuie să-ţi pui de acord viaţa de fiece zi cu vorbele…

— Apoi?

— Trebuie să ai o credinţă nestrămutată în ceea ce predici: s-o simţi, s-o trăieşti.

Bleojdi ochii, ascultându-mă, şi izbi puternic cu pumnul în pământ:

— Eu sunt un asemenea om!

— Şi ce ai vrea să predici? Creştinismul?

— Mai mult decât creştinismul. Aş vrea să predic oamenilor să nu rămână nesimţitori faţă de un flămând, dându-i bucata lor de pâine, chiar de-ar fi un animal.

— Ai încercat să faci asta?

— Ce? Să predic sau să dau?

— Ambele.

— Da, am dat şi dau. Dar alţii nu fac ca mine. Şi atunci am început să-i strâng de gât. M-am făcut bandit! Am vrut să-mi omor fratele. O să-ţi povestesc pe drum. Haide!

Tăcu până dincolo de Cressier. Pe car**e-l** străbăturăm printre cirezi de vaci frumoase, căruţe cu bălegar şi privirile curioase ale copiilor de ţărani. Apoi. Îşi începu povestea:

— Fratele meu se făcuse misionar. Ştii ce-i asta?

— Un om care propovăduieşte credinţa şi caută adepţi.

— Nu! Nu-i asta. Un misionar este un pungaş care îşi înşeală stăpânii, când nu-şi poate înşela sclavii. Sunt. Desigur, şi din cei care se lasă înfulecaţi de sălbateci, dar nu toţi misionarii merg atât de departe. Şi frate-meu. Deşi destul de curajos, se mulţumi să ciupească gologanii acolo unde era sigur că nu-şi primejduieşte pielea. Era la fel de egoist ca şi părinţii noştri, fiind din cauza asta slăbiciunea lor. Tata era tenisez şi locuia în Algeria, iar mama, algeriancâ. Destul de bogaţi, de pe urma morţii lor n-a tras foloase decât frate-meu. Au vrut **să-l** facă popă. Dar un scandal cu o femeie i-a stricat cariera; a plecat să facă avere în războiul din Transvaal. Deci. Vezi? Popii au suflet de militari şi când dau greş într-o meserie se aruncă în alta. Timp de câţiva ani. N-am ştiut nimic de soarta lui. Moartea tatii l-a scos la suprafaţă. Fiind mai mare şi mai învăţat decât mine. A pus mâna pe administraţia fermei, exploatând sălbatic pe felalii. Abia acum

aflai că pe deasupra era şi misionar. Mă revoltai. Făceam tot ce-mi sta în putere pentru a îndulci soarta sărmanilor arabi, dar eram tot atât de calic ca şi ei. Frate-meu rădea totul. Pentru el. Nu eram decât un.. Nătărău „! Chiar în faţa vecinilor, mă striga numai.. Hei. Nătărăule!" Asta îmi mări ura. Mă-nţelegi? Nu sunt un nătărău. Dar răbdam totul, nădăjduind că într-o zi îşi va lua din nou valea şi că atunci voi fi stăpânul.

Felahii putând să-şi tragă sufletul pentru un moment. Aşteptare **zadarnică,** Prindea rădăcini. Ne certam ca pungaşii la iarmaroc, mai ales când îi bătea pe felahi. Deoarece îi snopea. Şi. Într-una din aceste certuri, mă pălmui. Acum. Trebuie să-ţi spun că natura m-a clădit rău; am inima bună. Dar m-aprind iute şi apoi sunt foarte puternic. Un apostol trebuie să fie un om foarte răbdător şi slab de putere. Când mă trezii pălmuit, îi dădui una cu sapa ce-o aveam în mână. Fu cât pe-aci să dea ochii peste cap. Dar dracul n-a vrut să-l ia. El se răzbună încă şi acum pe bieţii felahi. Încasai cinci ani. Nu i-am ispăşit pe toţi: după doi ani. Am evadat, fugind în Abisinia.

Au trecut zece ani de atunci, afară de cei patru în puşcăriile elveţiene. În tot acest timp. Am fost rândaş. Ain făcut numai bine. Da! numai binele! Asta nu se spune! Ţie. Însă, da! Mi-am dat bucata de pâine ori de câte ori am întâlnit un om sau un câine flămând. Asta înseamnă pentru mine civilizaţia…

— Pot să te întreb, de ce ai făcut patru ani de puşcărie în Elveţia?

— Tocmai voiam să-ţi spun. Am avut nenorocirea să-mi iasă în cale unul ca frate-meu. Pământul e plin de asemenea fraţi şi pretutindeni te murdăreşte atingerea lor. De la povestea din Algeria, mă feream să le întâlnesc cât de puţin privirea de hienă, care-mi urca sângele în cap. Locuiam într-un orăşel din preajma unei cariere unde munceam. Mai jos de casa unde dormeam, se afla o tutungerie ţinută de un asemenea monstru. Un monstru sadea! Scurt şi gros, un butoi îndopat cu grăsime, un morman de rahat bine chivernisit, care îşi mişca braţele scurte şi groase ca nişte pulpe, adunându-şi banii cu lăcomie cumplită. Nu servea niciodată doi muşterii în acelaşi timp; şi dacă un muncitor întârzia să-şi scoată gologanul. Îşi mişca unul din degete, groase ca nişte cârnaţi. Spunându-i cu un scrâşnet de gorilă:

— Haide, dă-i zor!

Mi-am presimţit nenorocirea. În clipa când intrai pentru prima oară să cumpăr tutun. Nu m-am înapoiat săptămâni în şir. Dar ursita a fost mai puternică. Spectrul acestui om mă urmărea chiar şi noaptea în pat şi. Încetul cu încetul, începui să văd într-însul pacostea lumii întregi. Şi. Într-adevăr, atari oameni făptuiesc tot răul de pe pământ! Trebuie omorâţi ca păduchii! înapoindu-mă într-o seară de la lucru, nu rezistai ca să nu mă uit în prăvălia lui. Se afla la tejghea, ca de obicei, şi mânca. Nu mânca, ci înfuleca pe nerăsuflate. Intrai fără să vreau şi cerui tutun, fără a avea nevoie, ci numai ca **să-l** privesc. Cu botul afundat în crăpelniţă, i-a fost greu s-o lase fie şi pentru o clipă, pentru a mă servi cu degetele-i unsuroase. Mă jur că în poziţia în care se afla. Puteai săruta un porc; un om însă nu putea fi decât sugmmat! Mi se părea că înfulecă **nu numai** partea lui de hrană, ci şi pe cea a tuturor vagabonzilor fără lucru şi fără adăpost. De-atunci. In-am înapoiat maşinal. În fiecare seară, ca să-mi văd căpcăunul, să contemplu chipul egoismului în persoana lui. Îi dădeam banii, dar presimțeam apropiindu-se clipa când trebuia să plătească cu viaţa lui scârboasă. Nu ştiu de ce-mi intrase în cap că dacă l-aş fi omorât, ar fi fost mai puţină nenorocire pe lume. Desigur, nu era adevărat! Ar mai fi rămas destulă, deoarece n-ai fi putut să-i omori pe toţi. Dar. Îţi spun. Trebuie să cauţi alte temeiuri în dreptatea ce am făcut, decât fatalitatea sângelui meu aprins.

În seara aceea, ploua zdravăn şi era târziu. În prăvălie se afla un muşteriu cu care sta de vorbă. Aşa ceva nu se prea întâmpla. Îmi iau pachetul cu tutun şi ca să-mi dau seama despre ce vorbesc. Îmi răsucesc pe îndelete o ţigară. Pot să te asigur că eram mai calm ca oricând. Deodată, îl aud pe client spunând:

— Ia spune, cutare, poţi să-mi faci un serviciu? Şi pe călău răspunzând:

— Orice doreşti, cu condiţia să nu mă ciupeşti la buzunar.

Nu mai auzii nimic. Ţigarea mi se sfărâmă între degete şi un val de căldură îmi năvăli în faţă. Dau să ies repede, dar mă opresc şi scot un strigăt. Muşteriul dispăruse. Eram singuri! Dintr-un salt mă năpustesc asupra lui şi-i înfig mâinile în gât. Strânsoarea fu atât de puternică, încât sângele îmi acoperi degetele. Nici măcar nu horeai: se prăbuşi ca un pahar pe care-l atingi cu vârful degetelor Nu se afla nici suflet, nici viaţă. În acest

uriaş bulgăre de grăsime. Murise de frică.

Fără să-mi dau seama ce fac, înşfac cutia tejghelei, iau aproape toţi banii din ca şi-i mp în mii de bucăţi cu furie. Asta m-a salvat de la puşcăria pe viaţă. N-au putut să-şi explice crima. S-au oprit la nebunie, dar examenul medical mă găsi sănătos. Un tânăr avocat pleda în faţa juraţilor cu pasiune şi convinse juriul că eram obsedat de gândul dracului. Într-adevăr, la toate interogatoriile, n-am răspuns decât atât:.. L-am văzut pe dracul şi l-am omorât!" La fel şi în faţa Curţii cu Juri. Mi-au dat patru ani. Pe care tocmai i-am ispăşit.

— Şi de prima încercare de crimă împotriva fratelui dumitale'.'

— N-a aflat-o nimeni. De la fuga mea din Algeria, trăiesc subt alt nume. Graţie unor acte false. Sunt abisinian.

(.1 *lanuscris neţerminai)*

II

NAŞTEREA UNUI SCRIITOR

ULTIME CUVINTE…

În noapte ele 1 ianuarie 1921, Panait Istrati scrie confesiunea Ultime cuvinte, *destinată lui Romain Rolland. O încuie într-un cufăr împreună cu scrisoarea sa din 1919 către Romain Rolland, pleacă în parcul „Albert I" şi, lângă monumentul Centenarului, cu faţa spre Mediterana iubită, îşi taie beregata cu un brici… Este internat la Spitalul Saint-Roch.*

Acest manuscris a fost înmânat de Istrati lui Romain Rolland în octombrie 1922, cu ocazia primei lor întâlniri la lilleneuve. S-a tipărit postum, în revista.. Ramuri", Craiova, 15 februarie 19~1, şi în voi. Amintiri. Evocări. Confesiuni, *Editura Minerva, 1985.*

Astăzi începe anul 1921, dar pentru alţii. Pentru mii\e este începutul sfârşitului. E oare nevoie să te explici, atunci când te hotăreşti să părăseşti lumea asta? Nu! Se poate pleca în tăcere, ceea ce după mine este cea mai bună dovadă de sinceritate.

Dar pe acei prieteni ai mei care ar putea gândi că am făcut acest gest disperat, din cauza unor strâmtorări băneşti. Îi rog să fie liniştiţi. Am avut motive mult mai serioase, cel mai puternic dintre ele fiind falimentul prieteniei, al propriei lor prietenii! Ei n-au simţit nevoia să-i sacrifice orgoliul şi interesele lor. Or. Numai în felul acesta prietenia se dovedeşte

un sentiment nobil, deoarece cel care crede că prietenia nu costă nimic, n-are decât să privească preţul plătit de mine: viaţa! Restul nu va fi ştiut niciodată!

Totuşi plec. Fără să păstrez cuiva o ranchiună. Plec iubindu-vă ca în zilele noastre cele mai frumoase. Ştiu că inima voastră este bună şi generoasă: şi că răul nu porneşte decât de la o judecată greşită. Habar n-aveţi că prietenia vă onorează tocmai atunci când pretinde jumătate din sângele vostru. În acel moment ea se integrează în categoria celor care pot da totul, până la ultima picătură, fără a cere vreodată ceva în schimb.

Această prietenie este la fel cu rădăcina care dă copacului sevă şi respiră prin ramurile lui. Fără prietenie, cu nu văd existând Frumosul în lume. Cel care admiră de unul singur un peisaj, care citeşte singur o carte sau ascultă singur o simfonie – fără a simţi lipsa prietenului – acela nu admiră nimic, nu citeşte nimic şi n-ascultă decât strigătele propriei sale îngâmfări neroade.

Or. Pe acest fel de prietenie mi-am clădit toate idealurile. Primul dintre toate – idealul ameliorării sociale – nu va fi cu putinţă decât atunci când militanţii lui vor fi prieteni, deoarece azi nu sunt astfel decât în articolele de ziar şi de ochii lumii. În intimitate, ei sunt duşmani.

Arta şi gândirea – fără de care viaţa n-ar fi decât o jalnică noapte de puşcărie – sunt împinse de prietenie către culmile cele mai inaccesibile. Asta pentru că dintre toate sentimentele care inspiră arta. Numai prietenia este cel mai trainic şi mai curat. Atunci când însăşi femeia – izvor puternic de fericire – încetează de a mai fi pentru noi (din plictiseală sau bătrâneţe) amanta adorată a cărei carne ne-a biciuit simţurile cu plăceri ameţitoare, ea nu mai înseamnă nimic, dacă inima îi este golită de prietenie.

Or. Iată că azi acest idol îmi întoarce spatele, temeiul vieţii mele se prăbuşeşte!

Îmi dau seama că vina este în parte a întâmplărilor. Sunt neajutorat de împrejurări. Dar asta-i de ajuns ca să-mi facă viaţa de nesuportat. Ca şi *Aert* al lui Romain Rolland. Eu nu pol trăi fără a spera. E foarte frumos.. Să n-ai nevoie de speranţă penim a întreprinde ceva şi nici de reuşită spre a putea persevera'". Eu însă am făcut tot ce mi-a stat în putinţă, timp de douăzeci şi cinci de ani de credinţă cinstită în artă. În prietenie, într-un viitor mai bun.

M-am lipsit de pâine nu pentni a cumpăra o carte, ci ca să pot citi şi să visez, fermecat de ea. Băiat de prăvălie – după ce am terminat şcoala primară – am îndurat bătaia în fiecare zi. Pentru crima de a citi. În loc să fi dormit după optsprezece ceasuri de trudă. Muncitor, am fost dat afară, deoarece n-am fost în stare să mă dezlipesc într-o dimineaţă de o lectură mai frumoasă decât viaţa, mai necesară decât pâinea sau pentru că mi-am rostit revolta faţă de ordinea existentă. Şi într-un caz şi în celălalt, am înfruntat mizeria, credincios idealului meu. Strângeam cartea la piept şi porneam împreună pe malul cutărei ape. Într-o poiană înflorită sau la umbra unei păduri, ca să uit de lume şi de pâinea ei amară.

Voi pov eşti acum. Cu oarecare bucurie – cu o ultimă bucurie – în ce fel mi s-a întâmplat nu o dată să plătesc preţul datorat artei.

În primăvara lui 1907 mă aflam la Alexandria Egiptului, venind de la Neapole. Eram un golan. Îmbrăcat prost dar fericit ca un cintezoi. Seara, în cârciuma unui compatriot. Îmi amăgii foamea cu un codru de pâine, un ceai şi puţină brânză. După ce plătii masa. Rămăsei în buzunar cu vreo doisprezece piaştri (1 franc şi 50 centime). Alături, un pârlit se uita la mine şi înghiţea în sec. Pricepui că era flămând. Mi-o spuse singur:

— Aş avea şi eu ce să mănânc astă-seară. Dacă ai vrea să cumperi cartea asta. Am postit toată ziua.

Avea la subsoară o carte: *învierea* de Tolstoi. Am cumpărat-o cu opt piaştri ceruţi. Mă apucai s-o citesc şi uitai totul. Uitai că-mi trebuia un pat pentru la noapte, care costa un franc şi nu mai aveam decât cincizeci de centime. La miezul nopţii, cârciuma se închise şi rămăsei fără adăpost. Cumsecadele care-ini vânduse cartea întârzie în preajma mea, cu vorbe banale. Apoi îmi spuse:

— Noapte bună. Plec la culcare. Tu nu dormi aici?

— Nu! Costă un franc şi nu mai am decât cincizeci de centime.

— Cum? cumperi o carte când eşti calic?

— Am cumpărat-o pentm că-i o carte bună. Şi apoi, pentru că erai flămând.

— Cu cincizeci de centime poţi dormi la gazda mea. Dar are păduchi.

— În cazul ăsta. Prefer afară.

Ceea ce şi făcui. De altfel, vremea era frumoasă. Străzile pustii. Trebuia

însă să mergi întruna, ca să nu dai de bănuit ceauşilor de noapte şi să te înliaţe pentm vagabondaj. Or. Eu ardeam de nerăbdarea de a-mi continua lecura, oprită la paginile unde Tolstoi descria magistral procesul Katiuşei şi remuşcările care-l rodeau pe Nehliudov. Ca să pot citi, mă opream sub lumina slabă a fiecărui felinar întâlnit în cale. Astfel, cutreierai aproape toate străzile cartiemlui. Dar iată că pe la patru dimineaţa începe o ploaie măruntă, neîntreruptă. Turbam. Nu mai puteam urmări întâmplările extrem de pasionante ale celor doi eroi în Siberia, închisei cartea şi o ascunsei în sân. Ca s-o feresc de apa care începea să pătrundă. Din când în când mă adăposteam sub un balcon sau în vreun gang. Dar atunci mă prindea frigul, jndată. Ceauşii prinseră de veste, începu o goană de animal hăituit, care ţinu până la ziuă. Fiind înfăşuraţi în lungi mantale cenuşii, nu-i puteam desluşi pe ceauşi, care se lipeau una cu zidul de care se adăposteau. Dacă n-ar fi avut.. Generozitatea" de a se da de gol ei înşişi, prosteşte, le-aş fi căzut în gheare, ca un miel. Îşi dădeau de veste unul-altuia. Prin lovituri puternice cu un baston de lemn. În pavaj, în tăcerea nopţii, zgomotul era atât de puternic. Încât adesea îi trezea pe locatari din somn. Aşa că. Atunci când loviturile se auzeau din faţă, eu o ştergeam înapoi: când veneau din stânga, o cârmeam spre dreapta, mulţumindu-le pentm serviciul făcut, ca să ştiu unde se află şi să nu ne întâlnim nas în nas. Asta îmi reaminti de recunoştinţa cu care un hoţ român îmi vorbea despre serviciile aduse de sergenţii de noapte din România.

Unde prostia este aceeaşi, cu deosebire că bastonul este înlocuit printr-un fluier.

Spre ziuă, ploaia încetă. Soarele lucea cu dărnicie. Însă eram ud până la piele. Apa mi se scurgea în pantofi, de-a lungul trupului îngheţat. Aflându-mă afară din oraş, începui să alerg ca să mă încălzesc. Ajuns la unul din braţele bogatei delte a Nilului, mă abătui de la şosea, ascunzându-mă înapoia unui gard lung de trestie de zahăr. Acolo mă dezbrăcai repede. Îmi întinsei catrafusele pe iarbă şi. Gol, ca şi strămoşul nostru Adam. Mă aşezai să termin romanul, cu spatele spre soarele care mă mângâia plăcut. Dar după un timp. Observai că însuşi darnicul soare ţinea să-i plătesc preţul datorat Artei: sărmana-mi piele fu arsă. Iar durerea mai puternică decât sâcâiala alergăturii prin ploaie. Terminai cartea şi. Într-un avânt de furie

desfrânată, o cuprinsei în mâini ca pe căpuşorul unei fiinţe iubite. Îmi afundai privirea în strălucirea frumuseţii sale şi. Cu pârjol în inimă şi pe… spinare. Îi strigai:

— Copil nepreţuit, vezi cât rău îmi faci? Oare nu-mi vei înşela speranţele?

Ei bine, da! speranţele mi-au fost înşelate! Arta nu este balsamul nepreţuit, mai presus de orice negoţ, aşa cum credeam. Ci pur şi simplu o negustorie. Iar artistul nu e creatorul fără pată şi reproş, ci deseori un negustor de cărţi care fabrică emoţii, ce îl dau peste cap doar pe cititor şi căruia prea puţin îi pasă de durerile pricinuite altor suflete!… Oh! prieteni! N-o să mai apuc' ziua mult visată, când artistul – apostol modern şi creator răzvrătit – îşi va ridica toiagul şi va lovi fără şovăire în puiţa de negustori ai sentimentului şi ai ideii din Templul Artei, indignat să-şi vadă opera, plămădită în suferinţă, redusă la valoarea unui blid cu linte şi preţuită în gologani.

Şi deoarece îmi scrutez pentru ultima dată viaţa ce se va sfârşi mâine, deoarece trecutul mi se perindă acum cu iuţeală dinaintea ochilor, înecându-mi inima în lacrimi, regrete şi dragoste, voi povesti o altă pagină tristă şi umilitoare pentru mine. Dar care vă va arăta în ce grad şi cu ce preţ am năzuit către Sublim.

Mă aflam în acea perioadă descrisă mai sus. N-aveam decât douăzeci şi trei de ani. Un prieten care a murit' – un rus misterios, cu inimă şi minte generoasă şi de care mă despărţisein într-o împrejurare dureroasă – îmi pusese în mână cartea *Luminile Asiei,* vorbindu-mi cu atâta înflăcărare despre minunăţiile lunduse. Încât, după ce văzusem Egiptul, nu mai aveam decât un vis: să mă duc, cu orice preţ. În India.

' Mihail Mihailovici Kazanski, cunoscut în plăcintăria lui kir Nicola. La Brăila Vezi, *Moartea lui Mihail,* în voi. *L'iafa lui Adrian Zogrqfi,* Editura Minerva, 1983. P. 389-405.

Legenda prinţului care-şi părăsise palatul la vârsta plăcerilor, aflându-se în singurătatea pădurilor străvechi ca să mediteze asupra metchnelor omenirii şi a mijloacelor de-a le îndrepta – ca şi biruinţa sa asupra slăbiciunilor cărnii şi descoperirii Adevărului etern, pe care l-a propovăduit în pribegie oricărei făpturi omeneşti, timp de aproape o jumătate de secol –

toate acestea mă minunară într-atât. Încât îmi pierdui capul. Închisei ochii asupra greutăţilor unei atari călătorii, fără un ban şi fără altă cunoştere decât a limbii române şi greceşti.

Să nu vă mire îndrăzneala mea! capetele înfierbântate făuresc cu uşurinţă castele în Spania. Castelul meu? Simplu ca bună ziua:.. Voi rămâne două săptămâni la Port-Said. Unde voi încerca să mă furişez pe un vapor care merge spre India. Odatâ ajuns în larg, aş fi ieşit din ascunzătoare, oferindu-mă să muncesc orice la bord, pentru a-mi plăti hrana şi transportul. Apoi, debarcat pe pământul făgăduinţei, aş fi fost nevoit să rămân acolo, să trăiesc pe apucate, muncind orice şi instruindu-mă! „

Nu-i aşa? Eu nu voiam nimic altceva decât să învăţ engleza şi… Sanscrita! Mă credeam în stare! Ah! sărmani fluturi care roiţi în jurul luminii misterioase! Aş fi luat drept duşman pe înţeleptul care ar fi încercat să mă abată din drum. Din fericire, eram singur şi făceam ce mă tăia capul. Desigur, nu izbutii nimic. Asemenea încercări fiind un fapt obişnuit, supravegherea pe vapor era la culme, iar eu un prost de luat la palme. În timp ce crăpăm de căldură, clurcit în vreo ascunzătoare pe care marinarii o cunoşteau mai bine decât mine, alţii, aventurieri în goana după aur. Îmbrăcaţi corect (ca şi mine. De altfel, pe atunci), şedeau liniştiţi, sprijiniţi pe balustrada vaporului, uitându-se la pregătirile pentru plecare, fumându-şi pipa ca nişte lorzi. De obicei, nimeni nu cutează să-i întrebe ceva. Sirena şuiera şi vaponil pornea cu ei, ca să-i debarce a doua zi la Aden. Unde crăpau de foame. Dar câteodată erau îngăduiţi şi transportaţi în ţara lui Sidharta Gautama. A cănii viaţă şi înţelepciune le era tot aşa de necunoscută ca şi funestul meu plan în clipa de faţă. De nu importă cine.

Cu atari exemple în faţă exemple adevărate şi des întâlnite desigur şi despre a căror uşurinţă de realizare se vorbea cu însufleţire tipic grecească în cafenelele Port-Saidului – bătui caldarâmul acestui oraş timp de şaptesprezece zile. Dându-mă de ceasul morţii, ori de câte ori vreun marinar mă scotea de urechi din ascunzătoare, aruncându-mă înapoi pe chei. Imploram soarta, spiritul lui Sakia-Muni şi statuia lui Lesseps să-mi jure că voi avea noroc să izbutesc la viitoarea încercare.

Până la urmă. A trebuit să renunţ. Ajunsesem în cea mai neagră mizerie. La început, mă descurcai târâş-grăpiş. Găzduit de un evreu din România,

biet negustor şi a cărui adresă îmi fusese dată de un alt evreu din Cairo. O. Evrei! Pe lângă atâtea nenorociri care vă copleşesc, aş fi vrut să vă mărturisesc într-o zi câtă omenie mişcătoare am găsit adesea în sărăcăcioasele voastre ghetouri, deşi eu eram un.. Goi", dispreţuit de religia voastră. Ar fi atâtea de spus. Dar sunt grăbit să plec.

Acest om sărac, la vârsta frumoasei bătrâneţi, cu barbă albă. Venerabilă, mă primi cu dragă inimă. Am dormit la el. La preţul de cinci bani pe noapte. Într-o magazie, pe o rogojină întinsă pe pământ, plină de ploşniţe. — pacoste ce bântuie în tot Orientul şi. Într-un fel revoltător, chiar în Franţa şi Italia. Eram însă mulţumit, deoarece nopţile erau reci în acel anotimp, iar un pat. Închiriat cu ziua. Costa un franc în hotelurile cele mai modeste, ploşniţele fiind acolo mult mai numeroase.

La prânz şi seara, nu mâneam decât o farfurie de supă cu zarzavat şi o bucată mare de pâine, ca să nu cheltuiesc mai mult de un franc pe zi. Trebuie să spun că adesea omul meu îmi trimitea o farfurie cu fasole albă şi carne. Îi era milă de mine. Uneori mă descosea şi dat fiind felul său cumpătat de-a vorbi, nu-i ascunsei planul meu. Când află că vreau să merg în India, şi în ce fel. Ridică spre cerbraţele-i descărnate:

— Nu cumva ai înnebunit, băiete? Ce-o să faci acolo. În acea ţară a foametei, fără să cunoşti limba şi mai ales fără niciun ban.

Cam mirat că nu înţelesese scopul călătoriei mele. Îi spusei:

— Dar habar n-ai că acolo există o artă şi o înţelepciune hindusă, demne de a fi cunoscute de orice om?

Bătrânul izbucni într-un râs zgomotos. Apoi deveni deodată serios.

— Iartă-mi râsul. Înţeleg, eşti o fiinţă cinstită. Dar. Ia seama, nu-i nevoie să alergi la atari depărtări pentru a căuta acele talismane. Arta cea mai de preţ şi înţelepciune eternă se află mult mai aproape de tine. Şi anume:. Vă *treci prin viaţă cu cât mai puţină frământare, cât mai potolit, făcând cât mai puţin rău şi cât mai mult bine în jurul tău. Trăieşte în felul ăsta şi o să fii un înţelept şi un artist.*

N-am priceput mare lucru din vorbele răspicate ale bătrânului. Dar n-am uitat scena. Poate pentru că în acea vreme se da în mine o luptă între dragostea pentru artă. Sinceră, nemăsurată şi supărătoarca mea înfumurare, mai puţin însetată de adevărata înţelepciune decât de spoiala

ei

Am rămas zece zile în casa aceea, de unde o întâmplare nenorocită mă azvârli pe drumuri. Într-o zi. Un grec destul de îndatoritor şi binevoitor îmi dădu o bucată de brânză ce-i prisosea. Necunoscând legile religiei ebraice, pusei brânza în farfuria cu supă ca să-i dau gust. După obiceiul grecesc. Unul din numeroşii băieţi ai bătrânului mă văzu şi izbucni un scandal înspăimântător în prăvălie, care din fericire era pustie la acea oră. Îmi smulse farfuria şi o aruncă în curte. Şi cum copiii nu ştiau româneşte, se repeziră la mine. Strigând în arabă şi evreieşte şi mă îmbrânciră în stradă. Pălăria îmi rămăsese înăuntru. Mi-o aruncară pe trotuar, trântind uşa prăvăliei şi arătându-mi pumnii. Totul se petrecuse atât de repede, încât avusei impresia că visam. Când se ivi bătrânul, sprijinit pe bastonul său, mi se adresă cu blândeţe binefăcătoare:

— Sărmanul meu prieten, iartă prostia omenească, ocara suferită! Iată ce s-a întâmplat: religia ne opreşte să amestecăm camea cu laptele şi produsele sale. Când consumăm aceste alimente o facem în farfurii diferite – una pentru carne, cealaltă pentru unt sau brânză – două servicii care nu se ating şi nici nu se apropie. Nu mă întreba de ce. Să nu uiţi că în mintea oricărui mare legiuitor legile sunt create pentru a sluji pe om. Călăuzindu-l în viaţă, făcându-i-o plăcută, suportabilă. Omul. Însă, s-a slujit totdeauna de legi pentru a-şi sparge capul cu ele. Nu **ţi-l** sparge pe al tău. Ca să afli mai multe acum. Dumnezeu să te aibă în pază şi nu mai călca în casa asta. Fiindcă aici copiii mei interpretează legea; pe când eu. Eu sunt un biet om care încurcă drumul. Adio. Băiete!

Plecai. Nu l-am mai revăzut. Dar nu l-am uitat, deoarece asemenea cărţi de înţelepciune vie nu se întâlnesc pe toate cărările.

Iafă-mă. Deci. În stradă, cu treizeci de centime în buzunar. Dar niciodată nu m-a speriat mizeria, câtă vreme am avut un ţel în viaţă. Şi, în clipa aceea, năzuiam ceva: să văd India. Îmi rămăsese un mijloc de scăpare. Ultimul, ultima mea salvare din totdeauna: costumul cel nou. Îl vândui la un telal pe cinsprezece franci şi cumpărai de la acelaşi negustor un altul pentm cinci franci. Mă dezbrăcai în odaia din spatele prăvăliei, lăsând costumul bun şi îmbrăcai zdrenţele duhnind a sudoare şi tutun, lălâi să încapă în el doi ca mine. Mânecile şi pantalonii erau atât de scurte, că nu ştiam cum să-mi

acopăr braţele şi picioarele. Afară, trecând prin faţa vitrinei unui magazin, mă înspăimântai v ăzând cum arătam.

Doamne, de ce-ţi baţi joc de făpturile tale şi nu-i dai fiecărui om pe măsură? Buna mea mamă. Fii fericită în mormântul tău! Dacă ai fi ştiut ce am îndurat pentru o iluzie, ai fi murit cu zece ani mai devreme! Şi voi, prietenii mei, pe care încă vă iubesc în clipa de faţă, feriţi-vă de-a cădea vreodată în păcatul meu! E atât de prostesc! O viaţă întreagă arsă zadarnic! Pe toate drumurile am lăsat picături de sânge, fâşii din carnea şi mai ales din demnitatea mea. Mă tângui, pentm că am ajuns acum la partea cea mai dureroasă a acestei pagini triste! Şi poate că mă veţi dispreţui chiar voi.

Mi-am cheltuit cei zece franci, culcându-mă timp de şapte nopţi pe unde apucam; într-o seară printre mărfurile din port, într-o alta în patul pe care cutare pârlit catadicsea să-l împartă. Dar. În cea de a şaptesprezecea zi. Braţele îmi căzură neputincioase şi nu mai luptai. Nu mai puteam să lupt. Prăbuşirea nu se datora lipsurilor băneşti, ci deznădejdei morale. India a fost singura țară unde *am dorit, am voit, m-am încăpățânat să mă duc:* împrejurări neprielnice şi jalnice m-au împiedicat să ajung acolo.

Voinţa fiindu-mi zdrobită. Îmi luai gândul de la India! Acum îmi frământam mintea cum să ies din încurcătură, părăsind cu orice preţ această ţară nefastă.

Cu fruntea smerită în faţa nenorocirii, mergeam pe stradă în neştire, scăldat într-o sudoare rece. Când mă trezii strigat de un grec. Aşezat la o masă în faţa unei cafenele, ticsite de lume. Omul nu-mi plăcea, dar când eşti gata să te îneci, apuci mâna ce ţi se întinde. Într-una din ultimele zile îmi spusese că, „dacă nu sunt mândru”, ar putea să mă salveze. Pricepui că vrea să-mi vorbească despre acelaşi subiect. Mă îndreptai spre el. Îmi spuneam: „Pagubă-n ciuperci! Scapă cine poate!”

îmi oferi o cafea şi o ţigară. Eram la „post” în ziua aceea. Aşa că primii.

— Uite. Îmi spuse fără înconjur, aici există două soluţii ca să te salvezi fără a ieşi prea jumulit. Una ar fi să ceri ajutorul arhimandritului care mânuieşte fondurile unei societăţi greceşti de binefacere. Uneori, îți plăteşte călătoria, dându-ţi cinci franci de drum. Dar e un om aspru; nu se lasă dus cu una cu două. Mai lesne ar fi a doua: un prieten scoate o batistă, o înnoadă la cele patru colţuri, aruncă un franc pe fundul ei şi se plimbă,

odată cu tine, sub nasul domnilor de colo. Văicărindu-se puţin. Totdeauna, cheta produce destul pentru amândoi. Dacă vrei. Ţi-aş putea face acest serviciu!

Şi canalia mă privi în ochi, cu sânge rece. Sângele îmi năvăli iute în obraji, dar… nu mai era vorba de demnitate în acea clipă. (Pot spune că niciodată nu e vorba de aşa ceva, atunci când vagabondezi în felul meu.) Şi odată furia stăpânită, alesei îndată cea de-a doua soluţie, fără a mai gândi, fără a mai dori să gândesc. El nu aşteaptă mult. Şi iată-l alături de mine, drept în mijlocul maselor, miorlăind:

— Scumpi compatrioţi! Iată un frate nenorocit pe care trebuie să-l salvăm, un creştin căzut în mizerie! Haideţi să arunce fiecare în batista asta atât cât îi îngăduie inima lui simţitoare.

Şi dădu exemplul, aruncând ostentativ doi franci. Grecii îl priviră. Nimeni nu-l cunoştea, dar fiecare îşi duse mâna la vestă şi aruncă ceva în batistă, fără efort, dar cu nepăsare, aşa cum se face la şantan cu damele care. După ce urlă un cântec, trec apoi cu farfurioara printre mese. Mergeam ca un automat. În urma „salvatorului”, mereu cu ochii pironiţi la mânecile şi pantalonii mei scurţi, fără să suflu o vorbă.

Dar poate aţi vrea să cunoaşteţi ce gândeam în timpul chetei? Ei bine. Mă gândeam că dacă filosofia budistă cere atari v irtuţi pentru a intra în Nirvana, mi-ar fi plăcut mai mult să las hinduşilor atât Nirvana cât şi teribilul ei purgatoriu, mai ales că această chetă nu era prima pe care o înghiţisem în vagabondările mele şi că o alta. E adevărat mai onorabilă, mă costase destul de scump, cu patru luni înainte, ca urmare a dorinţei de a vedea Pompeiul şi Herculanum şi pe care le-am văzut, dar n-aş mai vrea să le revăd cu preţul acela.

Dar nimeni nu-şi poate schimba firea uşor. Pasiunea de a vedea şi învăţa mi-a fost mai puternică decât teama de foame. Şi mai târziu, la picioarele Piramidelor sau printre coloanele răsturnate ale Acropolei, la Memphis. Care păstrează atâtea taine ale faraonilor, ca şi la ruinele teatrelor lui Bachus şi Dionisos. Cu nume scluptate pe fotolii de marmoră care evocă amintiri strălucitoare ale unor vremuri trecute – peste tot a fost nevoie să las încă şi încă alte picături de sânge şi fâşii de demnitate, să crap de foame sau să trag pe dracul de coadă, ajungând, în cele din urmă, cu preţul unor

lipsuri nemaipomenite şi a unei sănătăţi distruse pentru totdeauna, să smulg egoismului omenesc dreptul nevinovat de-a admira • Frumosul şi a-mi cultiva spiritul.

Cheta sfârşită, ne-am strecurat afară ca doi găinari.

— Ah, rosti nemernicul, frecându-şi mâinile, vom merge acum să punem ceva în gură. Apoi vei lua trenul ca să te înapoiezi la Cairo.

Începui să văd în roz. Mâncarăm într-o locantă grecească, destul de curată. Batista cu bani se afla mereu în buzunarul său. Ne aflam la cafea şi ţigări, când acest om cu inima de hienă întrebă pe băiat „unde e toaleta". Plecă „să-şi facă nevoile" şi nu se mai înapoie! Şi masa care nu era plătită!… Şi eu care fusesem lăsat zălog…

Ah, când îmi reamintesc acest dureros exemplu de cruzime umană, mă întreb – pentru că de-atunci am continuat să-i iubesc pe oameni – dacă am fost într-adevăr bun la ceva în viaţă sau pur şi simplu un nătărău!…

Aşteptarea fu zadarnică. Patronul îşi dădu seama şi scandalul izbucni. N-avui puterea să-mi stăpânesc lacrimile în mod demn! Ele s-au rostogolit nu pentru a implora milă. Dintr-o oarecare ruşine sau frică, la fel de stupidă, nu! ci pentru a revărsa un torent de durere şi revoltă împotriva unei ticăloşii care rănea umanitatea.

+

Iată în ce fel şi cu ce monedă mi-am plătit întotdeauna elanurile spre lumină!

Restul? Restul îl duc cu mine în mormânt, deoarece nu v-am arătat decât două verigi dintr-un lanţ lung… Şi apoi. La ce bun să fie cunoscut? Lunga şi dureroasa istorie a martiriului omenesc – începând cu sclavii care au ridicat Piramidele, trecând prin persecutarea creştinilor care au devenit mai târziu persecutori şi ajungând la masacrul ştiinţific al ultimului război – a învăţat oare vreodată ceva pe oameni? Odată pentru totdeauna? A modificat oare cu o iotă granitul refractar al firii umane? Eu nu văd mei o schimbare. În afară de aceea din rău în mai rău. Şi voi vreţi să mă faceţi să cred că glasul meu firav va răsuna cu mai mult succes în acest pustiu înspăimântător? Dacă aş mai crede în asta. Aş trăi şi aş lupta, deoarece a fost o vreme când credeam într-o imensă omenire liberă şi dreaptă: apoi mi-am redus omenirea la o.. Internaţională a spiritului" şi la o largă comunitate

de prieteni răspândiţi pe tot globul, trăind şi adăpându-se de la acelaşi izvor al fericirii intelectuale – fie că sunt creatori sau pur şi simplu consumatori de artă – şi lăsând imperiul lupilor şi nebunilor, hoardelor fără număr (hoarde de sus şi hoarde de jos), canalie îngemănată din acelaşi aluat ingrat şi respingător şi care se transformă în miel atunci când nu poate deveni lup.

Dar această umanitate restrânsă de prieteni s-a spulberat la rândul ei. În orice caz. O văd redusă doar la câteva exemplare – frumoase – dar prea slabe în faţa imensităţii răului! Şi asta, adăugată suferinţelor nemijlocite ce m-au lovit în ultima vreme, mi-a nimicit orice putere de rezistenţă. Am suferit prea mult pentru o iluzie de neiertat, ca să nu mă pedepsesc cu moartea.

De-acum doi ani. Când mi-a murit mama – singură, crezându-se părăsită de un fiu nerecunoscător – am remuşcări ce nu pot avea alt sfârşit.

Artă jalnică! Şi voi, artişti şi prieteni, pe care speram să vă văd într-o zi. Arătându-mi din pragul casei voastre cum se făureşte arta şi în ce fel o puneţi în slujba poporului. — aflaţi că vă dispreţuiesc în clipa de faţă. Pentm voi mi-am sacrificat nu numai viaţa, care nu preţuieşte mare lucru, ci şi pe aceea a bietei mele mame, o mamă care se ducea până la poartă ca să-şi cumpere de doi bani cireşe, apoi se răzgândea, revenea în casă, punea cei doi gologani lângă alţii zicând: „încă doi bănuţi pentru băiatul meu…

Am sărit peste trupul ei. Cu geamantanul în mână şi gata de plecare ori de câte ori cădea în genunchi la picioarele mele. Rugându-mă să rămân acasă! Cum s-ar putea ierta unui om asemenea crime? Mi-e silă de mine. O beznă a tristeţii şi a deznădejdei mi-acoperă sufletul. Încetul cu încetul. Nebunii! Nebunii! Iată ce a clocit capul meu până acum şi pentm ce mi-am ucis mama! Chipuri de artişti fantomă! Cliipuri de prieteni fantomă! Şi acum nu mai văd decât un pustiu fără sfârşit!

Vanitate şi negustorie! Unde te afli. Oare. Ideal al dragostei, al dezinteresării şi abnegaţiei la care am visat atât?

Un ocean dezlănţuit de egoism şi banalitate, cu câteva faruri pierdute în insule minuscule şi împotriva cărora se înverşunează valurile de prostie şi beznele inconştienţei stingherite de lumină, iată ce-mi pare a fi lumea!

Nisa, 1 ianuarie 1921

ÎN APARĂ LUMII. ÎN LUME ŞI PENTRU LUME

Meditaţii, nostalgii, amintiri, vise, gânduri

După ieşirea din spitalul „Saint-Roch", Panait Istrati încearcă să-şi câştige pâinea ca fotograf ambulant, pe „Promenade desanglais", la Nisa. Neavând autorizaţie, este încarcerat de mai multe ori la „Maison cellulaire".

Existenţă precară, nesigură, abrutizantă. Scrisori dramatice lui Romain Rolland (la 20 aprilie şi 9 mai 1921): „Mă simt înecat în banalitatea înconjurătoare. Nicio figură înţeleaptă, nicio vorbă inteligentă, nicio privire înţelegătoare (…) Plec sau mai bine zis dispar. Abandonez, la voia întâmplării, familie şi prieten tandru, fără să mai aştepte nimeni de la mine ceva. Niciun semn de viaţă, câtă vreme oceanul în care mă afund va voi să mă păstreze la sânul său, până ce mă va scoate iarăşi la suprafaţă (…) Adio, deci, pentru căwa timp."

Părăseşte Nisa, pentru opt luni, vagabondând cu aparatul de fotografiat în spinare, de-a lungul satelor din Alpii Maritimi. Îşi cumpără un caiet de şcolar şi pe paginile lui continuă dialogul cu marele său prieten: „Mi-am notat în el sentimentele, gândurile, bucuriile şi tristeţile mele, continuând a sta de vorbă cu dumneata".

Şi, înapoiat Ia Nisa, la sfârşitul lui decembrie 1921, trimite acest „caiet" lai îllenein'e. „Se află înăuntru – îl previne pe Romain Rolland -unele gânduri care-ţi vor părea cam neghioabe, dar în acelaşi tipip vei întâlni cu siguranţă şi inima mea, deoarece eu sunt cel care le-a scris."

Acest „caiet", intitulat În afara lumii. În lume şi pentru lume, *se află în păstrare la „Muzeul Literaturii Române". A fost publicat în revista „Manuscriptum „nr. 3(16), 19~4, şi a fost inclus în voi. Am*intiri. Evocări. Confesiuni, Ed*itura Minen'a. 19*85.

Nisa, 15 aprilie 1921

Părinte1, trebuie să aleg calea suferinţei!

Mi-ai apărut ca să mă uluieşti cu lumina ta şi să mă orbeşti… Dar

'Apel adresat lui Romain Rolland, care i-a arătat adeseori o **afecţiune** părintească.

Şi ca să te păstrez. (în timp ce mă aflam în Damasc, am cunoscut întâmplări ciudate, cazuri de fanatism fără pereche. Pot fi văzuţi acolo orbi şezând turceşte pe trotuoare şi ghicind viitorul celor nevoiaşi, făcând semne cu degetele în nisipul fin. Întins pe-o batistă mare. Se spune că aceşti

nenorociţi şi-au stins singuri lumina ochilor, la Mecca. Cu fierul roşu al dervişului, după ce au văzut mormântul Profetului, a cărui imagine sfântă ţineau s-o păstreze înfăşurată în bezna eternă, ca o răscumpărare pentru această favoare supremă!)

La fel şi eu vreau să te păstrez. Închizând ochii în faţa oricărei deşertăciuni omeneşti… Vreau să mă ţin departe de această lume prea ocupată, prea înrobită de afacerile ei şi prea grijulie pentru viaţa îndestulată…

Dar e greu, căci iubesc viaţa şi sunt foarte senzual. Nu ţin să devin un virtuos, nici să mă pustiesc: acestea sunt refugii ale disperaţilor şi cu nu sunt unul dintre aceştia. Pentru ce aş fi? Chiar dacă nu aş fi cunoscut niciodată marile favoruri ale vieţii – Dragostea şi Bucuria care există. Durerea şi Ura care le dau peste cap. Altruismul şi Abnegaţia care-ţi iau minţile – chiar dacă nu le-aş fi găsit în alte făpturi manifestându-se furtunos, nu aş putea să fiu un disperat, nu am dreptul să fiu. *Deoarece le-am simţit trăind în mine.* Sunt şi cu un om. Şi ca mine trebuie să existe şi alţii.

Trebuie doar *să ştii să te apleci* chiar asupra unui fir de iarbă şi atunci te vei regăsi pretutindeni, fie şi numai în părticele; părticele din tine însuţi.

Nu dinspre partea asta şchiopătez, ci în ce priveşte răbdarea: când eşti sărac şi prea puţin înarmat pentru luptă, nu poţi sluji la doi stăpâni în acelaşi timp. Şi atunci trebuie să alegi între viaţa normală – unde zbaterea cu nenumăratele nevoi cotidiene îţi zdrobeşte sufletul. Îndobitocind**u-l** şi îngenunchind**u-l** – şi cealaltă viaţă, viaţa eroică şi contemplativă, absurdă din punct de vedere omenesc, neomenoasă chiar, dar pe care forţele ce stăpânesc întreaga-mi fiinţă au ales-o. Fără să mă întrebe.

De altfel, era uşor de prevăzut acest lucni: oamenii socotesc întrajutorarea bănească drept o povară. În timp ce pentru mine a fost totdeauna o datorie, nu numai faţă de fiinţe excepţionale sau apropiate, ci faţă de orice ins aflat în suferinţă. Cu o atare.. Rătăcire" m-am războit toată viaţa. Ea mi-a dev cnit odioasă, mai ales după lovitura primită la 3 ianuarie trecut. Când am văzut cum singurul şi ultimul mare prieten din trecut a rămas nepăsător la strigătul meu de disperare morală şi materială, mi-am dat seama că oamenii, chiar cei mai buni. Nu săvârşesc binele decât din vanitate. Da! însuşi binele, din vanitate! Credeam, apoi. Că redându-mi-se

viaţa, oamenii voiau să mi-o facă demnă: în reafitate. Mi-au murdărit-o. Şi dacă bunăvoinţe s-au ivit de peste tot. Soluţiile întârzie ca de obicei. Şi în timp ce eu am ieşit din această încercare mai omenos, mai corn ins ca oricând de această datorie sacră – ce poate fi întâlnită chiar şi printre animale – îmi dau scama că aceeaşi viaţă dinainte de 3 ianuarie se aşază de-a cunnezişul drumului meu.

Acestui fel de viaţă vreau să-i întorc spatele cu hotărâre!… Părăsind viaţa? Nu. De data asta. Nu! deoarece am întrezărit-o pe cealaltă. În toată fnimuseţea ei.

Nisa, 27 aprilie

Mă înapoiez în odaia mea, după două ore de umblat pe Promenade-des Anglais. Hăituit de poliţişti, necăjit de clienţi nepăsători şi mai ales doborât de inima mea acră. Nu mai pot!

.. Domnilor, doamnelor, fotografii frumoase, opt franci pe şase!" Vai. Câtă îndobitocire! Câtă înjosire! Să fii sâcâit de-o mie de ori într-o zi şi să te întorci cu doisprezece franci în geantă! Asta să însemne oare viaţa unui om care se frământă, care năzuieşte?

De aseară am început să citesc *Muzicienii de azi'.* Mai întâi am înghiţit dintr-o dat/i capitolul *Hugo IVolf.* Martinef îmi dăduse o pagină, cea mai bună. Şi azi-dimineaţă pe Promenade des Anglais am început capitolul *Berlioz.* M-a răscolit de la primele pagini.

Peste tot mă întâlnesc cu viaţa mea. Peste tot aceiaşi oameni -oameni care suferă, suferinţa omului dotat. Şi ceea ce-i mai cumplit e că oamenii aceştia vorbesc aceeaşi limbă, folosesc câteodată aceleaşi cuvinte şi-mi dau seama că i-am copiat fără să vreau, înainte de a le fi cunoscut viaţa. Fie că-i vorba de un secol. Două. Cinci, douăzeci de secole înaintea mea. Întâlnesc aceeaşi suferinţă şi chiar aceeaşi exprimare.

Iată acum ce fel de om sunt! N-am izbutit să mă smulg şi să plec! Şi doar am scris că plec. Că dispar. Şi iată-mă încă la Nisa!… Pregătisem totul: într-o dimineaţă mi-am plasat prietena ca servitoare, am instalat-o acolo şi. Păstrându-mi geanta, am vnit să iau a doua zi trenul spre Toulon. Să-mi pierd urma. Pe la prânz mă pomenesc deodată cu prietenul D. Carc-şi părăsise serviciul pe neaşteptate, revoltat, dezgustat, de-o mie de ori mai nenorocit decât mine, neavând un ţel în viaţă şi greoi în exprimare. Îşi

părăsise postul de rob la hotel, ca să ne întâlnim şi să batem drumurile, hoinărind peste câmpii zmălţuite şi înmiresmate. M-a dezarmat cu o privire pricinuindu-mi mult rău. A trebuit să-mi amân plecarea, să-mi caut

’ Cartea lui Romain Rolland.

1 Marcel Martinet colabora la „L’Humanite-Dimanche”.

Şi să-ini revăd prietena în lacrimi, distrusă, zdrobită, că a ajuns o slugă - într-o cameră jalnică – departe de pieptul meu. Şi unul şi celălalt mi-au zgândărit slăbiciunea. A trebuit să cedez şi să rămân, să încerc a mă agăţa de blestemata fotografie, să-mi îngrop durerea, să-mi reiau calvarul: viaţa banală, plină de şicane şi lipsuri.

Soartă atotputernică!… Ce ai de gând cu mine? Accept să devin un golan, un vagabond, o zdreanţă în vânt, numai să-mi păstrez credinţa, să sufăr în tăcere, singur, vorbind cu mine însumi şi cu vântul. Dar nici asta nu pot face. Nici atât!… Şi iată-l pe Berlioz care-mi vorbeşte despre zădărnicia strădaniei omeneşti, negând totul, chiar şi frumosul.

Ce trebuie să fac. Dumnezeule, ce trebuie să fac?

30 aprilie

Capitalism!… Bani!… Omenire egoistă de astăzi!… Te blestem cu toată puterea fiinţei mele şi. În acelaşi timp. Blestem felul meu nenorocit de a fi, care. În loc să-mi călăuzească impetuozitatea sentimentelor în direcţia luptelor sociale făcând din mine un om bătăios, un ziarist puternic, un orator care să răscolească mulţimile, un militant, un mânuitor al acestui tâmcop înfricoşător care izbeşte Iară încetare la temelia acestei societăţi absurde – grăbindu-i prăbuşirea – m-a îndreptat pe calea sterilă a gânditorului care se opreşte în faţa tuturor metehnelor caracterului omenesc, judecând miop sau ca un vizionar şi care-şi iroseşte energia în speculaţii sentimentale prosteşti. În visări jalnice. Într-o vreme când trebuie să scrâşneşti din dinţi şi să loveşti pentm a dărâma. (Blestem de asemeni şi faptul că în loc să am ocazia de a scrie în limba mea, care îmi este familiară, am fost surghiunit la mare depărtare de ţara mea. Silit să-mi pierd vremea cu căutări în cutare dicţionar, pentm stupida raţiune că în cutare loc trebuie doi 1. Doi în, doi n, ca şi când unul singur nu ar fi de-ajuns. Dar cu riscul de a părea ridicol, mă agăţ de această limbă pe care o iubesc şi vreau s-o cunosc bine.)

Azi-dimineaţă am fost iarăşi întristat din cauza vremii rele ce se menţine în continuare, tăindu-mi orice posibilitate de a-mi agonisi pâinea. Deznădăjduit, am luat cartea şi am citit capitolul despre Wagner. M-au revoltat cuvintele grele cu care Rolland încheie acest capitol. E adevărat că lumea e altfel: fmmosul – care ar trebui să rămână veşnic, indiferent în ce epocă a fost dezvăluit oamenilor ca să fie gustat o eternitate – este ignorat. Îngropat, luându-i locul frivolitatea noului cu orice preţ. Sunt mândru că nu aparţin acestei lumi. Deşi necălăuzit, condus numai de instinct, am iubit totdeauna frumosul fără pereche, fmmosul tuturor timpurilor şi al tuturor geniilor.

De asemenea, m-a surprins nespus acest suspin a lui Wagner. Care spune:.. Pentru a-mi recâştiga tinereţea, sănătatea, pentru a mă bucura de natură, pentru o femeie care m-ar iubi fără margini, pentru copii frumoşi. *Aş da în schimb toată arta mea".* Aşa gândea şi mama mea. Asta era dorinţa ei. Regretul. Şi ea se întreba, mirată, de ce sacrific, pe o nălucă, fericirea omului care trăieşte tihnit. Înconjurat de familia sa.

.. Să mă ierte Dumnezeu. Îmi zicea, dar cred că-ţi pierzi capul cu prostii. În loc să te însori şi să am un copil de la tine. Pe care să-l pot ţine în braţe".

Ei bine. Nu! Chiar azi. Când cea mai cumplită remuşcare îmi roade inima, otrăv indu-mi zilele şi când aş fi în stare să plătesc cu viaţa crima de a-mi fi ucis mama. Ei bine. N-aş da în schimb arta mea. Ca s-o reînviu. Oh! iartă-mă. Dragă mamă. Sclavă sfântă, martiră între martire, iartă-mi aceste vorbe nesăbuite, dar nu pot rosti decât ceea ce simt. Nu! Nu… Dormi în lumea ta somnul drepţilor, dar nu te amesteca într-o viaţă pe care n-o înţelegi deloc. Arta nu înseamnă viaţa. Arta este ceea ce crează viaţa. Arta. Arta adevărată, pricinuieşte chiar moartea, distruge totul, pentru a crea imposibilul îmi voi irosi viaţa ca şi până acum, voi muri aplecat zadarnic pe această coală de hârtie, dar nu voi renunţa să spun că Arta este mai puternică decât viaţa, mai de preţ decât nişte.. Copii frumoşi „, decât o femeie.. Care ar iubi fără margini". Ea este mai puternică decât însăşi măreţia naturii, care-şi pierde strălucirea în faţa ochilor ce nu preţuiesc arta.

Fără artă. Omenirea n-ar putea exista, n-ar putea respira. Ca să existe, ca să respire, are nevoie de artă. Adică de Suferinţă. Şi Suferinţa nu-i la îndemâna oricui.

2 mai

M-am întâlnit astăzi cu Klein, fotograf nenorocit, fără lucru şi cu Teodor, ieşit din puşcărie. Primul îmi povesteşte lucruri dureroase: el. Nevasta şi doi copii crapă de foame. Copiii sunt pe jumătate morţi! Al doilea, muncitor cinstit, tot fotograf, iese după trei luni de puşcărie. Înjosit de patronul său pentru nişte fleacuri însuşite. Sunt convins de nevinovăţia lui. Avea trei zile ca să părăsească Franţa, fără un ban în buzunar şi încălţămintea ferfeniţă. Fără posibilităţi – fiind eu însumi în mizerie – dar m-am zbătut cât am putut şi recunoştinţa lui mută mi-a săgetat inima. Teodor a plecat, iar pe Klein l-am păstrat lângă mine. Ca să facem fotografii împreună, deoarece vorbeşte prost franţuzeşte, este timid şi neprezentabil. Plutesc în nori de fericire văzându-mi tovarăşa de viaţă la fel de generoasă ca şi mine. Şi deşi înotăm în lipsuri este gata să-l ajute pe nenorocit.

Am bătut satele şi ne-am întors cu o mică recoltă. Născut în Anglia, tatăl lui Klein este olandez, iarmaică-sa: spaniolă. Nevasta, indiană. Copiii încântători, dar nu sunt ai lui. Înflăcărai puţin de aceste epave omeneşti care-şi înfruntă nenorocul cu o sfântă resemnare, mi-am abandonat o clipă proasta dispoziţie ca să le dau curaj. T>ar astă-seară. Pe frumosul podiş denumit.. Luterana", mi-am dat seama e ă-mi este de nesuportat tovărăşia omului sărac cu duhul. Eram singuri, cu şi el. Privelişte măreaţă reamintind oarecum Caux sur Montreux: şi puţin Le Dent du Midi. Mare ceţoasă şi liniştită că o puteai lua drept lacul Geneve. O mulţime pestriţă juca ţanţoşă în sunetul unei muzici de bâlci – spectacol dezgustător, contrastând groaznic cu farmecul locului. În viaţa mea am văzut multe petreceri populare şi în numeroase ţări. Sunt dornic de atari spectacole. Dar pot spune că. Dacă atât mulţimii cât şi individului le lipsesc un ideal înalt, frumosul este nimicit în întregime de banalitate. Aici am văzut ridicolul în carne şi oase: un bărbat cu un picior de lemn ţopăind ca o femeie. În ciuda gravităţii sale de schilod glorios reuşea să se acopere cu ridicol, atât pe dansatoare, cât şi dânsul.

Ardeam de dorinţa de a vorbi cu e ineva, de a schimba gânduri, stări sufleteşti. Klein îmi răspunse cu banalităiţi. M-am retras în sinea mea. Jos de tot. La marginea drumului. Într-uir cătun, un cimitir îşi oferea nimicnicia, jalea mută. Aci, se dansa astăzi; cei de colo. Dansaseră ieri. Şi

împietrit de priv eliştea unei atari vieţi, a unei vieţi lipsite de ideal, simţeam nevoia să dau drumul aparatului fotografic şi să ne rostogolim în gol.

5 mai

Ce înseamnă o *viaţă eroică!* Aş fi vrut s-o ştiu. E viaţa omului tenace, a cărui voinţă puternică îi biruie sentimentele, pasiunile, făcându-l v ielorios. Sau aceea a omului slab şi care se trezeşte înv ins. Striv it de fiece dată. De chiar însăşi sentimentele, de însăşi pasiunile sale.

Oh! scumpi prieteni, nu este cazul să mă hiritisiţi. În clipa asta sunt departe de a fi sensibil la laude. Vreau săi aflu doar adevărul. Să ştiu unde să mă opresc, cum să-mi conduc judecata. Fiindcă, aruncând o privire spre trecut şi cercetând oamenii pe care i-am cunoscut, nu cunosc pe niciunul care să fi obţinut o victorie în lupta cu sine însuşi; nimic altceva decât o v ictoric asupra marii şi foarte omeneştei slăbiciuni şi care nici nu sălăşuia într-înşii cu prea multă forţă, dar destul de omenească. Să repurtezi o victorie asupra cărui lucru? Asupra cui? Asupra unui duşman? Nicidecum. *Ci asupra singurei valori care-l face pe om strălucitor: bunătatea.*

Dragostea.

Îmi amintesc că încă din fragedă tinereţe, pe la cincisprezece-şaisprezece ani. Când am părăsit lectura romanelor şi mi-am aplecat ochii asupra frumosului tărâm al literaturii adevărate, mă întrebam după fiecare lectură plăcută:.. Autorul o fi oare un om bun?" Şi mai târziu, când am descoperit literatura biografică, am tăbărât asupra explorării vieţii oamenilor mari. Dar. Totdeauna. Încercam regretul de a constata că rareori este atinsă problema care mă interesa nespus: gradul de omenie al scriitonilui sau artistului. Biografii satisfăceau generos curiozitatea seacă a publicului larg. Scormonind până şi rufele murdare ale mortului. Nu spuneau însă nimic *despre dragostea omului pentru oameni.* Şi cât am suferit, când am văzut că până şi marele Lamartine, atât de bun. De uman, nu rostea o vorbă, sau prea puţine, despre cea mai însemnată parte a sufletului omenesc.

Prieteni! A trebuit să aştept douăzeci de ani ca să descopăr în sfârşit. Într-o zi. Marea voce a omului căruia mă adresez acum şi către care mă apropii scara, obosit şi dezamăgit, ca să-mi odihnesc capul şi să ascult bătăile marii inimi a umanităţii, vocea lui Romain Rolland. Prieteni, prieteni de mâine! în acest moment, cel mai trist din viaţa mea. Sunt omul

cel mai fericit de pe pământ. Ţip de bucurie şi plâng de fericire. Ca şi în acea odaie a Sanatoriului Sylvana sur Laussane când citeam cele trei *Vieţi'*, ca şi atunci când devoram pe *Jean-Cristophe.* Printre maşinile garajului.. Peugeot", la Geneva. Nu mai cer nimic. Pot muri mâine; a dispănit singura frământare a vieţii mele: bunătatea, dragostea există în inima omului. Astăzi, ştiu că se află scriitori şi artişti care nu sunt doar plăsmuitori de lucruri frumoase, bune numai să distreze.

1 Romain Rolland: *llafa lui Beethoven, llaţa lui Michelangelo* şi *Viaţa lui Tolstoi.*

PRIMA ÎNTÂLNIRE CU ROMAIN ROLLAND

în vara lui 1922, la Hautil-sur-Triel, Panait Istrati termină primul său manuscris: 406 pagini, conţinând Moş Anghel. Kir Nicola, Sotir *şi* Mihail. *// trimite lui Romain Rolland (4 septembrie), care îi răspunde la sfârşitul lunii:… Am citit; toate prevederile mele sunt confirmate". Scriitorul francez îl invită la I il*le*neuve, ca să se cunoască.*

Panait Istrati părăseşte Parisul şi soseşte lâ Villeneuve (22 octombrie 1922), la ora şase seara. Este găzduit la hotelul „Raisin", camera 20, reţinută de Romain Rolland.

Rămâne acolo cincisprezece zile, în loc de opt, cum îşi propusese la plecare. Se înapoiază la Paris, la 6 noiembrie 1922, „mai bătrân cu cincisprezece zile, mai matur cu o eternitate de fericire".

Referitor la această întâlnire s-au păstrat cinci scrisori trimise de Panait Istrati prietenului său cizmar, Gheorghe Ionescu, strada Colisee, la Paris. În corespondenţa Istrati-Rolland, se mai ajlă alte două scrisori care cuprind amănunte asupra sosirii lui Panait la I *illeneuve şi înapoierii sale la Paris.*

Dar documentul esenţial îl constituie cele cinci scrisori scrise la \ illeneuve şi care derulează, cu fidelitate, secvenţele acestei întâlniri, adâncimea şi dimensiunea prieteniei lor. Cele cinci scrisori ale lui Panait Istrati se află în păstrare la Centrul de documentare istratiană, care funcţionează în cadrul „Bibliotecii Facultăţii de Litere şi Ştiinţe Umane", de la Nisa.

Villeneuve, 26 octombrie 1922

Iubiţi prieteni ai mei'

Vă scriu aceste rânduri din sufrageria hotelului, purtat în nori de emoţiile mele şi de un cor de îngeri: şase fetiţe cântând la pian imnuri şi

cântece elveţiene, dirijate de un orb. Care le acompaniază dumnezeieşte, cu degetele lui şi vocea-i bărbătească.

’Prietenii de la Paris, Martha şi Gheorghe Ionescu.

Desigur, nu voi putea să vă scriu mult în acest moment, fiindcă atât de mare îmi este emoţia. Încât îmi feresc neîncetat faţa. Ca să nu-mi ude hârtia scrisorii. Plâng neîncetat.

Ieri. 25 octombrie 1922. A şaptesprezecea aniversare a sosirii lui Gheorghe1 la Paris, s-a împlinit evenimentul de-acum încolo istoric, dacă trăiesc şi realizez opera. De la orele patru la şase şi jumătate.. Suflul meu" (după expresia fericitului nostru Gheorghe) s-a schimbat cu cel pe care orice Pierre Benoif al zilei nu ar fi putut să-l scluânbe! Romain Rolland a consacrat el însuşi această zi, dându-mi în momentul despărţirii puternica sa dramă *la veni timpul,* pe a cărei primă pagină am găsit, seara, când m-am întors la hotel, aceste cuvinte:

.. Lui Istrati. Prietenească aducere aminte a primei noastre întâlniri.

Romain Rolland. I îileneuve, 25 octombrie 1922.”

Putea-voi exprima vreodată ce a însemnat această.. Primă întâlnire". Ea a fost ceea ce trebuia să fie; întâlnirea a doi oameni veniţi din două puncte opuse ale ierarhiei sociale, dar care trăiesc, atât unul cât şi celălalt. În aceeaşi stare de spirit.

În ciuda avertismentelor inimii mele. Care mă asigurau neîncetat de calinul ei. Nu mi-a venit să cred până în ultima clipă că nu mi se vor înmuia picioarele. Ele s-au ţinut bine!… Totul s-a petrecut firesc, normal şi simplu, de parcă ne-am fi cunoscut de când lumea.

.. Vila Olga", o mică locuinţă cochetă, puţin încăpătoare şi înţesată cu mobile, era ocupată în întregime de familia Rolland. Are un singur etaj, cu ferestre ce se deschid spre lac. La douăzeci de paşi. Bogatul „Hotel Byron". Splendide împrejurimi, unde admirabila pajişte înverzită se îmbină armonios cu ruginiul nenumăraţilor castani. Imediat, în spate, munţii Vaud. Care barează drumul vânturilor dinspre Nord.

Sun şi intru într-un vestibul. Pe coridor, mă întâmpină o bonă tânără şi frumoşsă. Cu zâmbet amical. (Nu i-am făcut curte!) întreb de Romain Rolland şi-mi rostesc numele. Ea fusese avertizată şi-mi deschide uşa unui salonaş. Dar abia am timp să-mi pun pălăria şi pardesiul în cuienil din

fundul culoarului întunecat, că un om înalt, cu pălăria pe cap, îmbrăcat cu un palton gri-închis. Purtând ochelari, coboară scara. Se grăbeşte cu paşi mici. Zâmbindu-mi. Cu mâinile întinse:

— Ei bine. Istrati! Iată-te. În sfârşit!

Mâinile ni se înlănţuiesc. El mi le strânge călduros şi mă conduce spre salon, pe care-f traversăm şi ieşim pe o mică terasă închisă, prevăzută cu mobilă de grădină.

În picioare, amândoi, abia am răgazul să-l salut, deoarece sunt încolţit de o avalanşă de întrebări despre sănătatea mea1.

— Sănătatea. Înainte de toate, dragul meu Istrati. Sănătatea?

— Mă simt foarte bine! îi răspund zâmbind.

— Nu. Nu aşa… Foarte bine", dumneata nu poţi fi foarte bine. Aceste ventuze, acest junghi, guturaiul… Aşează-te acolo… Dar, nu! Nu ai pe dumneata paltonul şi este frig aici. Haideţi în salon.

Ajunşi acolo. Îmi arată un fotoliu confortabil. Se aşază. Scoţându-şi doar pălăria. Timp de câteva secunde, ne cercetăm cu privirea. În tăcere, cu franchețe. Râdem amândoi şi ne strângem din nou mâinile. Îi spun:

— Prietene, nu socoti extraordinar faptul că ne aflăm aici. Faţă în faţă? Dumneata, cel care eşti şi eu. Cel care sunt?…

— Nu! îmi răspunde foarte calm. Nu-i nimic extraordinar…

— Cunoşti vreun precedent în Istorie?

— Chiar aşa. Nu! mai ales că dumneata eşti un caz rar. Specific: dar Diderot făcea cu dragă inimă ceea ce fac eu în acest moment…

E mulţumit că mă simt în largul meu şi se străduieşte să nu-mi lipsească nimic. Îşi apropie fotoliul de al meu. Genune tui aproape ni se ating, şi-mi vorbeşte cu volubilitate familiară, risipindu-mi orice stinghereală.

Îmi povesteşte cazul unui tânăr american, autor dramatic, care î-a trimis o scrisoare într-o germană de neînțeles. Glasul nu-i este puternic, ba chiar slab. Se vede bine că nu este în stare să poarte o discuţie îndelungată. Atunci îi spun că poate să-mi arate. Uşa. Când va crede de cuviinţă. Râde. Dar iată că apare domnişoara Rolland2. Face prezentările. Ea ne invită să trecem în sufragerie, ca să gustăm ceva.

Mobile grele, masive. Gustare copioasă.

— Scrveştc-te. Istrati. Cu tot ce-ţi place. M-am străduit ca să găsesc cel

mai bun ceai. Ştiind din manuscrisul dumitale1 cât îl preţuieşti. Dar nu ştiu deă îl vei găsi tot atât de bun ca pe acela de la Brăila!…

Conversaţia este variată: când despre articolul slab al lui Troţchi. Pe care i-l reamintesc, când despre penuria de oameni de credinţă remarcabili în cele două mari pături sociale. Vorbim, mai ales. Despre evenimentele provocate de Ghandi. Apostolul modern al Indiei. Rolland ini-l descrie ca pe un nou Christ. Lipsit de fanatism şi atât de omenos încât i-a ajutat pe englezi în timpul unei epidemii. Drept recunoştinţă, aceştia l-au închis.

Apoi. În treacăt, face referiri la manuscrisul meu. Se vede că nu-i cazul de a-l discuta temeinic.

— Ştii. Istrati. I-am citit câteva capitole surorii melc. Fără a-ţi cere permisiunea.

Îi răspund.

— Iată o permisiune de care mi-ar face plăcere să nu ţineţi seama niciodată!

— Sunt în corespondenţă cu un editor german, pentm a realiza o ediţie internaţională a operelor de valoare universală, ca a dumitale, de pildă, dar este dificil. Trebuie să lupt şi să ai răbdare. Noi trăim într-o epocă reacţionară. Dar nu trebuie să ne pierdem nădejdea.

Îl asigur că nu sunt grăbit şi parc mulţumit, dar nu cine ştie ce. Mă cercetează cu atenţie şi-mi spune:

— Nu trebuie să fii atât de indiferent. Nu abandona scrisul; răspund de ceea ce scrii. Lasă la o parte toate acele probleme de sintaxă şi ortografie. Sunt nimicuri. Dă frâu liber pe hârtie acestui tumult de pasiuni care freamătă în dumneata. Ai o forţă de care nu-ţi dai seama şi care lipseşte majorităţii literaţilor, fiindcă dumneata împleteşti darul de-a simţi şi a scrie, cu raml priv ilegiu de-a fi văzut şi trăit totul. Trebuie să-ţi spun că se aflâ chiar o obiectivitate în descrierile dumitale. Care mă surprinde şi la care nu mă aşteptam. Acest lucm este de foarte mare însemnătate.

Mă opresc aici. Am de făcut câteva curse, apoi să mă bărbieresc şi să mă odilinesc puţin după masă. Fiindcă această noapte a fost agitată. La plecare, i-am sămtat mâna şi din partea lui lonescu.

— Cine este lonescu? întrebă domnişoara Rolland.

— Este cizmarul de la Paris, prietenul lui Istrati. Îi răspunde fratele. Sunt

teribili românii ăştia!…

Şi râde. Apoi îmi dărui cartea sa *Le Temps viendra* şi-mi cem micul manuscris de 27 pagini, scris acum doi ani1.

Sunt foarte emoţionat de această cerere.. •

— Pe mâine. Istrati. Vei întâlni aici pe domnişoara Marguerite Bicnz de Blonay (un apostol al copiilor ruşi. Pe care am cunoscut-o la Jouve). • Pe mâine. Deci.

Istrati

Villeneuve. 27 octombrie ll’22

Scumpi prieteni.

În dimineaţa asta am lenevit… Iată. A bătut ora zece şi cu greutate, abia am părăsit patul… După două după-amieze pe care le-am petrecut cu prietenul nostru, nopţile nu-mi sunt prea bune şi e firesc să fie aşa: totul urcă. Urcă vertiginos şi sărmana căpăţână omenească, oricât ar fi de rezistentă, nu poate birui ameţeala. (Mă refer la fericirea pură pe care o încearcă sufletul în contact cu această gândire monumentală: adierile de aer. Neobişnuite plămânilor noştri, care-ţi îngheaţă uneori sângele în vine. Atunci când urci spre creasta bântuită de furtuni ce pustiesc inima şi spiritul uman.)

Şi. Vă asigur, bravii mei prieteni, că nu-i o fericire oarecare să petreci ore în şir şi zile. Una după alta. La atari înălţimi inaccesibile şi unde e necesar să fii foarte bine clădit ca să te poţi ţine pe picioare. Încă de pe acum îmi dau scama că nimeni nu este în stare să reziste multă vreme acestui om. Explicându-mi astfel singurătatea sa. Romain Rolland este un jăratic care te mistuie fără să-ţi dai seama, de parcă ai fi o biată nucă!… La atingerea cu el personalitatea ţi se macină şi se pulverizează, fără voia ta sau a lui. În ce mă priveşte, el îmi face dovada că izbutesc să mă ţin pe picioare, pe această culme puţin frecventată de excursioniştii Artei – şi asta graţie ţie. Biata mea inimă, graţie ţie!

Ieri am avut prima dovadă. A doua mea vizită a fost dublată de aceea ocazionată de domnişoara Marguerite Bienz de Blonay pe care am găsit-o acolo la sosire. Dacă vă aduceţi aminte, v-am povestit că am văzut-o pe această admirabilă energie feminină la Jouve’. Spre sfârşitul lui august. Este o domnişoară de douăzeci şi cinci de ani. Care şi-a cheltuit o bună parte din

avere pentru teatru. În Germania, unde a jucat timp de cinci ani. A abandonat scena ca să-şi salveze restul averii. Elveţiancă de origine germană, foarte instruită, stăpâneşte la perfecţie franceza, germana şi engleza. Ataşată giganticei opere umanitare a lui Nansen. Domnişoara Bienz şi-a cheltuit aproape toată averea pentru ajutorarea copiilor ruşi şi graţie iniţiativei ei. Călăuzită de sfaturile lui Romain Rolland. A realizat această carte, unică în genul ei: *Darul artiştilor din Occident pentru copiii ruşi.* Bijuterie de artă universală, unde se întâlnesc, reuniţi în acelaşi volum, artele şi artiştii cei mai diferiţi.

Uluit de pasiunea ei. Care îi ruina sănătatea şi un rest din avere, pentru o operă dispreţuită şi ignorată de profitorii sângelui omenesc, mă simţeam mic. Şters, insignifiant în faţa acestei tinereţi plină de omenie. Se purtase fnimos cu mine la Jouve. Amicală: dar ce reprezentam eu în ochii ci? La rugămintea mea avusese bunătatea de a-şi scrie numele şi adresa în blocnotesul meu.

Ieri. Însă. Rolland mi-a acordat locul cuvenit, dar ca şi cum ai tăia un om în bucăţi şi apoi l-ai reînvia.

Intrând în salon, cu un aer degajat, observai licărindu-i mirarea în privire. Amicul nostru se ridică de la locul său şi-mi întinse amândouă mâinile. Nu a mai fost nevoie de recomandări. Zisei:

— Vedeţi, domnişoară, numai munţii nu se întâlnesc!

— Într-adevăr, domnule, spuse ea. Calm.

Ea îl întâlnea pentru prima oară pe Rolland şi îi adusese un exemplar al volumului (care nu fusese pus în vânzare) cerându-i câteva sfaturi referitoare la lansarea cărţii. Imitaţi de domnişoara Rolland să gustăm ceva. Am avut prilejul să ascult descrierea personalităţii lui Maxim Gorki. Pe care domnişoara Bienz îl vizitase într-un sanatoriu din Germania. Emoţii, glume, râsete provocate de butadele lui Gorki. Care nu ştie nicio limbă străină şi vorbeşte prin interpret!…

— Cum. Strigai, după douăzeci de ani de libertate. Gorki încă nu a învăţat nicio limbă europeană?…

— Dar. Dragul meu Istrati. Interveni Rolland. Nu toată lumea are facilitatea dumitale în a învăţa limbile!… Eu însumi mă descurc greu. Deşi citesc destul de bine în mai multe! Dumneata scrii în franceză după şase ani

de practică, fără să fii descins o gramatică: este fenomenal!

Apoi. Întorcându-se spre domnişoara Bienz:

— Domnişoară, am plăcerea să vă informez că prietenul meu Istrati a scris o operă de înaltă ţinută artistică: numeroase capitole sunt egale celor mai bune pagini ale lui Gorki.

Dar asta n-a fost totul.

După un moment, o altă apreciere şi mai teribilă mă strivii, uimind-o pe domnişoara Bienz. Îndrăznind să-l roage pe Rolland să vorbească unui public restrâns, el se burzului deodată. Sora lui protestă. (Trebuie să adaug că ieri prietenul nostru a fost dacă nu ceremonios. În orice caz. Mai puţin familiar decât când m-a primit singur. Rolland râde scurt şi rar. Figura lui expresivă şi mobilă este. Totodată, foarte stăpână pe sine. Uneori, privirea lui ar putea îngheţa o altă inimă decât a mea. Pe care o menajează cu o paternitate mişcătoare.) Astfel, la propunerea domnişoarei Bienz. El se arată rece. Aspru, de nerecunoscut. Vorbi cu glasul înăbuşit despre munca sa. Despre opera şi îndatoririle sale. Despre sănătatea şi refuzul său net de a se exliiba. În final, conchise:

— Şi apoi. Am felul meu de-a vorbi oamenilor care mă interesează, prin corespondenţă, şi chiar cu japonezii (şi cum se afla lângă mine. Se aplecă brusc spre faţa mea. Mă arătă cu degetul, rostind spre uluirea tuturor):

— *… Eu nu spun că totdeauna am prilejul de-a coresponda cu oameni de valoarea dumitale, dar întâlnesc adesea fiinţe care merită tot interesul]*

Atunci, m-am întrebat dacă nu visez! Domnişoara Bienz rămase fără grai.

Sărman trup!… Sărmană inimă!… Sărmane cap!… După ce mi s-a refuzat orice drept la o viaţă mai bună. Iată-mă acum sufocat sub o avalanşă.

Seara se încheie cu o impresie de oboseală ce se citea lesne pe chipul marelui om. Sora lui îi interzise să mai vorbească. Domnişoara Bienz îmi făcea semne disperate că trebuie să ne ridicăm arătându-mi discret cadranul frumosului ecas-brăţară.

— Da. Da. Rostii eu cu voce tare: Prietenul nostru a fost avertizat că ne poate arăta uşa. Când va crede de cuviinţă!

Brav a prietenă roşi. Rolland zâmbi binev oitor. Mă bătu prieteneşte pe

umăr şi se ridică.

În acea clipă, cu cartea domnişoarei Bienz în mână. Îmi exprimai regretul că nu pot obţine cele douăzeci de exemplare cu care mă înscrisesem la Jouve. Pentru mine şi prietenii mei din Franţa şi Elveţia.

— Dar. Domnule Istrati. Spuse domnişoara Bienz. Pot să vă ofer cu plăcere un exemplar.

— Pentm mine! Dar prietenii mei?…

La acest cuvânt. Rolland îşi priv i lung sora. Cu un aer mirat, care voia să spună:.. Îl auzi ce zice?"

— Ei bine! adăugă actriţa, prietenii dumitale îl vor primi puţin mai târziu! Şi adăugă: Ieşiţi cu mine? Aş vrea să vă invit la Blonay ca să petrecem o zi împreună. De acord?

— Cu dragă inimă!… (Şi mă uitam la fmmoşii ci sâni. Care îi ieşeau din corsaj! Ţine-te bine. Istrati. Ai noroc azi!) Vă voi scrie, domnişoară, ca să fixăm întâlnirea.

— Şi dacă am fixa-o chiar acum?

— Foarte bine: luni.

— Pe luni!

Şi-acum marea Iov itură a lui Rolland:

— Aşteaptă. Istrati. Dumneata tuşeşti, nu poţi pleca îndată. Nu eşti complet vindecat. (Pasămite mă apăra de câini, ca Gheorghe!)

Şi în saloa în picioare amândoi, mi-a înapoiat manuscrisul:

— Cercetează-l cu atenţie! îmi spuse cu o privire ce părea să spună:.. Are corecturi făcute de sfânta mea mână". Apoi adăugă: Mi-l vei aduce înapoi. Am primit răspunsul editonilui. Căruia i-am vorbit despre opera dumitale. Răspunsul e favorabil. Asta-i foarte important!… Şi acum ia spune-mi. Istrati. Vrei să dejunezi mâine cu noi? (îşi chemă sora.) N-avem decât o singură zi pe săptămână Iară carne, vinerea, când mâncăm peşte. Dacă nu-ţi place peştele, spune-mi ce preferi?…

— Nu am preferinţe, mănânc orice…

— Nu. Nu. Trebuie să te hrăneşu bine…

— Atunci, pot să vă spun că peştele este un regal pentm mine!…

— Perfect! Pe mâine, la douăsprezece şi un sfert.

Prieteni dragi, vă scriu toate detaliile acestor mângâieri, nu pentm a-mi

linguşi orgoliul (care este înăbuşit de măreţia secundelor pe care le trăiesc în aceste zile memorabile), ci ca pe un balsam pentru inima lui Gheorghe. Omul bun care poate. Într-adevăr, să fie satisfăcut că a judecat drept şi m-a susţinut în ideea de-a pleca în Elveţia; fiindcă de pe acum pot -în ce priveşte inima lui Rolland. Care era de altfel cucerită – să rostesc faimoasele cuv inte ale lui Cezar: *veni, vicii, viei.*

Nici nu se putea să fie altfel. *Tot ceea ce poate oferi Rolland oamenilor buni, mi-a dăruit în clipele petrecute împreună.*

Şi dacă ar trebui să reproduc tot ce am discutat, mi-ar trebui zeci de pagim. Vă voi v orbi. La înapoierea mea. De altfel, sunt lucruri pe care nu pot să le scriu, dat fiindcă voi nu aruncaţi scrisorile mele la coş. Şi faceţi foarte bine.

Acum iată. Este douăsprezece fără un sfert: daţi-mi voie să merg la masă. La Jehova al meu! Este ziua cea mare. Pe care am ales-o ca să-i v orbesc de Gheorghe şi de generosul nostru prieten Dalimier1.

Vă îmbrăţişez pe toţi şi îi sărut mâna de prieten, al rarului om care este doctoml Dalimicr. Aşa ciun le sărut în toate zilele pe cele ale lui Rolland.

Al vostru afectuos.

Istrati (Ora nouă seara)

P.S. Nenorocire, nenorocire! Am uitat în buzunar scrisoarea voastră. Sunt adânc **mâhnit.** Gheorghe nu o va primi mâine!

A sosit scrisoarea Marthei. Sunt mulţumit, dar voi nu procedaţi drept când îmi vorbiţi despre ce simţiţi, ca să-mi spuneţi lucruri îndulcite.

’ Doctorul Dalimicr, medic generalist care l-a tralat pe Panait Istrati.

Despre prăjitura voastră!…

Inima, inima, mai presus decât prăjitura!… Ea este aceea care mă face.. Să-mi ling buzele".

Pardon pentni uitare!

Masă memorabilă! Pe mâine…

Istrati

Montreux, 28 octombrie 1922, ora 11

Dragii mei. Foarte scumpi prieteni.

Nu veţi găsi în aceste rânduri darea de seamă a zilei de ieri. Fiindcă sunt în întregime dărâmat… (Voi încerca s-o scriu astă-seară.)

Nu am închis ochii toată noaptea!… Ah! Totdeauna realitatea este mai puternică decât mi-am închipuit-o. Inimă păcătoasă!… De ce vrei să mă omori. Înainte de a-mi împlini datoria?

După şase zile de ploaie şi ceaţă, iată soarele: magnific, strălucitor!… Şi pe mine. Gata să fiu ars şi nimicit între cei doi sori!…

Mă aflu pe terasa unei cafenele de pe malul lacului Leman. Care sclipeşte în faţa mea. Pe malul celălalt, munţii savoiarzi. Cu crestele acoperite de zăpadă, scânteiază de parcă ar fi pudraţi cu argint… în acest moment, mai mult ca oricând, mă simt omul cel mai fericit şi mai nenorocit în acelaşi timp!… Nu. Hotărât nu! Nu sunt născut să mă bucur de tot ceea ce Creatorul oferă ochilor şi simţurilor noastre!.. E prea fmmos ceea ce văd. E prea grandios ceea ce simt. Pentni a-l putea păstra numai pentru mine.

Cum. Doamne, prin ce aberaţie a sufletului omenesc este posibil ca printre atâţia oameni bogaţi şi puternici să nu se afle măcar unul. La zece mii. Care să nu poată suporta să fie singur sau numai în cercul său egoist, această nemăsurată bucurie care ne ucide inima, devastându-ne şi nimicindu-ne fiinţa?

În jurul meu. Oameni, oameni asemenea mie. Dar luxos îmbrăcaţi, care se plimbă singuri sau însoţiţi de câţiva de-ai lor. Să nu se afle oare decât nişte netrebmei sub aceste liaine? Să fie oare scris că generozitatea este apanajul doar al celor slabi?

Păstrează-ţi. Însă. Inima caldă, bunul meu Gheorghe. Chiar dacă fratele tău se frământă în acest mod jalnic!… Ţin-tc bine: iată mântuirea şi iată foarte aproape ziua când nu voi mai fi singuml strivit de această fericire!… Atunci, vei cunoaşte şi tu. Cu inima ta nobilă, ce înseamnă suferinţa de a nu putea să fii împreună cu douăzeci, cu o sută. Cu o mie de inşi. Ca să poată gusta şi ei fericirea acestei formidabile vieţi!… Tu. Care astăzi te mulţumeşti să respiri. În gara Lyon… Puţin din fumul locomotivelor", vei şti. De asemenea, ce înseamnă copleşitoarea fericire de a străbate spaţiul cu viteza rapidului, de a-ţi scălda ochii în lumina lacurilor de smarald, de a urca defileurile munţilor, care împing verdeaţa brazilor până în albul gheţurilor eterne, care domnesc de la începutul lumii pe crestele lor şi de a te găsi în faţa acestor măreţii terestre, fără a avea alături pe toţi cei care sunt în viaţă şi care ar merita să te însoţească, pe toţi cei care au murit, vai! care

au murit, şi care ar fi meritat, deopotrivă!…

Tu le vei vedea, bravul meu. Şi vei suferi lg fel ca mine şi mă vei înţelege mai bine…

Acum iată-mă făcut bucăţele. Întreaga mea fiinţă nimicită şi privesc ca un bleg frumoasele frunze moarte ce cad din platan; pe aceşti pescăruşi ce se rotesc liberi, mai liberi decât prostimea umană, mângâind cu aripile lor luciul apei: priv esc vilele cu balcoane dantelate, care oferă în timpul prânzului o privelişte de vis. A cărei valoare cei mai mulţi nu o apreciază…

Ah. De ce nu mă pot zăvori în calmul lui Rolland? Da. Câtă dreptate a avut. Să-mi răspundă ieri la întrebarea mea înflăcărată, strângându-mi mâinile între ale sale:

— Prietene, marele meu prietea eşti fericit? într-adevăr?

.. Nu. Istrati. Nu e posibil să fii!"…

Al dumneavoastră, aşa cum mă ştiţi.

Istrati

Villeneuve, 29 octombrie 1922

Scumpii mei prieteni.

Prânzul la Romain Rolland m-a ajutat să-mi dau seama despre ceea ce vor fi fost mesele zeilor în Olimp. Nu ştiu dacă zeii simţeau ca noi. Muritorii. Dar dacă aceste divinităţi îndepărtate şi dispănite vor fi avut vreodată fericirea să simtă ceea ce am simţit eu timp de trei ceasuri, cât a durat sărbătoarea. — ci bine. Ar fi avut tot dreptul să creadă în nemurirea lor. *Acolo unde viaţa loveşte cu această forţă, moartea dă cu coasa în gol.* Ea nu poate lua decât învelişul, deoarece Divinul se salvează plecând în altă parte.

(Citiţi-i acest pasaj dragului meu prieten Dalimier. Iar toată scrisoarea citiţi-i-o prietenului dumitale. Domnul Popă. În contul cămia îmi spuneţi lucmri atât de fntmoase – şi dacă în acest sens îl înţeleg pe Dumnezeu, atunci şi noi îl înţelegem în acelaşi fel. Dar. În acest caz. Să-mi îngăduie a-i spune că această credinţă a mea nu este aceea pe care o reclamă biserica.)

Nici nu bănuiţi câte lucruri extraordinare s-au petrecut, ca să pot vibra astfel. Extraordinarul se află pretutindeni ta jurul nostru, atunci când îl cauţi, şi nicăieri când vezi doar până la vârful nasului. Scânteia electrică a bujiei. Care urneşte motorul cu explozie, este un lucru neînsemnat. Unii

ingineri afirmă că ar fi imaterială – şi totuşi ea se produce prin compresiunea gazelor cilindrului şi plimbă atâtea cadavre vii pe şoselele de la Bois du Boulogne.

Scânteile imateriale, purtătoare de divinitate, care ţâşneau în faţa mea din personalitatea lui Romain Rolland. Sunt esenţa misterioasă a primei. Ah! dacă ar fi putut produce explozii peste tot. Cu aceeaşi forţă!… Cred că lumea ar fi devenit mai bună!

Sihastrul, cu atâtea lumi într-însul, ce locuieşte la Vllleneuve. A fost bun cu mine şi primitor din prima zi. Antenele mele i-au adulmecat dragostea. Îndată ce ne-am strâns mâinile. Şi din acea clipă… Carburatorul „meu funcţiona de minune. Luai foc şi cei..40 de cai" ai mei începură să trepideze. Şi iată-ne porniţi, amândoi, spre zările cereşti, unde stăruie doar aerul curat al dragostei, de unde este izgonită orice ură. Iar mila fără margini se răspândeşte asupra oamenilor şi a bicisnicilor lor rătăciri sau mai degrabă a instinctelor lor crude.

La înapoiere, care este foarte aproape, vă voi povesti în ce au constat convorbirile noastre, pur intelectuale. În aceste scrisori nu vreau să consemnez decât emoţiile care mi-au invadat inima. Acolo va fi, poate, adevărata Eternitate, pe care o vom căuta mai târziu, când nu vom mai fi, pentm a explica inexplicabilul.

Figura obişnuită a lui Romain Rolland este aceea din admirabila schiţă sau desen al lui Garnic. Din fruntea *Paginilor alese.* Acolo. Însă. Ea este dominată de tulburarea sufletului, pe care o exprimă doar privirea sa fără pereche. Mă întreb, ce poate însemna această figură pentm bietul vizitator, care nu e în stare să-l abordeze pe Rolland prin mijlocirea inimii. (Minus acea privire, pe care şi-o ascunde, la fel ca melcul coarnele, când i le atingi.) Speriat, l-am întrebat, luându-mi inima în dinţi:

— Cum izbuteşti să te aperi împotriva a ceea ce-i mai puternic decât gândirea?

Dezarmat de sinceritatea acestei întrebări neaşteptate, mă cercetă cu privirea şi rosti. Grav. Aproape gâtuit:

— M-am obişnuit. Istrati… Mi-am făurit o a doua natură… Se află în mine doi oameni: acesta (şi-şi duse mâna la inimă) şi celălalt (îşi cuprinse fruntea cu mâna. Ascunzându-şi pentm câteva clipe faţa). La început, inima

fu cât p-aci să biruie mintea… Dar. Până la urmă. Cel de sus a devenit mai tare… Din fericire!

— Din fericire! repetai trist, cu capul plecat, zdrobit de aceste cuvinte.

Un minut se scurse astfel. În timpul căruia inima îmi bătea, să-mi spargă tâmplele. Continuam să-mi spun în gând:.. Din fericire! Pentm ce. Din fericire?"

— Da! reluă Rolland. De parcă mi-ar fi auzit gândul. Da! *din fericire\…*

Şi sprijinindu-şi mâna de umărul incu. Adăugă cu voce stinsă, aproape aplecat la urechea mea:

— D-ta. Istrati. Ai viaţa d-tale. Eu. Pe a mea… D-ta te-ai salv**at ţinâ**nd piept furtunii, cu inima… La mine. Creierul este cel care mi-a adus salvarea**… Un moment, a**m fost stăpânit chiar de gândul sinuciderii, al morţii Acum trăiesc în mijlocul a tot ce vezi…

Şi cu o largă mişcare a braţului, faţa lui luminoasă îmi arătă cele de-afară. Prin vitraliile verandei unde ne aflam. Îmbrăţişând cu gestul său copacii cu fruzişul roşcat, zarea zăgăzuită de muntele sumbru, însuşi muntele şi tot ceea ce se afla dincolo de el… A fost bine că toate acestea au fost văzute şi auzite de preafericitul care sunt. La chemarea d-rei Rolland. Mă sculai mătăhăind.

— La masă. Domnilor!

Da! la masă. O întreagă artilerie gastronomică îmi jucă dinaintea ochilor: supă. Peşte cu maioneză, cârnaţi. Cremă de ciocolată etc. Felicitări gospodinei!… Dar iată că intră în sufragerie tatăl. — un bătrânel de optzeci şi cinci de ani. Cu părul complet alb şi căruia îi sărut amândouă mâinile.

Îi strigai:

— Dumneavoastră sunteţi fericitul tată al lui Romain Rolland?

— Da. Domnule. Îmi răspunse cu v ioiciune.

— Să fiţi de două ori fericit!

Mă simt istov it. Şi îndată începe bombardamentul afecţiunii celui care nu trebuie s-o risipească prea mult pe acest pământ. La stânga mea. Madeleine mă îmboldeşte să mănânc, când uit s-o fac. Având privirea pironită pe albul feţei de masă. În dreapta. Romain îmi toarnă să beau:

— Hai. Istrati. Dă-i zor!… Gustă din vinul ăsta. Cerul gurii o să-ți povestească lucruri noi!…

— Poate, dar nu în clipa aceasta…

Cu o veselie neobişnuită, care mă dădu gata. Rolland stngă:

— Ehei! Colas n-ar fi mulţumit!… Reaminteşte-ţi zicala lui:.. Bea şi mănâncă, mănâncă şi bea".

Într-adev ăr. Avu dreptate: acel vin alb. Cu parfum de nectar, uitat în pivniţă – ca o amintire plăcută pe care o desgropi din când în când ca să dezmorţeşti viaţa – îmi dădu lovitura de bici necesară. Aprinsei motonil: caii o luară razna. Paharul, odată golit, mâna sfântă a celui care scrisese *Jean-Christophe* se afla acolo ca să-l umple numaidecât, în timp ce sângele mi-alerga în vine.. În căutarea absolutului"…

La desert, suprema dovadă de dragoste care mă doborî. Rolland se ridică, spunând:

— Madeleine. Adu-ne cafeaua…

Îl urmării cu privirea cum se îndreaptă spre camera vecină: înalt, spatele adus. Gulerul acoperindu-i ceafa, haina închisă la gât. Se apropie cu o cutie în mână şi-mi spuse:

— Istrati. Ştiu ce însemnătate au în viaţa d-tale cafeaua şi ţigara. Serveşte-te! Fumează la mine, ca la d-ta acasă… Şi să nu uiţi acest lucru!

Să fumezi la Romain Rolland. Când Jouv e m-a prev enit că nu poate suferi fumul de tutun asta întrecu tot ce aş fi îndrăznit să cer de la viaţă…

Gâtuit de emoţie, cu ochii scăldaţi în lacrimi, sărutai mâna care-mi oferi cutia cu ţigări, plângând deasupra ei ca un copil care îşi cere iertare! Vădit mişcat, el îmi puse mâna pe cap, zicându-mi:

— E foarte bine aşa. Istrati! Foarte bine! Şi-acum. Povesteşte-ne ceva., în premieră". Şi nu uita să bei şi paharul ăsta!

Tatăl lui Rolland se sculă de la masă:

— Plec la mine. Să-mi fumez pipa. Scuip mult! Şi se retrase.

Fiindcă veni vorba despre ce poate provoca un pahar cu vin bun, într-o oră de veselie, este o pov este pe care o veţi găsi în al doilea volum al meu1.

Şi iată. Dragi prieteni, cum îmi zvâcneşte inima în piept. În acest moment.

Încă o dată vă rog. Nu-mi faceţi ocara de a crede că. Relatându-vă toate acestea, vreau să mă împăunez. Plutesc la atari înălţimi de vis. Încât vanitatea nu mă poate murdări. De altfel, nu uit o clipă că mama e moartă

şi aproape cred că sufletul ei s-a plimbat. În aceste ultime zile. În jurul casei celui care mi-a arătat o dragoste părintească, necunoscută mie. Acest gând este suficient, ca să-mi purifice inima!

Iar Gheorghe. Pentni care scriu aceste rânduri, să-şi potolească setea care-l mistuie. Nu avem de unde să ştim ce ne va aduce ziua de mâine – poate binele, poate răul – de aceea să facă măcar o dată în viaţa lui ceea ce eu am făcut întotdeauna: *să guste, puternic, clipa care trece]…*

Astăzi, el este fericit. Mâinelc nu ne aparţine. Dacă va fi bun. Îl vom savura. În caz că va fi rău. Îl vom suporta.

Al vostru, foarte, foarte fericit.

Istrati

P.S. Sâmbăta seara voi fi la Paris. Am să vă scriu.

Villeneuve, 3 noiembrie 1922

Dragii mei prieteni.

Lunga scrisoare de douăzeci şi opt de pagini, din care. Corect spus. Numai douăzeci sunt acoperite de povestirea care va forma un capitol – în al doilea volum al meu – nu vă va parveni prin poştă, ci prin mine, duminică dimineaţă. Mai întâi, că m-ar costa scump să v-o trimit.. Recomandat" şi-apoi. Un incident, survenit în ultimul moment, mă îndreptăţeşte s-o remit lui Gheorghe. Cu titlu de document uman.

V-am scris ieri că i-am dat povestirea lui Rolland s-o citească, dar bănuind că în scrisoare depăşisem oarecum limita, e. \altându-mă de persoana prietenului nostru, am considerat, din devotament, să mă arăt acestui om aşa cum sunt şi atunci i-am dat să citească şi scrisoarea. Mă felicit. A fost exact cum îmi spusese inima. Rolland avu rezerve, cu toată tandreţea paternă pe care acest om mare mi-o poartă în inimă – cum de altfel voi înşivă veţi constata din scrisoarea pe care mi-o scrise ieri, cu toată francheţea cunoscută. E vorba acolo despre o problemă delicată: îmi acordă întreaga prietenie, însă are dreptul să-mi ceară discreţie, atunci când vorbesc despre el. Şi iată că eu am păcătuit!

Aseară, mi s-a oferit „masa de adio”. De la ora cinci la ora zece seara. Rolland m-a copleşit cu toate binefacerile sufletului său. *Timp de cinci ore* Pentru a nu ştiu câta oară. Mi-a spus:

— Nu încetez să-ţi repet. Istrati: scrie, scrie fără încetare!

Îmi spune că manuscrisul meu nu are greşeli de neîndreptat şi-mi cere să i-l las:

— Am nevoie de el. De azi în două săptămâni, voi vedea pe editor şi-i voi spune ceea ce trebuie. În timpul cât se va tipări, d-ta vei scrie cel de-al doilea v olum.

Atunci, i-am spus:

— Aş putea îndrăzni, dragă prietene, să te întreb dacă plănuieşti să-mi scrii o prefață?

Apucându-mă de umeri. Îmi răspunse cu însuflețire:

— Dar. Dragul meu Istrati. Se poate să vorbeşti astfel? Nu numai că o voi face cu dragă inimă, dar va fi o bucurie pentru mine!

Apoi. În răstimpul unui lung ceas de desfătare sufletească. Îmi vorbi despre tinerețea şi dezamăgirile sale. Despre sufocarea ce o încearcă orice om de inimă în fața mediocrității. Îndreptându-se spre imensa-i bibliotecă, luă o cărticică subţire, atât de subţire de parcă nu avea decât coperţile. Cuprinzând-o cu palmele, de parcă ar fi fost capul unei ființe iubite. Îmi spuse emoţionat, deschizând-o:

— Iată ceea ce mi-a adus. În acele clipe, balsamul necesar inimii mele.

Era faimoasa scrisoare a lui Tolstoi! O lungă scrisoare, plină de distincţie sufletească, scrisă în franţuzeşte şi care începea cu vorbele: „Dragă frate", datată 4 octombrie 1887. Pe vremea aceea, n-aveam decât trei ani. În mica şi necunoscuta Brăila. Treizeci şi cinci de ani mai târziu, soarta a **vrut** ca eu să ţin în mână această scrisoare!…

Şi Rolland adăugă:

— Asta a făcut cu mine Tolstoi. Ieri. Acelaşi lucru îl fac eu cu d-ta. Astăzi. Iar d-ta. Istrati. Vei proceda la fel, mâine, cu alte făpturi… Este cea mai nobilă dintre moşteniri!

Nu vă pot spune cât am fost de emoţionat, ca să n-o iau iarăşi razna…

Prinsei, atunci, momentul… Neculuță. Gheorghe, Martha şi Ştefan apărură pe ecranul amintirilor. Rolland mă ascultă, mut, în tăcere. La despărţire, i-am spus:

— Mi-a fost cam fncă, venind la d-ta. Acum plec fericit: *în cincisprezece zile am trăit cât în cincisprezece ani.*

— Şi noi. La fel. Istrati… la rândul meu. Aveam unele temeri. Dar pot să-

ţi mărturisesc: în clipa de faţă suntem fericiţi că te-am cunoscut!

Mâine, sâmbătă seara, la cinci şi optsprezece minute, pornesc prin Vallorbe şi ajung la Paris duminică la cinci şi treizeci şi cinci de minute, dimineaţa. Nu vă deranjaţi. La ora şase. Voi fi la voi (în apartament), unde vă rog să-mi permiteţi să mă odilmesc puţin. Sunt extenuat… Spuncţi-i lui Ştefan că-l rog să fie duminică la prânz. Veţi avea parte, toţi. De-o oră de viaţă puternică!…

Vă îmbrăţişez, frăţeşte.

Al vostru.

Panait Istrati

LA UN.. RACCORD"

Povestirea autobiografică La un „raccord” *evocă o perioadă precară din viaţa lui Panait Istrati, când a lucrat ca zugrav la Paris, în august 1923, după publicarea în revista „Europe” a romanului* Chira Chiralina *O scrisoare adresată lui Romain Rolland (28 august 1923) reconstituie împrejurările: „… de cândm-am înapoiat, acum zece zile la Paris, eu nu încetez să mă urc zilnic pe o scară de zugrav, înaltă de opt metri. Şi în fiecare zi, timp de zece ore în şir, cârpesc şi spoiesc pereţii liceului Saint-Louis, din bulevardul Saint-Germain, nr. 44, ca să-mi câştig cei treizeci şi doi de franci şi cincizeci de centime.*

Tovarăşii mei de lucru habar n-au de dubla mea identitate. Dimpotrivă, sunt îndreptăţit să cred că ei mă dispreţuiesc, văzându-mă la birtul nostru, mulţumindu-mă cu o «zeamă» de douăzeci de centime şi o bucăţică de carne de vacă (mai degrabă de drac împieliţat) de un franc, şi atât de tare că toată după-amiaza suflu ca un şarpe boua, care a înghiţit un crocodil.”

Povestirea a fost scrisă în limba română, în anul 1925, şi a fost publicată postum, în re\'ista „Cruciada românismului”, 25 decembrie 1935, fiind inclusă şi în voi. Viaţa lui Adrian Zografi, *Editura Minerva, 1983.*

Acum doi ani. Prin luna august, lucram ca vopsitor la Paris, şi anume la Liceul Saint-Louis. Imensă cazarmă de învăţat carte.

Şantier mare: vreo cincizeci de lucrători, dintre care vreo zece specialişti, iar restul, jumătate mediocri, jumătate adunătură din toate meseriile şi din toate naţiile, mai ales derbedei furnizaţi din sfărâmăturile armatei lui Wranghel. Între aceştia din urmă şi câţiva comunişti francezi se încingeau adesea discuţii violente, când pensulele deveneau simple măciuci

amenințătoare.

.. Contrometn.il „. Un om bun şi capabil, trecea printre beligeranţi, îi calma cu un cuvânt blând şi le reamintea că certurile în şantier sunt în dauna muncii de care el era responsabil. Aveam multă stimă pentru dânsul. Mai târziu am devenit chiar prieteni. Îşi detesta rolul de.. Şef. Pentm care nu se simţea chemat. Era un visător, veşnic melancolic, picta cu talent şi pasiune peisagii singuratice de pnn împrejurimile Parisului, citea mult şi nu avea relaţii. Râdea rar. Vorbea puţin. Cânta însă cu duioşie, când se ştia izolat în vreo aripă pierdută a clădirii, unde. De obicei, executa o lucrare delicată Nu supraveghea decât cu mare discreţie şi niciodată prin surpriză, dar ştia cu exactitate cine e conştiincios la lucru şi cine se lăsa pe tânjală. Când se convingea că un lucrător nu-şi.. Câştigă supa”, căuta să afle dacă o face din neputinţă ori din şiretenie. În cazul întâi, era tolerant; în al doilea. Îi spunea, domol. Împricinatului:.. La sfârşitul acestei săptămâni, dumneata vei fi remerciat"1.

Concedierile astea neplăcute se făceau întotdeauna fără martori, ca să fie menajată susceptibilitatea celui interesat. Mi se întâmpla, totuşi, să fiu uneori martor involuntar şi neobservat. Atunci îl vedeam îndreptându-se spre o fereastră care da în grădină ori în bulevard; sta nemişcat, fuma tăcut şi privea ţintă în faţa lui. Apoi dispărea ceasuri întregi.

„Contrometrul” Bouvet iubea cu patimă preparatul vopselelor, adică tocmai ceea ce e mai neplăcut în vopsitoric. Mai ales atunci când trebuie să prepari două sute de kilograme în fiecare zi. Ceniza. Care formează baza tuturor nuanţelor, e o otravă violentă (carbonat de plumb), în Franţa, puţin numeroşi sunt lucrătorii care să nu-i fi simţit consecinţele funeste, căci oricât te-ai feri. Ca pătrunde în corp chiar pnn porii pielei dacă nu direct prin gură, fumând ori mâncând cu mâinile murdare de vopsea. Din cauza asta. Marile şantiere sunt dotate cu un.. Frecător de vopsele": *broyeur*, muncitor necalificat, care umblă toată ziua dintr-o bina într-alia. Adunând materiale şi frecând culori sub ordinele şefului care supraveghează operaţia.

Bouvet n-avea *broyeur*. Butoiaşele de ecruză, grele de cincizeci de kilograme, erau mânuite de el singur, vopseaua preparată, pensulele şi oalele curăţate, totul ţinut în ordine. Dependinţa din curte, care serv ea de

atelier şi de garderobă lucrătorilor. În loc să fie ca de obicei un grajd împuţii, era asemănătoare unui laborator sever. Putinele cu vopsele, ulcelele proaspăt scoase din baia de potasă. Pensulele cu arămuri strălucitoare, loate erau aliniate ca într-o farmacie, gata să fie întrebuințate de viesparul meşteşugarilor.

'Adică, concediat (Politeţea franceză mulţumeşte când vrea să te dea afară.)

(N.a.)

în mijlocul acestei drogherii. Bouvet. Cu poalele bluzei sumecate la brâu. Curat ca un chimist, robotea cu mişcări econoame, evolua ca **o** pasăre sigură de elementul ei. Aci îşi petrecea el trei sferturi din orele de muncă ale zilei. Lucrătorii intrau şi ieşeau ca albinele într-un stup. Aducând oale şi pensule înecate în **Vopsea,** plecând cu altele curate.

.. Contrometnil". Din atelier, urmărea în gând procesiunea lucrului pe care roiul de vopsitori, pierduţi în labirintul liceului. Îl ducea la bun sfârşit, confonnându-se ordinelor sale. Gând vreunul dintre noi venea să-i spună că a terminat porţia de muncă ce i se încredinţase, el ştia dacă această porţie a fost executată în timp potrivit, mai repede sau mai încet decât se cuvenea.

Mulţi credeau că-l păcălesc, dând lucrul peste cap şi ascunzându-se apoi prin umblători sau prin poduri, ca să-şi treacă vremea fumând. Bouvet nu le făcea niciun fel de observaţie, ci se mulţumea să-i încadreze între lucrătorii corecţi, destoinici. Nu l-am văzut niciodată să se pună în fruntea unei echipe şi să facă pe grozavul, muncind ca turbat timp de-o oră. Aşa cum fac mai toţi şefii de echipe. De asemenea. Însoţind pe patron în inspectarea şantierului, nu era slugarnic şi nu ieşea din vorba-i domoală.

Patronul nostru era un tânăr domnişor care moştenise de curând una din cele mai vaste întreprinderi de vopsitorie ale Parisului. Nu cunoştea deloc meserie, dar se ambiţiona să devie cât mai puternic, să acapareze cât mai multe lucrări. Îmbrăcat după ultima modă. Fercheş ca un *dandy,* automobilist snob. El voia să pară lucrătorilor un om amabil şi cu vederi înaintate, dar în fond ne dispreţuia cu făţărnicia. Lua lucrări mari -în majoritatea lor ordinare – întrebuinţa cât mai puţini lucrători **de** categoria întâi şi cât mai mulţi din masa celor siliţi să facă orice pentru o bucată de pâine. Vizitele sale aveau loc. Aproape regulat. În momentele de slăbiciune

a muncii: zece minute după ora fixată pentni intrarea în luciu, un sfert de ceas înainte de ieşire, atuci când unii lucrători vin cu întârziere sau se grăbesc să-şi spele mâinile prea devreme – meschinării nedemne pentru un lucrător de-a le practica şi nedemne pentru un patron de-a le lua în seamă. Ele otrăveau pe Bouvet. Care iubea exactitatea, dispreţuia micimile profesionale şi se **vedea** zilnic tamponat între două antagonisme deopotrivă de absurde.

Doream de mult să cunosc gândurile acestui om interesant, dar atitudinea sa rezervată mă oprea să-l chestionez.

Într-o zi dorinţa îmi fu satisfăcută mai mult decât mă aşteptam.

Mă chemase în după-amiaza aceea să-i ajut la preparatul unei mari cantităţi de vopsea. Profitai de împrejurare şi-l observai cu discreţie.

Bouvet era un om de patruzeci de ani. Bine făcut, de statură mijlocie, blond incolor. Capul său. Rotund ca un pepene, se ţinea drept şi se mişca cu încetineală, ai fi zis: cu un fel de oboseală. Trăsăturile feţei erau muncite, accentuate, ca la toţi oamenii de simţire, dar fără multă mobilitate: o forţă lăuntrică voia să le domine. Fruntea, larg prelungită de un început de chelie, se ţinea mereu senină, deşi cutreierată de zbârcituri. Singuri ochii, gris-verzui, trădau, prin expansiunea lor vioaie, inteligenţa activă a acestui om tăcut şi cu înfăţişare molatică. Mâinile erau bine întreţinute, ca ale unui funcţionar, iar bluza de lucru, cu toate că era expusă la cele mai murdare treburi, se afla aproape în aceeaşi stare de curăţenie ca lunea, când o îmbrăca proaspăt venită de la spălătorie.

Nu mă puteam sătura de a-i admira siguranţa cu care conducea lucrările şantierului. Nicio şovăire. Totul era gândit, cunoscut cu amănunţime şi decis de mai înainte. Mă întrebam dacă nu cumva se gândeşte şi noaptea la ce era de făcut în ziua următoare.

Un lucrător intra, depunea uneltele şi aştepta ordinul. Bouvet îi dădea timp să răsufle, să fumeze o ţigare, îl întreba „cum a ieşit” munca pe care o sfârşise, apoi:

— Uite colo chitul preparat pentm sala de matematici. Plafonul e coşcovit. Să razi bine şi să chituieşti la nivel.

Omul pleca. Altul venea:

— Trebuie umplute cu ghips găurile din reflector. Să uzi. Să nu

întrebuinţezi ghips „mort”.

Unui al treilea:

— Ia vopseaua asta şi fă numai peretele pe care l-ai reparat acum trei zile în dormitor. Să „dai gros”. Să nu laşi „borduri”.

Câte un teleleu intra vijelios.

— Uf! am „împins” zdravăn acolo!…

Voia să fie admirat. Bouvet îl privea în ochi cu gravitate:

— Când ai început?

— La zece? Mi se pare c-aî început la nouă. În orice caz, ai fi putut termina până acum fără să „împingi”. Eu nu ţi-am cemt să te sfârşeşti.

Cu lucrătorii serioşi, el era plin de recunoştinţă.

— Gata deja?… întreba el pe câte unul care sosea vădit obosit. Ha! Bucata aia. Într-adevăr., era grea de „făcut”: poziţie incomodă. Acum am să-ţi dau ceva să te compenseze, să meargă „ca untul”.

Bua crezător cu bieţii oameni care nu erau de meserie şi pe care îi ştia prost plătiţi:

— Caută să întinzi vopseaua mai bine; cam curge pe-alocurea. Nu-i nevoie să te grăbeşti. Dumitale nu ţi se poate cere ce se pretinde unui lucrător de categoria întâi.

Bouvet nu tutuia pe nimeni. N-avea obiceiul acesta, aproape universal al lucrătorului, care te tutuieşte de la prima vorbă, crezând că astfel îţi dovedeşte cine ştie ce mare ispravă.

Ne aflam la strecuratul culorilor, când orologiile bătură trei. Era ora de.. Raccord „1. Echipele părăsiră’lucrul. Grupuri de lucrători reuniţi pe categorii, pe simpatii ori pe naţiuni se îndreptau în grabă spre cârciumile din cartier… Contrometrul” îmi zise:

— Mergi să bei ceva?

Nu mă duceam decât rareori, când mi-era sete sau când vreun prieten insista. Răspunsei:

— Nu mi-e sete. Şi. Ca să-l aţâţ la vorbă, adăugai:… Şi-apoi. Drept să-ţi spun. Sfertul acesta de ceas de la.. Raccord" mă cam umileşte, mai ales de se întâmplă să dau ocliii cu patronul, ducându-mă ori venind de la cârciumă.

— Ai perfectă dreptate! făcu Bouvet. Păcat numai că sunt aşa de rari lucrătorii care simt ca dumnmeata. Sfertul de ceas de la.. Raccord „e un

obicei de pe vremea când ziua de lucru dura douăsprezece ore. Pe-atunci. Opream munca şi luam o gustare la opt dimineaţa şi la trei după-prânz. Când însă ziua de lucru s-a coborât la zece ore, gustarea de dimineaţă a fost suprimată. Unele.. Case” au suprimat chiar şi.. Raccordul". Plătind, în schimb, ceva mai bine ora de lucru. Mă aflam tocmai într-o asemenea casă şi eram mulţumit: pe lângă jena pe care am simţit-o întotdeauna de-a gusta la ora când patronul putea să fie de faţă – faptul de-a mă opri din lucru, uneori la al cincilea etaj, de-a coborî şi a urca o sută de trepte, de a-mi spăla mâinile, de-a căuta o cârciumă prin împrejurimi, toate acestea făcute într-un sfert de ceas, nu-mi conveneau deloc. Inconvenientele erau hiai mari decât avantajele: şi mulţi lucrători, din legiunea adevăraţilor meseriaşi de altădată, judecau la fel ca mine.

Mai întâi, nu întotdeauna poţi trânti pensula şi pleca aşa, fiindcă a bătut ora trei; se întâmplă să ai în mână un lucru care trebuie musai isprăvit: un panou, o jumătate de uşă, un fragment de perele, ceva care îţi cere încă cinci minute de lucni. Când e vorba de prânz ori de sfârşitul zilei, ci bine! e permis să te.. Aranjezi „, să nu începi o bucată prea mare, s-o laşi mai domol, după cum uneori eşti obligat să dai mai iute. Dar să ai grija asta şi pentru sfertul de ceas de la.. Raccord”, mai mare daraua decât ocaua.

În al doilea rând. E cunoscut că patronul. În genere, e un om avid de câştig, gata să-ţi scoată ochii pentru cea mai mică concesie pe care ţi-o face. Şi… ia să fim drepţi! Nu ştie oare patronul că sfertul de ceas de la

.. Raccord. Nu e sfert, ci *jumătate’?* căci lucrătorul mai pierde un sfert preparându-se pentm.. Raccord „” şi.. Târând piciorul „’ la reluarea lucrului după.. Raccord”. De asemenea, nu ştie oare patronul că dimineaţa şi seara, la intrare şi la ieşire, se mai pierd alte două sferturi? Or. Un ceas din zece pierdut de fiecare lucrător înseamnează pentm patron să piardă un om la fiecare echipă de zece.

Mi se va spune că. Judecând astfel, apăr foarte bine interesele patronului. Ştiu să le apăr şi pe-alc lucrătorului.

Bouvet îşi răsuci pe îndelete o ţigare. Tăcând tot timpul, o aprinse şi reluă cu un fel de amărăciune în grai:

— Da. Ştiu să le apăr şi pe ale lucrătorului. Pe lucrătoml acesta luminat, care vede în mine un contrometm. Aş vrea să-l întreb dacă interesul lui e

să.. Ciupească" pe patron, ori să-i reclame un drept sfânt: dreptul muncii sale? Dar mai înainte de orice reclamaţie: există oare un drept sfânt al muncii, un *drept universal?* Eu nu cunosc decât un *drept individual* care e sfânt: *acela al omului conştiincios.* Restul nu mă interesează; restul e o cohortă sălbatică, inumană, trăind în chip parazitar. Şi nu ştiu pe cine să dispreţuiesc mai mult: pe patronul care se îmbogăţeşte pe spinarea lucrătorului cinstit, ori pe camaradul lipsit de conştiinţă, care compromite cauza celui drept.

De treizeci de ani mă aflu cu mâinile în vopsele. La vârsta de paisprezece ani. La Lyon. Aduceam tatălui meu, bătrân paralitic, cei câţiva cologani. Un franc şi zece centime, pe care îi câştigam curăţând oale. Recând culori, transportând unelte, de la şase dimineaţa la şapte seara. Apoi. Pe la douăzeci de ani, am devenit lucrător bun; era o ambiţie pe vremea aceea, o chestiune de demnitate, de amor propriu, să fii *lucrător bun.* Altfel, cei dintâi care te dispreţuiau erau camarazii tăi. Patronii fiind mai puţin bogaţi erau şi ei mai omenoşi. Recunoşteau pe omul merituos şi-l răsplăteau.

De-atunci şi până azi. Nu ştiu dacă. În afară de duminici şi sărbători, am pierdut mai mult de douăzeci de zile pe an. M-am însurat, m-am înhămat la căruţă şi-am tras din răsputeri. Am mai îndrăznit să visez la lucruri frumoase. Rezultatul a fost că.. Lucrurile frumoase" m-au privat de lucruri strict necesare; nu e permis să visezi când eşti sărac.

Sute de clădiri, mii de apartamente, nenumărate butoaie de ceruză şi de ulei au trecut prin aceste două mâini. Ei bine. Ştii cu ce mă răsplăteşte societatea? Cu douăzeci şi cinci de centime pe oră mai mult decât ai dumneata, lucrător de categoria întâi. Şi doar de cincisprezece ani. Eu port în acest cap grija conducerii, de care mă achit cum nu se poate mai bine. Eu sunt aici inginer, nu lucrător. Conducând o uzină aş câştiga cu sută la sută mai mult decât un muncitor de sub ordinele mele: conducând un şantier de vopsilorie – care are tot atâta răspundere şi cere tot atâta competenţă – nu câştig decât cu zece la sută mai mult decât camaradul meu.

.. Camaradul meu".

Ce camaraderie poate exista între omul conştiincios şi cel fără conştiinţă?
Camaraderia adevărată este sforţarea comună pe care o face

O parte din omenire ca să se elibereze de sclavia milenară a exploatării omului

de către om. Or, din experienţa mea, pot să afirm cu precizie că trei sferturi din lumea exploatată nu aspiră să se elibereze prin muncă şi conştiinciozitate, ci prin şiretlic, exact cum fac patronii; în orice şantier, majoritatea lucratorilor sunt gata să devină patroni, neputând-o face, îşi bat joc de muncă. *Cu chipul acesta se sabotează efortul spre eliberare al idealiştilor.*

Idealist e numai omul capabil şi cinstit. El e şi revoluţionar.

Dreptatea pe pământ se va înfăptui când lumea muncitoare va deveni, în majoritate, capabilă şi cinstită. *Întreg eşafodajul de silnicie al tuturor societăţilor de până azi a fost şi e bazat pe incapacitatea exploataţilor.* Acest eşafodaj e constmit de cei *capabili* şi de cei *şireţi. Şireţii şi capabilii fără conştiinţă şi-au dat mâna ca să stăpânească lumea.* Planul le serveşte de pârghie celor dintâi; capacitatea neonestă. Celor din urmă. Ca să-i dărâmăm, noi. Lumea exploatată, trebuie să fim capabili şi drepţi.

Proletariatul – care pe zi ce trece devine o pradă sângeroasă a exploatării şi a masacrelor – *trebuie să fie cea dintâi pătură socială din istoria omenirii care să vorbească în numele unei morale publice.* Noi trebuie să proclamăm ca o ruşine publică supravegherea omului de către om. Atâta timp cât omul va avea însă nevoie să fie supravegheat, dreptatea socială nu va exista.

Priveşte acest şantier: din cincizeci de lucrători, am exact şase oameni care n-au nevoie să fie nici conduşi, nici supravegheaţi. Din ceilalţi patruzeci şi patru, cam vreo jumătate sunt oameni de treabă. Restul e o turmă sălbatică, incapabilă, leneşă, şireată. Acestora nu le lipseşte decât banul, pentru a deveni patroni feroci.

Ce vrei dumneata să facă o mână de idealişti cu o hoardă condusă de instincte barbare! Omenirea nu e de-o calitate egală. Unii oameni sunt mai înapoiaţi decât o vită. Majoritatea nici nu ştie ce înseamnă să fii bun drept, priceput. Cum ne-am putea. Deci. Aştepta ca o astfel de lume să-şi aleagă *conducători.* Când ea nu-i în stare să-i recunoască'.' Conducere. În sens revoluţionar, trebuie să însemneze: dragoste, dreptate, capacitate. Or. Lumea se lasă cucerită de fraze şi de interese personale, nu de *idealism.* Azi

I se închină lui Robespierre. Mâine lui Napoleon, poimâine celui care dărâmă pe Napoleon.

Omenirea a fost întotdeauna şi este. Nu *condusă,* ci *stăpânită,* totul e barbarie şi haos. Chiar şi libertăţile de care ne bucurăm sunt haotice: unele

dintre ele se întorc împotriva vieţii şi o distrug.

Nu libertate absolută îi trebuie omenirii, ci *conducere,* adică: *dragoste şi pricepere în funcţie publică.* Aceste calităţi sunt înecate astăzi într-un ocean de barbarie. Pentru ca să ne impunem lumii, lupta trebuie dusă *nu atât ca să dărâmăm ceea ce este, ci să construim ceea ce va fi.*

Două forţe se opun astăzi la această construire: *aviditatea societăţii capitaliste şi inerţia lumii muncitoare.* Cea dintâi, ca să dăinuiască, are nevoie de haos şi-l crează prin toate mijloacele pe care le are la îndemână. Ce-a de-a doua. Ca să se mişte şi să iasă din haos. Are nevoie de timp

Într-o ameliorare a vieţii prin *evoluţie* nu se mai poate spera, căci forţele obscurantiste sunt mai puternice decât voinţa puţinilor *idealişti.* Se vor scurge multe secole până în ziua când idealiştii vor deveni majoritate.

Rămâne ca cinstea şi capacitatea să fie impuse prin forţă, aşa cum necinstea şi incapacitatea guvernează astăzi graţie forţei. Asta e o sarcină mai grea decât aceea de-a voi să ridicăm câte o piramidă egipteană în fiecare an.

Şi nimeni nu ne vine în ajutor.

Un ajutor eficace am avea dreptul să-l aşteptăm – în numele civilizaţiei de mâine – de la breasla artistică. Artistul e omul care se bucură de cea mai durabilă notorietate, căci el face să vibreze cel mai delicat motor al vieţii: *emoţia* – această pârghie care poate să se măsoare cu puterea Banului. Uşa care se închide aroganţei Banului, se deschide largă majestăţii Frumosului, şi creierul cel mai refractar progresului uman se lasă înduplecat în urma unei simţitoare pledoarii ce vine de la inimă. Arta a putut să ridice monumente pe care toate armatele barbare ale veacurilor n-au putut să le dărâme. Tot ca are datoria să înalţe singurul monument binefăcător pe care-l aşteaptă umanitatea: *Dezrobirea omului de sub jugul omului.*

Aici stă învinuirea pe care o aduc eu. În special oamenilor de litere, arta cea mai pe înţelesul tuturor. Literaţii ne cer să ne sacrificăm timpul şi economiile ca să le ascultăm spusele: în afară de foarte rare excepţii, spusele lor. Ingenios ticluite, nu fac (când o fac) decât să ne *distreze.* Or. Adevărata artă trebuie să fie revoluţionară, adică: pe lângă *distracţie,* ea mai trebuie să ne şi *instruiască,* să ne *civilizeze,* să ne deschidă ochii asupra metehnelor unei lumi care bâjbâie orbeşte, lume mult mai proastă decât rea. Şi carc-şi vatămă existenţa. Îşi suprimă propriile ci **valori,** mai mult din neştiinţă

decât din răutate.

Artistul, dacă nu ştie să fie un factor de progres, un preot voluptuos al bucuriilor de mâine, se reduce el singur la rolul de zbârnâitoare sentimentală.

Omenirea se va dezrobi într-o zi. Cu sau Iară concursul artiştilor, căci forţele vieţii sunt mai puternice decât ale morţii. În ziua aceea. Însă. Istoria va spune contemporanilor:.. În vremurile de urgie umană, când omul tortura şi umilea pe om, nimeni nu voia să vie în ajutoml idealiştilor, care credeau în dezrobire, nici chiar artiştii, aceşti posesori ai unei forţe care putea să se măsoare cu însăşi puterea Banului".

Atunci, scoborâtorilor din părinţi artişti au să le fie mşine de strămoşii lor care nu şi-au înţeles timpul.

.. Contrometrul" Bouvet se uită la ceasornic: – Haide acuma să ne facem datoria către omul care ne exploatează, dar cămia nu trebuie să-i dăm *dreptul* de-a ne mai şi umili.

CEI.. TREI" ROMAIN ROLLAND AI MEI

Este titlul omagiului lui Panait Istrati, cu ocazia celor şaizeci de ani ai lui Romain Rolland, publicat în volumul omagial Liber amicorum Romain Rolland, *apărut la editura Roniger, Zurich-Leipzig, 1926.*

Panait Istrati evocă circumstanţele descoperirii operei scriitorului francez, într-o perioadă' dramatică din viaţa sa, între anii 1916-1919, petrecuţi în Elveţia şi ce a însemnat Romain Rolland pentru.. Debuturile" sale ca scriitor. Tradus în limba română, a fost inclus în voi. Pentm a fi iubii pământul. *Editura Tineretului, 1969.*

În al său *Romain Rolland viu.* Pierre-Jean Jouve afirmă că.. Încearcă o oarecare sfială, când e vorba să spună unui prieten cât îl iubeşte".

Da. Aşa se petrec lucrurile în Occident. Ceea ce nu m-a împiedicat să-i mărturisesc lui Jouv e. Ca şi altor prieteni de azi. Cât îi iubesc. Şi pot să afirm că au fost fericiţi s-o audă de la mine şi apoi să nu-o spună şi ci înşişi… atât cât spiritul civ ilizaţiei occidentale le-o îngăduie. Să iubeşti din toată inima un om şi să-ţi fie teamă să i-o spui. Să i-o dov edeşti. Ar însemna să fii sărac cu duhul, ori foarte sărac, foarte fericit şi foarte nefericit, toate la un loc. Ceea ce nu-i. În general, cazul în Occident.

A fost însă totdeauna cazul meu şi al oamenilor pe care i-am iubit. Deci.

Se va înţelege – şi nu-mi cer scuze pentru asia – de ce am iubit totdeauna cu pasiune: pentru că mă făcea fericit. De ce. Am mărturisit-o totdeauna în mod sincer: pentru **că-l** făcea fericii pe celălalt. Şi de ce căutăm să ne dovedim dragostea, cu preţul sacrificiului: pentru că asta ne dă speranţa că omenirea va ajunge într-o zi să se lepede de ceea ce o urâţeşte: mârşavul egoism.

Şi cine trebuia să-mi dea dreptate, că ui-ain comportat astfel? Cine trebuia să mă culeagă ca pe o biată epavă a ignominiei sociale, să-ini panseze rănile, să-mi dezmorţească inima, copleşindu-mă cu tandreţe7

Desigur. În primul rând. Romain Rolland şi. Îndată după el. Toţi prietenii săi!

Este adevărat că de la un capăt la altul al pământului omul este acelaşi: poate să fie omenos, să nu-l împiedice spiritul ca să aibe inimă şi să fie drept. Atunci, ce ne împiedică să ne mărturisim dragostea şi s-o propovăduim cu înflăcărare'.' Civilizaţia? La pământ cu ea. Mai bine să fim.. Barbari".

Înainte de a-l iubi pe Romain Rolland. Am 'iubit oameni de pretutindeni, cu aceeaşi forţă. Tot iubindu-ne. Am fost fericiţi şi nefericiţi, căci dragostea nu-i o stavilă în calea nenorocirii.

Şi nu m-aş fi plâns niciodată de viaţa mea – tot blestemând şi luptând împotriva nedreptăţii sociale, ce mă făcea să sufăr prosteşte – dacă moartea şi măcelul mondial nu m-ar fi despărţit de toate dragostele mele.

Astfel, singur şi deznădăjduit. În cea mai frumoasă ţară din lume. Am fost aproape doborât de singurătate. În acei ani negri dintre 1916-1918. Cât de înfiorător, să n-ai un prieten căruia să-i spui cât eşti de vesel sau de trist!

Şi totuşi, prietenul căruia m-aş fi putut încredinţa, se afla foarte aproape de mine. La Sierre. Lupta pentru pace. Se plimba, se înduioşa şi suferea în tovărăşia lui Jouve. Despres1 şi alţii: auzea poate zgomotul formidabil al tractorului meu.. Case", care deşţelenea valea Rhonului, între Sierre şi Villeneuve. Făcând-o să răsune. Nu mă îndoiam de existenţa lui. Mă aflam la un pas de el. L-am întâlnit, poate în treacăt. În timpul curselor mele turbate pe bicicletă, pe drumurile cantonului Valais. În tot. Cursul anului 1918. Şi totuşi, soarta nu a vrut să-mi dea nici cel mai mic prilej ce mi-ar fi îngăduit să-l descopăr.

Aplecat asupra clasicilor francezi, nu bănuiam că cel care radia mai multă bunătate, cel mai pătnins de milă umană, se afla acolo, gata să-mi sară în ajutor.

O mână anonimă trebuia, puţin mai târziu, să ridice vălul şi să mi-l arate.

Bolnav. În sanatoriul Sylvana-sur-Lausanne. La începutul lui 1919. Descurajam puţinii oameni ce îndrăzneau să-mi vorbească. Unul dintre aceştia – fie-i viaţa fericită! — un ziarist elveţiano-german:. Vecin de masă. Îmi strigă într-o zi. În timpul unei discuţii în doi despre literatură

— Dar. În sfârşit, ce vrei'.' Tolstoi nu ţi-ajunge?

— Nici…

— Ai dreptate! E plicticos la culme cu Evanghelia sa. Auinci Balzac. Un uriaş al credinţei!

— Îl prefer, dar pentm azi e tot *literatură* şi aş vrea… Un fel de cântec al inimii, o mână fierbinte pe ceafa mea… O sinceritate care să coboare de sus. *Pentru a* răspunde sincerităţii noastre a celor de jos. Oar*e nu* mai există oameni sus?

— Îl cunoşti pe Romain Rolland?

— Cine e?

— Ei bine! începe să citeşti cele trei *Vieţi ale oamenilor iluştri.* Scrise de el. Apoi *Jean-Cristophe.*

Era momentul potrivit. Mama – marea mea dragoste, singura care mai mă ţinea în picioare – murise în aceeaşi vreme cu mama celui care-mi vorbea, prin gura lui *Jean Cristophe,* despre deznădejdea filială, aceeaşi în toate inimile iubitoare, despre pustiul ce ne cuprinde în ziua când nu mai avem pe cine iubi.

Nu mai aveam pe cine iubi? ba da. Pe Romain Rolland. Rămâne, totdeauna. loc de iubit oamenii, lumea celor.. Care suferă, care luptă sau nu". În picioare, prietene!

Încercai să mă ţin pe picioare, printre maşinile din garajul.. Peugeot", la Geneva; dar. Când suferi, n-o poţi face şi atunci mă urcai în pat. Lăsând storurile şi cugetai, recitind paginile care-mi mergeau la inimă: „Ah! dacă i-aş putea spune cât de salvator îmi este cuvântul său: să-mi spună o vorbă care să-mi dovedească credinţa lui în ceea ce scrie, să mă convingă că *nu-i literatură.* Nu vreau nimic altceva, decât să sărut *un rând, scris de mâna lui,*

adresat mie, pentru suferinţa mea!..

(Astăzi, când primesc zilnic sfâşietoare cereri de alimente, din patria mea sugrumată: „pentm mine!”, „pentm durerea mea!”, „din mâna ta!” – aş prefera moartea, decât să nu răspund… Ei bine, astăzi înţeleg cât de comod e să fii un scriitor „sceptic, subţire şi rafinat”)

Prietene Rolland… Binecuvântez această zi care-mi îngăduie să vorbesc – în timpul vieţii dumitale şi în faţa marei omeniri, cu sufletul însetat de sinceritate – despre prima fază a influenţei dumitale în viaţa unui om. E cea mai importantă între toate. Trebuia să fiu mort la 3 ianuarie 1921. Din *cauza unei erori: acee*a că nu ţi-ai lăsat adresa la hotelul unde poposiseşi „pentm o lungă şedere”, cum spunea „La Tribune de Geneve”, dar în realitate doar pentm douăsprezece ore.

Din 1919 – când scrisoarea mea a fost returnată. Cu menţinerea „plecat fără adresă” – şi până în 1921. Doi ani am trăit citind opera dumitale şi întrebându-mă neîncetat:.. E cu putinţă ca acest om să nu fi vrut să-mi primească scrisoarea? Să fie oare viaţa atât de urâtă?"

Şi într-o zi de trist ianuarie, când se adăogaseră şi alte suferinţe, mi-am răspuns:.. Da! e urâtă! Să terminăm cu ea!"

O! voi artişti cu inimă! Scriitori cu slovă de foc! Binevoiţi a vă lăsa adresele, peste tot unde poposiţi. Spuneţi la plecare:.. Doamnă patroană! Sunt un om destul de periculos… Iată. Douăzeci de bani pentru poştaş şi rugaţi-l pe acest om cumsecade să-mi îndrumeze corespondenţa, la adresa ce v-am lăsat. Dacă el n-o să facă acest lneni. Fiinţe omeneşti ar putea să cadă moarte. În vreun colţ din lume. Făpturi de treabă şi nevinovate, pe care eu le otrăvesc zilnic, fără să mă vadă."

O! voi. Prieteni, care scrieţi lucruri nemaiauzite, luaţi această măsură de prevedere; iar dacă nu vreţi, nu mai scrieţi şi lăsaţi-i pe oameni la dragostele lor neghioabe, la urile lor şi mai negliioabe, în seama scriitorilor.. Subţiri „şi.. Sceptici”!

A doua fază a influenţei lui Romain Rolland asupra mea începe în ziua când ieşeam, golit de viaţă, din spitalul din Nisa – şi când m-am simţit umplându-mă de-o viaţă nouă. Pe care am sorbit-o din prima lui scrisoare.

Această scrisoare mă aştepta acasă: un plic albastru-palid. Cu o „scriere fină, înaripată”, imposibil de confundat cu o alta; prima din şirul celor ce

aveau să mă urmeze apoi pretutindeni, aducându-mi lirană pentru suflet, în timp ce mi-o căutam pe aceea a tmpului. În satele din Alpii Maritimi, cu mâna mea dreaptă schilodită, cu aparatul fotografic în spate, bătând târgurile şi serbările. Înjurat de jandarmi şi preţuit de Romain Rolland.

Nu fac figură de stil. Afirmând că această primă scrisoare *m-a umplut* de-o viaţă nouă. M-a umplut. Într-adevăr, şi încă înainte de-a o deschide! Deşi pe jumătate mort. Mi-am zis îndată, ca pe vremea marilor melc prietenii:.. Hai! să cinstim acest răspuns, cu un pahar de vin bun. O cafea specială şi o ţigare pe cinste! Iar tu. Inimă, bucură-te: prietenul este acolo!"

Prietenul se afla acolo. Înfăptuind minunea fără pereche în vremea noastră: printr-o scrisoare adresată unui golan, liăituit de agenţi, el îşi atesta credinţa răscolitoare, propovăduită în cărţile sale.

Atunci, ca să-i răsplăteasc generozitatea, începui să-l strivesc cu entuziasmul meu: îi scrisei. În tot cursul anului 1921. Cel puţin două sute de pagini de scrisori şi el a trebuit să-mi răspundă la fiecare opt sau cinsprezece zile. Văitându-se de lipsă de timp şi de sănătate, de curier epistolar numeros, rugându-mă neîncetat să-i scriu altceva decât scrisori.

Mă gândeam:.. Dar nu. E mai bine aşa: acum. Că am un rând scris de mâna lui. Trebuie să-i am tot braţul!"

Un proverb românesc spune, minunat, că:.. Pe cine nu laşi să moară, nu te lasă să trăieşti!"

Şi totuşi, lucrurile nu s-au petrecut chiar aşa. Înţelesei că şi el avea dreptul la viaţă, l-o îngăduii. Şi m-am apucat să scriu altceva, tot timpul verii lui 1922.

Apoi. M-am dus să-l v ăd. În toamna aceluiaşi an.

Mi s-a întâmplat, ca şef de delegaţie muncitorească, să-mi pierd firea şi să mă fâstâcesc în faţa prefectului. Am intrat în vila.. Olga". Liniştit, cu inima tare şi stăpân pe mine.

Mă temeam de un singur lucni. Să nu dau peste un om prea politicos. Nimic din toate astea: Romain Rolland, părintele lui *Jean-Cristophe* şi cel din scrisori. Întruchipa prietenul.

După opt zile de vizită ne-am despărţit, reîntâlnindu-ne doar în clipa când scriu aceste rânduri. I-am mărturisit teama mea:

— Mi-era teamă de dumneata. Înainte să te văd… Acum m-am potolit.

— Şi mie mi-a fost teamă de dumneata. (Avea şi de ce!) Dar acum am devenit prieteni!

Şi mă numi.. Foc nestins".

Acest.. Foc" continuă să ardă, hrănit de uleiul sfânt pe care el îl trimite peste munţi, peste văi şi mări, tuturor celor care au nevoie arzătoare. Romain Rolland se află acum cu mine, aşa cum se află cu întreaga sa lume nevăzută: în liniştea activă. Este cea de-a treia fază a lui Romain Rolland şi cea definitivă.

Îmi spunea. În prima scrisoare (citez din memorie):.. Nu ştiu ce se va întâmpla cu forţa care zace în dumneata. Dar o simt. Ea există şi se consumă în pasiuni".

Iat-o. Prietene, ea se consumă astăzi în cu totul alte pasiuni: acelea pe care ai binevoit să mi le arunci, ca nutreţ. Mi-am pierdut somnul şi pofta de mâncare, mă scol la palm dimineaţa şi cuget. Nu mai simt frumuseţea muntelui, a câmpiilor şi a mării, nu mai aud. Ca altădată, foşnetul frunzelor şi ciripitul păsărelelor. Picioarele mele. Amorţite sub masă. Nu mai cunosc plăcerea mersului pe cărarea ce străbate păşunea. Rămân ţintuit locului şi scriu.

Oameni, din ţara mea. Sugrumată de satrapi, mă întreabă:

— Ce vei face acum?

— Acum? *Acum cred, cred nestrămutat, lupt şi nădăjduiesc.* Împreună cu mâna de oameni care cred. Luptă şi speră. Dar dacă dumneata nu vrei să te alături acestei credinţe, acestei lupte şi aceleiaşi speranţe, atunci aş putea face repede din mine un om sătul pe acest pământ, unde artişti şi literaţi devin de asemeni sătui. Ca şi aceşti bravi fabricanţi de gaze asfixiante, care-i imită la masa lor.

Iată ce aş putea face de îndată, ceea ce nu am să fac niciodată, pentm că aşa ceva se face de prea multă vreme şi pentm că mi-a fost dat să devin. În viaţă, prieten al lui Romain Rolland. Care nici el n-a făcut-o. Deşi ar fi putut-o face şi care. La cei şaizeci de ani ai săi. Ar muri de durere, dacă m-ar vedea abdicând.

ACUM UNSPREZECE ANI LA SAINT-MALO

La 15 august 1923. Chira Chiralina *vedea lumina zilei în paginile revistei „Europe", iar „părintele" ei era prezentat cititorilor, de Romain Rolland, ca un alt*

„Gorki din Balcani”.

Iar acest „Gorki din Balcani” nu era atunci decât un fotograf ambulant, anonim şi sărac, care citea „prefaţa” celebrului scriitor francez, ghemuit sub o scară, unde se culca, cu obrajii inundaţi de lacrimi…

După unsprezece ani, Panait Istrati evocă, în paginile revistei „Marianne” (15 august 1934), modul cum a fost sărbătorită „naşterea” Chirei Cluralina, *la Saint-ĂIalo.*

Tradusă de autor, a fost publicată în revista., Cinci lei”, la 15 septembrie 1934.

La 15 august 1934, s-au împlinit unsprezece ani de la publicarea primei mele povestiri *Chira Chiralina.* În revista „Europe”.

Pe-atunci eram un om fericit. În primul rând. Fiindcă mă bucuram de o sănătate mai bună decât cea de astăzi şi nu aveam griji copleşitoare. Eram fericit apoi. Fiindcă – fotograf ambulant liber şi voios – scrisesem *Chira* şi credeam că făcusem o gaură în cer. În sfârşit, aveam o prietenă alsaciană1 care era hotărâtă să împartă cu mine viaţa de fotograf ambulant ceea ce nu-i puţin lucru.

Era prin iulie, când, înarmat cu un straşnic aparat „a la minut” şi având lângă mine pe curajoasa mea tovarăşă, luai mai întâi drumul lui Bagnoles-de-IOrne: dar şederea mea în această staţiune de varicoşi. Unde cidrul este excelent şi pădurea nesfârşită, a fost de scurtă durată. Pricina n-a fost cidrul ci pădurea. Ea îi plăcea prea mult prietenei mele. Din păcate, această chemare o stăpânea mai ales în clipele când… Fotografia" mea scoţând-o din sânte mai mult ca de obicei. Îmi făcea una din acele scene adorabile, care fac. La rândul lor. Farmecul vieţii de boem. Amnci îi plăcea să dispară în pădure, unde îmi era cu neputinţă s-o regăsesc ciriar după câţiva kilometri de mers şi câteva ore de strigăte, de pe urma cărora rămâneam răguşit trei zile. Când se lăsa noaptea, fireşte, prietena mea venea înapoi, căindu-se. Şi mai îndrăgostită ca niciodată, ceea ce mă îmbăta de fericire.

— Once ar fi, ini-am spus eu după ce trecu o săptămână, trebuie să plec să-mi văd de meserie în alte părţi, la şes. La câmp deschis, unde prietena mea să poată fi văzută de departe, când s-ar întâmpla să dea strechea într-însa.

Şi iată-ne la Pontorson. Apoi la muntele Saint-Michel. Fiindcă îmi câştigam bine existenţa la Bagnoles-dc-ronie, mă hotărâi să locuiesc chiar în

Munte, cu toată scumpetea de acolo şi să nu fac nimic timp de două zile. Vizitarăm ororile istorice ale ţinutului, mâncarăm omlete „a la mere Poularde” şi contemplarăm fluxurile, ziua şi noaptea. În urmă, pusei mâna pe aparat şi începui să.. Împuşc" pe englezii care doreau să aibă un „foto-suv enir" al trecerii lor pe la muntele Saint-Michel.

Prima zi, merse totul de minune. Trântii o duzină de clişee şi băgai în buzunar vreo sută de franci. A doua zi, prietena mea fu apucată de-o criză de nervi. La amiază, mă părăsii brusc, lăsându-mă să mă descurc singur.,

Nu mi-am făcut sânge rău deloc. După culmea muntelui, unde-mi alesesem loc să lucrez, urmăream cu priv irea silueta blândei mele prietene care-şi plimba melancolia pe goliciunea nisipoasă a ţinutului.

Aşa! îmi spuneam eu. Aici nu mai ai păduri ca să dispari; eşti nevoită să te mişti sub ocliii mei, ca un peşte în borcan".

Mă gândeam chiar să-mi cumpăr o lunetă, ca să-mi dau seama mai bine de ceea ce poate face o femeie furioasă, cu fiinţa ei, atunci când se află într-un pustiu.

Dar a patra zi după sosirea noastră, cum prietena mea se supărase pentru a doua oară şi se depărtase de munte, gata s-o pierd din ochi, un călugăr, iniţiat din vreme în bucuriile mele casnice. Îmi atrase atenţia asupra primejdiei înisipării. De pomină în acest ţinut, la care se expunea prietena mea, dacă avea să-şi continue plimbările ci imprudente. În timpul fluxului. Această înştiinţare mă umplu de groază. Ziua următoare părăsii muntele.

Plecarăm la Saint-Malo.

Aci. Mei pădure, nici nisipuri ucigătoare. O plajă uriaşă, sau mai curând două. Ba chiar trei erau semănate de la Parame la Dinard. Ţinând în sânul lor lumea cea mai pestriţă. Oamenii se mutau de pe o plajă pe alta. Cu cea mai mare uşurinţă, fără alt scop decât acela de a face să creadă pe cei ce rămâneau, că dacă părăseşti plaja după trei zile. O faci pentru că eşti bogat şi-ţi plac schimbările.

Traserăm la un mic hotel din Parame şi ne încercarăm norocul pe această plajă, dar fără succes. Prea mulţi fotografi şi prea puţini clienţi. Nu în fiecare zi izbuteam să scot cheltuielile de cameră şi hrană, care erau mari. În afară de asta. Un blestemat de tramvai cu aburi, un fel de mastodont

antediluvian al mecanicii, trecea tocmai pe sub ferestrele mele. Şuierând, sforăind, scuipând şi zguduind tot oraşul în hodorogeala stăpânitoare a tonelor lui de fierărie scoasă din ţâţâni. Purtând pe umeri aparatul cel greu, de la un capăt la celălalt al plajei, mă întorceam seara acasă mort de oboseală. Şi cum mă sculam devreme ca să încerc să prind vreun client printre primii veniţi pe plajă, nevoia de a dormi mă copleşea îndată ce mă aruncam în pat. După cină. Dar nu era chip să închid un ochi. Mai-nainte de unu dimineaţa când monstrul se oprea din goana lui nesăbuită.

Iată cum, după ce se încheie prima săptămână de şedere, ne îndreptarăm spre celălalt capăt al oraşului, să ne căutăm liniştea chiar sub zidurile lui Vauban. Aci, nicio locuinţă cu preţ modest. Am fost nevoiţi să ne mulţumim cu un fel de magazie, plină de mobile amneate talmeş-balmeş şi care ne fu lăsată pe zece franci noaptea Noaptea, nu ziua. Căci nu aveam dreptul să venim acasă decât seara şi nici să ieşim dimineaţa mai târziu de orele nouă. Pe deasupra, folosirea uşii ne era interzisă, deoarece acest lucm stingherea nespus pe gazdele noastre. Intram şi ieşeam pe o fereastră care răspundea în curte.

Mă aşteptam ca prietena mea să-şi iasă din sărite. Priveam întristai spre zidurile acelea groaznice, pe care tovarăşa mea nu avea să întârzie să le aleagă ca loc potrivit pentru dispariţiile ei răzbunătoare şi care ofereau tuturor plăcerea de a-şi rupe gâtul, cu prilejul plimbărilor făcute pe îaălţimca lor. Spre marea mea nedumerire, nu fu nimic din toate acestea. Ea râse chiar din toată inima şi găsi caraghioasă această ciudăţenie a proprietarului nostru, care nu se dădea înapoi de a-şi închiria ultima încăpere.. Liberă", dar care îşi obliga locatarul să circule prin fereastră.

— Se vede bine că ne aflăm într-un oraş de foşti corsari, spusei eu. Aşa ca să bârfesc niţel şi să-i stârnesc curiozitatea prietenei mele care se înnebunea după poveştile cu bandiţi.

Nu se putea ca ca să nu se înfioarc la gândul că aveam să ne culcăm sub acelaşi acoperiş cu nepotul unor corsari.

— Fac râu oamenii ăştia?

— Femeilor nu… şi nici fotografilor ambulanţi.

Avui o săptămână bună de lucm şi de linişte. Nu câştigarăm mult. Dar. Pe timpul acela, fericirea mea era să hoinăresc cu încântătoarea mea

prietenă, dacă se putea. Iară să ne ocăram. Toată săptămâna fui copleşit.

Nu altceva, şi-mi dădui seama că datoram această fericire acestui urmaş de corsar, gazda mea.

Chiar aşa. El era cea mai bună distracţie pentru prietena mea. Când. După ce săream pe fereastră, pe la orele zece scara, el intra pe uşa de la bucătărie spre a ne cerc cliiria zilnică a cămăruţei lui. Nu şedea mai mult decât atât cât îi trebuia ca să-şi primească banii. Dar în acest minut – frate cu sfertul de oră al lui Rablais-Malouinul – ne răpea unicul şi ultimul metru cub de spaţiu pe care **ni-l** lăsau, ca să trăim, cele patru dulapuri din încăperea noastră. Şi prietena mea se pornea pe râs. Ca o nebună, variind pe aceeaşi temă:

— Ce s-ar întâmpla, spunea ea. Dacă.. Corsaml" s-ar apuca. Într-o seară să ne istorisească isprăvile strămoşilor lui? Am muri asfixiaţi!

Şi dă-i înainte cu hazul, până la miezul nopţii.

Dar toate au un sfârşit. Într-o scară, după ce cu mare greutate şi-a vârât umerii şi a întins braţul ca să-şi ia banii, „piratul" spuse, privindu-mi prietenii cu doi ochi feroci:

— Râzi cam mult, cucoană!

Asta fu tot ce spuse şi plecă, dar fu de ajuns ca liniştea căsniciei mele să se risipească. Palidă, cu pnvirea spre uşă, tovarăşa mea îngână;

— Aşadar… Nu-ţi este nici măcar îngăduit să râzi la Saint-Malo. Atunci când eşti obligat ca să intri în casă pe fereastră, ca să dormi într-un pat-coşciug. Îngropat între patru dulapuri.'!

Încercam să îngrădesc răul. Făgăduind prietenei mele că mă mut îndată. Dar. Spre nenorocul meu. Chiar a doua zi după această întâmplare, o furtună se dezlănţui asupra ţinutului. Nici chip să-ţi câştigi traiul. Vântul care-i amuza pe vizitatori, ameninţa să-mi răstoarne aparatul. Pentni a ţine piept două ore pe plajă şi a trage o duzină de plăci, trebuia o răbdare pe care n-o puteam cere alsacianei mele.

Femeie cochetă, deşi simplă croitoreasă. Îi plăcea să fie curată, demnă, îngrijită. Or. Vântul îi strica părul, zvârlea pete de revelator şi hvposulfit pe rochia ci de voal. Umplându-i-o cu pete gălbui. Căci ca îmi dădea o mână de ajutor spălând cărţile poştale, uscându-le şi predându-le clienţilor pe care trebuia să-i caute pe plajă sau prin hoteluri. Nu mai făcu nimic din

toate astea. Mă trimise la dracu. „cu meserie cu tot”.

— Uită-te în ce stare sunt: cea mai scârboasă dintre ţigănci! Nici n-am ce să mai pun pe mine. Mă duc să-mi caut de lucm. Croitorie sau altceva. Şi dacă găsesc, să ştii că nu mă mai întorc!

Ea mă părăsi la amiază, cu cinci franci în geantă şi fără să fi dejunat. Rămăsei pe plajă. Îndobitocit, cu toate tărăbuţele în mână şi o privii depănându-se. Scoasă din sărite, gata să izbucnească în lacrimi şi cu adev **arat** nemaiav ând nimic drăgălaş în înfăţişare, ceea ce este întotdeauna supărător pentru o femeie tânără şi frumoasă.

Nici eu nu dejunai. Tristeţe pentnt tristeţe. De altfel, nu mai aveam decât douăzeci de franci, toată averea. Asta însemna chiria pentru două nopţi la „corsarul” ’ meu afurisit.

După ce mi-am strâns uneltele, am pornit să vagabondez prin oraş. Vântul sufla mereu, furios, şi mă întrebam ce avea să se întâmple cu noi, dacă nu izbuteam să adunăm de pe plajă nici măcar cei treizeci de franci zilnici, de care aveam nevoie strictă ca.. S-o ducem". Ştiam că prietena mea nu-şi va pune în aplicare toate ameninţările, deoarece. Întocmai ca şi mine. Nu putea suferi jugul muncii. Oricum, impresia pe care mi-o făcuse părăsindu-mă, îmi sfâşia inima.

Tot plimbându-mă de-a lungul vitrinelor şi oprindu-mă uneori, ca un automat, ca să privesc, fără să văd ceva. Urmăream cu gândul silueta prietenei mele, o siluetă despuiată de orice farmec, cu păml vâlvoi. Cu rocâua mototolită şi murdară, cu aerul resemnat. Şi de astă dată mă gândii la soarta mea, care mă făcea să plătesc atât de scump raza de soare care-mi încălzea spinoasa libertate.

Deodată, o vedenie îmi aprinse ochii. Mă aflam în faţa vitrinei unei librării. În mijloc, bine expusă, revista „Europe”. Coperta ei galbenă era încinsă cu o banderolă verde, care anunţa, cu litere groase, aceste două trufandale ale sumarului său:

ROMAIN ROLLAND: *Un Gorki balcanique.*

PANAIT ISTRATI: *Kyra Kyralina.*

Simţii cum mi se muiară picioarele. Clătinându-mă. Cu capul buimăcit, intrai, cumpărai revista şi strângând-o cu putere deasupra inimii care se zbătea nebună, mă aşezai pe terasa unei mari cafenele, cerui un „filtru” şi

ţigări bune şi citii şi recitii acel *Gorki balcanic,* vărsând lacrimi fierbinţi şi adevărate peste cuvintele unui om care dădea o nouă orientare vieţii mele. Apoi telegrafiai editorului meu. A doua zi, la amiază, primeam telegrafic cele patru sute douăzeci de franci, ce reprezentau drepturile melc de autor pentru *Kyra.* Scurta pov estirc de patruzeci şi două de pagini apărută în „Europe”, la 15 august şi 15 septembrie 1923.

Noaptea care urmă acestui mare eveniment din viaţa mea fui bolnav de fericire. Nu dorinii câtuşi de puţin. Mut. Întorcând spatele prietenei melc care nu înţelegea nimic, nici din starea mea. Nici din acel „Gorki balcanic”, mă ţineam înlănţuit cu amândouă braţele. Întrebându-mi inima, bunul meu prieten, cel mai mare duşman al meu:

— Încotro mergem? încotro mergem?

N-am mers nicăieri.

.. În lume nu poţi schimba mare lucru cu opera şi cu viaţa ta", mi-a spus într-o zi Romain Rolland.

III

MĂRTURII

MĂRTURII DESPRE LIBERTATE OMUL CARE NU ADERĂ LA NIMIC

în prefaţa la Chira Chiralina, *Panait Istrati îşi previne cititorul: „Adrian Zograft nu e, deocamdată, decât un tânăr căruia îi place Orientul. (…) Mai târziu, el va cuteza să spună că multe lucruri sunt rău /acute de oameni şi de Dumnezeu. Ştiu că e foarte periculos să contrazici pe Dumnezeu şi pe oameni, care nu se ocupă cu zugrăvitul caselor.”*

Acest „mai târziu” este anul 1933, când apare în librării Casa Thuringer, *primul volum din seria* Viaţa lui Adrian Zografi, *a cărui „sete de ideal” fusese zdrobită „de-o amărăciune neaşteptată, năpraznică şi cumplită”: desfigurarea idealului social tocmai de acei cărora le fusese hrană.*

Documentul în posteritate al acestei drame este cartea Spre altă flacără. Spovedanie pentru im inşi. *Întâmpinată în epocă „de lefegii scrisului de pe toate meridianele globului pământesc, cu falsificări, cu insinuări că a trecut în tabăra capitaliştilor etc.*

Neabătut, Panait Istrati a ţinut piept, în paginile presei din ţară şi din Franţa, subliniind răspicat: „Nu mai cred în nicio idee, în niciun partid, în niciun om. Am rămas profund convins că sistemul capitalist este absurd, antiuman, antisocial şi că

lupta între naţiuni este doar o diversiune, care-i prelungeşte existenţa în lume.

După ce am crezut în toate democraţiile şi în toate ştiinţele şi am fost pretutindeni dezamăgit, ultima nădejde socială mi-am călăuzit-o spre artă şi artişti. Arta este o escrocherie; la fel ca şi omul bisericii, predică sublimul, dar adună la gologani, cât poate mai mulţi, te abandonează în gura lupului şi se retrage să-şi ronţăie «agoniseala». Iată ce sunt artiştii: nişte şarlatani.

La ce slujesc toate aceste ştiinţe, toate aceste arte, tot bălegarul filosofiilor milenare, de vreme ce n-am ajuns să interzicem sub pedeapsa cu moartea – de-a trăi din sângele aproapelui nostru? De ce de la

1 Articolul a fost publicat în revista.. Les Nouvciles Litteraires’\ la 8 aprilie 1933.

Înălţimea catedralelor voastre de morală şi religie voi propovădui Frumosul, Binele, Dreptatea – de vreme ce toţi, până la ultimul, nu faci în practică decât să ascultaţi de legile biologice ale uliului’’ Eu refuz. Mă consider o pasăre de pradă care se hrăneşte cu sângele fârtalelor Eu sunt om, adică singura fiinţă animală care suferă la privelişti suferinţei semenilor săi. Nu trebuie să fiu confundat cu un biet uliu. ”*

A dovedit-o, cu exemplul vieţii sale însăşi. Cât priveşte îndemnul,. Spre altă flacără ”’, el nu este nimic altceva decât „omul care nu aderă la nimic ”.

Să-i ascultăm spovedania:

Făcând recenzia ultimei mele cărţi. *Casa Thuringet;* în.. Monde „din 11 martie, prietena mea Magdeleine Paz declară, cateoric. Că:.. În raport cu alte cărţi ale mele. Am scris o carte reacţionară”. Ea adaogă: „Ceea ce rosteşte Istrati. Nu-i altceva decât o apărare a burghezie,”. Şi concluzia ei este: „Cizmarule. Rămâi la ciubotele tale!” (Ordin ce mi-a fost dat de toţi prietenii mei politici şi de care pomenesc eu însumi. În prefaţa susnuinitei cărţi.)

Apoi. Magdeleine Paz exclamă: „Cât era de emoţionant Istrati. Cât de preţios mesajul său. Pe când nu era decât un *povestitori”*

Acum zece ani, vorbind despre *Ales Departs,* în „Les Nouvelles Litteraires”, prietenul Philippe Noel îmi spunea acelaşi lucm. Dar dintr-un motiv cu totul contrar celui al Magdeleinei Paz: el îmi dezaproba înclinarea mea de-a voi să iau apărarea clasei muncitoare.

Aşa că. Din toate părţile, mi se dă acelaşi sfat *de-a rămâne la ciubotele mele.*

Mi se recomandă chiar în clipa când mâna mea abia îşi mai ţine condeiul pe hârtie şi când directorul Sanatoriului de unde scriu aceste rânduri mi-a spus deschis: *Orice zi pe care o trăieşti, o furi morţiil*

Magdaleine Paz ştie asta. Şi ca să-mi dovedească inima ei bună (bună. Fără discuție!) scrie: „Ah! ştiu bine că pare neomenesc, cumplit de neomenos să rosteşti adevăruri crude unui om nefericit şi dezamăgit, care zace singur, departe, pe un pat de spital. Dar. Dacă i-ai ascunde sincera îngrijorare dinaintea atitudinii sale – nu mai puţin surprinzătoare – n-ar fi să-i aduci, mai degrabă, decât una dintre cele mai grele ofense?"

Desigur, da! ar fi fost cea mai grea ofensă, să fiu menajat, pe simplul motiv că sunt pe cale de a-mi încheia socotelile cu viaţa. Iată de ce mulţumesc destinului meu de-a nu fi avut parte de atari menajamente faţă de mine – menajamente datorate numai oamenilor pentm care existenţa a fost confortabilă şi o regretă.

Sunt obişnuit să fiu tratat cu asprime. Nu au auzit tovarăşii Magdaleinei Paz strigându-se *urbi et orbi*. De la reîntoarcerea mea din

Rusia, că sunt un.. Agent al Siguranţei" şi un *„vândut burgheziei* ". În timp ce eram alungat din Egipt şi mă arestau în Italia? Văzutu-s-a măcar unul dintre marii mei prieteni sărindu-mi în ajutor, luându-mi apărarea? Niciunul. Poate fiindcă niciunul nu era încredințat că aş fi un om cinstit. Asta a fost, atunci, cea mai mare dintre toate durerile morale pe care le-am cunoscut în viaţă, în acel moment, vitalitatea mea – care sperie pe doctori – a primit lovitura de graţie. Încetasem să mai cred în frumuseţea celei mai frumoase vieţi, *aceea de-a lupta împotriva tuturor şi de-a fi lovit de ai tăi, dar în acelaşi timp de-a mă simţi înţeles de câţiva, de cei cărora se datoreşle mai bunul din sine-însuţi*. Nu! nu se mai află frumuseţe nicăieri. Pentru omul sincer, viaţa nu-i decât o escrocherie mârşavă!

Şi totuşi, nu vreau să cedez morţii nedrepte, morţii care-ţi închide gura. *În timp ce trebuie să vorbeşti*. Să vorbeşti tară cruțare, fără milă, în acest secol în care minciuna socială domneşte în toate clasele şi pune stăpânire, zilnic, pe minţile cele mai frumoase! Oricum, asta ar trebui îngăduit unui om, care nu şi-a construit vile cu banii de pe cărţile lui şi căruia editorul său îi face acum pomana de a-i trimite exact atât cât să poată face faţă datoriilor, angajamentelor sale morale! Da! vreau să-mi las pielea pe această hârtie

albă, pe care atât am iubit-o!

Dar. Nu! Unul dintre ultimii prieteni îmi spune: JVa! Categoric! Crapă, dar nu mai vorbi! Nu eşti o «călăuză». Noi suntem călăuzele. Treburile omenirii sunt ale noastre!"

Magdaleine Paz scrie:.. Atunci când *povestea,* pur şi simplu, un singur cuvânt al său făcea să ţâşnească revolta; de când vrea să instruiască, o batjocoreşte. Într-adevăr, frumoasă învăţătură într-adevăr, decât aceea care constă în a respinge orice efort de organizare, în a confunda de-a valma victimele şi călăii, în a nega orice speranţă de eliberare, tuturor celor care trudesc, care sângerează şi suferă!"

Ei bine. Da! o repet în faţa întregii lumi: orice.. Organizaţie" nu foloseşte şi nu va folosi niciodată decât organizatorilor. Iată ce vreau încă să povestesc, înainte de-a muri'. Toţi cei care vor să facă din om vita unei turme, sunt asasinii lui. Oricine ar fi ei. Inclusiv Magdeleine Paz. În ciuda ci. În ciuda bunătăţii sale adevărate. De ce? Pentru că sunt convins că revoltele păstorilor nu sunt decât revolte comanditate, deşi se întâmplă uneori ca aceşti păstori să-şi frângă şi ei gâtul. În frumosul decor al

1 Avea proiectat, în continuarea operei, seria *Operele postume ale lui Adrian Zografi,* alcătuită din romane, unde avea să înfăţişeze – între altele „muncitorul ajuns la cârma puterii, spunând şi lucruri bune şi rele, lucruri destul de noi pentru această «lume nouă», care a început să se «învechească»" '. Proiect care nu se realizează, din cauza morţii premature. (Text extras din scrisoarea adresată editurii „Rieder". 10 februarie 1933).

Manipulării sau al iluziei.

Iată de ce strig de pe patul meu de suferinţă: *Trăiască omul care nu aderă la nimic]* O strig în ultima mea carte şi dacă scap. Încă o dată, de moarte, o voi striga de-a lungul tuturor cărţilor ce-mi rămân de scris. Va fi acolo întreg Adrian Zografi al meu. Povestea lui. Universal duşmănită: *dezrobirea omului prin refuzul de-a adera la tot, la absolut tot, chiar la această muncă tehnică, foarte bine.. Organizată" în dauna lui, de ambele părţi ale baricadei.*

Da! trebuie încercată de asemenea *reîntoarcerea omenirii, pentru un secol, la viaţa nomadă, la acea viaţă în care societatea n-are nicio putere asupra individului.* Şi dacă aceasta nu-i va reuşi, ei bine! omul să revină la existenţa lui gregară, până la stârpirea neamurilor omeneşti, pentm fericirea tiranilor săi,

democraţi sau absolutişti.

Revoluţia unuia singur, prin refuzul aderării la orice ar fi. Este de altfel credinţa mea din totdeauna. Anumiţi critici spun, despre ultima mea carte, că eu atribui lui Adrian, adolescent, ideile şi sentimentele mele de astăzi. Greşeală! Viaţa mea – ca să vorbesc ca La Palice – este cu totul contemporană şi deci uşor de scotocit. Nimeni nu-şi închipuie până la ce punct am fost adevăratul revoltat din secolul meu, omul care. Încă de copil, ghiceşte instinctiv crima de supunere la mentalitatea tradiţională: a familiei, a societăţii, apoi aceea a idealului de turmă. Astfel, am refuzat să-mi ascult mama. Părăsind-o la vârsta de doisprezece ani. Ca să mă duc să-nu agonisesc pâinea şi să dispun de viaţa mea; am refuzat să fiu sclavul unei singure meserii, practicând prost o duzină: apoi m-am făcut, puţin cam fără voie. Inapt serviciului militar şi totuşi încazarmat am făcut toate neghiobiile împotriva propriei mele sănătăţi, reuşind la capătul unei singure luni să fiu dispensat medical; am scăpat de două războaie, fugind departe de hirma patriei mele care behăia în cor cu stăpânii; am refuzat să întemeiez o familie, neimpunând niciodată vreunei femei cutare progenitură involuntară: nu am vrut niciodată să fiu membrul unui partid, al unei societăţi sau.. Organizaţii" profesionale şi când am fost înscris cu de-a sila, n-am plătit cotizaţie mai mult de-o lună. În sfârşit, nicio uzină, niciun atelier sau alt mijloc de a-mi câştiga existenţa n-au izbutit, chiar în împrejurările cele mai favorabile, să mă păstreze mai mult de trei luni.

Se află acolo cu ce umple patruzeci de volume, odisee trăită, nu literatură. Puţini oameni au izbutit acest lucru. Şi asta merită a fi povestit. Se va vedea, acolo, *cum a fost cu putinţă unui om să nu adere la nimic.* Şi cum nu se ailă aici nimic fenomenal, nimic supraomenesc, sunt corn ins că ceea ce mi-a fost cu putinţă mie. Va fi posibil tuturor robilor pământului în ziua când se vor sătura să mai fie mânaţi de la spate, ca nişte oi.

Nu. Magdeleinc Paz. Nu sunt un.. Dezamăgit „sau nu o recunosc pentru că dumneata o vrei şi fiindcă eu nu vreau să ader la credinţa dumitale. Dar nu-mi spune că o credinţă nu preţuieşte cât a dumitale. Ce te face să crezi că.. Adevărul" dumitale poate să fie singurul acceptabil şi mai ales singurul convenabil omenirii suferinde? Şi-apoi, această neruşinare de a-mi revela existenţa.. *Celor cari trudesc, cari sângerează şi suferă]* „Uiţi că totdeauna am

fost şi sunt încă unul dintre aceştia? Este îngăduit să mi se reamintească mereu că.. *Acest domeniu este sfânt?"* că.. *Soarta muncitorilor se joacă acolo?"*

Nu vreau să te supăr, dar e un fapt notoriu, dezvăluit chiar de dumneata, că pentru a cunoaşte puţin „soarta muncitorilor", a trebuit să te angajezi, ca simplă muncitoare, într-o uzină Citroen. Bărbatul dumitale te conducea acolo, dimineaţa, cu maşina; te lua la prânz ca să dejunezi într-un restaurant drăguţ; te aducea îndărăt la ora unu, revenea apoi seara, ca să te ia şi să te ducă la frumosul dumitale cămin. După o lună (sau trei) te-ai îmbolnăvit şi a trebuit să renunţi de-a împărţi „soarta muncitorilor".

Nu. Bună prietenă, nu în acelaşi fel am cunoscut noi viaţa celor ce trudesc. Din cauza aceasta, nici nu iubim sau urâm în acelaşi fel. Şi când aici. La graniţele Europei burgheze, asist la spectacolul muncitorilor care fug din Rusia muncitorilor, fiind mitraliaţi pe gheaţa Nistrului, urmăriţi până în faţa pichetelor de grănicieri români, licliidaţi pe loc sau uneori înşfăcaţi de „proletarii" Ghepeului şi readuşi cu forţa în „patria muncitorilor", când asist, repet, la acest sistem „de-a organiza" lumea nouă, dă-mi voie să iubesc şi să urăsc oamenii într-un mod difent de al dumitale.

Lasă-mă. De asemenea, să zăbovesc la *„amărăciunile mele personale"* şi să continui a le.. *Povesti* „lumii, luptând singur, sub steagul.. *Omului care nu aderă la nimic".* Dumneata spui că astea sunt.. *Baliverne vechi „,* adăugând între paranteze: *(.. Căci ele sunt vechi, vechil")*

Da! „vechi, vechi" şi mereu adevărate! Din nenorocire!

Bucureşti. Sanatoriul Filaret. Martie 1933

A ADERA SAU A NU ADERA'

.. Dacă ei (evreii mistici) nu întreţineau, de secole, focul sacm al lui Israel, aţi mai fi avut voi ideea de-a vă stabili în Palestina?

Aceste lacrimi, aceste gemete, tot acest folclor extravagant au fecundat acţiunile voastre".

Maurice Martin du Gard.

Pământuri divine în.. Les Nouvelles Litteraires „de săptămâna trecută binevoitorul.. Central 32-65", semnalând prezenţa mea la Paris, rosteşte cuvântul., minune". Credincioşii s-au mgat pentm mine. Şi ameliorarea nesperată de ştiinţă s-a produs.

Am spus. E adevărat, că am primit la Filaret crucifixe, biblii, imagini

sfinte şi mai ales un număr mare de scrisori. În care suflete pioase mă anunţau că se roagă pentm salvarea mea. Ei bine! din respect datorat oricărei credinţe sincere şi ca să retez scurt eventualele ironii ale proprietarilor.. *A tot ce poate fi ştiut şi chiar multe altele", *ţin să declar cele ce urmează:

Nu sunt un.. Convertit" şi nici nu voi fi vreodată. Nu cred în rugăciuni, nici în divinităţi.

Dar asta n-are absolut nicio legătură cu capacitatea mea de-a înţelege şi admite tot ceea ce este *dragoste şi credinţă sinceră.* Să fiu bine înţeles: mă aflu mai presus de toate bisericile şi de toate religiile, prin aceea că-l socotesc drept fratele meu pe *orice om care face un apostolat din credinţa lui şi nu o firmă aducătoare de profituri.*

Şi care nu mi-a fost bucuria să constat că printre corespondenţii

'Articol publicat în,. Les Nouvelles Litteraires'", la 29 aprilie 1933.

Mei nu se găseşte un singur negustor de religie sau doctrină socială: de la domnul Mauriac1 şi până la cutare lucrătoare umilă din Belgia sau cutare garaj ist din Var – nimic altceva decât făpturi sincere – credincioase sau nu. Aderente sau nu. Care mă făceau să le simt dragostea neîntinată. Îmi dăruiau prietenia lor dezinteresată şi-mi populau cu dragoste o singurătate apăsătoare. Şi dacă printre ei. Pioşi şi mai ales pioase. Înţelegeau să mă iubească rugându-se pentru mine. Ei bine! trăiască rugăciunea!

Aşa că nimic nu a fost pierdut, am simţit totul de la mii de kilometri distanţă şi mi-a fost cu neputinţă să mor. Dar. Chiar cu acest preţ. Nu mai vreau să fiu sănătos niciodată. Pe vremea când eram sănătos sau la apariţia celor mai frumoase cărţi ale mele. Niciodată nu s-a stabilit o legătură atât de profund omenească între mine şi cititorii mei. Nimic din tot ce am scris nu a izbutit să emoţioneze individualităţi, cu înaltă calificare, şi niciuna din cărţile mele nu mi-au adus o corespondenţă atât de voluminoasă şi interesantă ca aceea provocată de articolul meu *Omul care nu aderă la nimic,* din 8 aprilie.

Deci. Este adevărat că literatura ucide sinceritatea – fapt de care nu m-am îndoit niciodată – şi că. În vremea noastră, s-a născut un cititor nou care ţine să stabilească o deosebire netă între scriitorul care-şi câştigă pâinea şi cel care-şi propovăduieşte credinţa. Majoritatea corespondenţilor mei îmi

spun. Aproape cu aceleaşi cuvinte:… *\u vă cunosc decât din auzite, nu v-am citit încă niciuna din cărţi, dar cilindu-vă articolul am simţit sinceritatea tonului dumneavoastră"1:*

Ei bine. Bincuvântată să fie vremea de azi. Care dă o lovitură de moarte cărţii câştigă-pâine sau cărţii-orgoliu! Am avut totdeauna sentimentul că adevăratele literaturi, adevăratele arte nu sunt profesiuni lipsite de morală. Sunt religii. Dacă astăzi încă nu sunt sau sunt mai puţin decât oricând, ele trebuie să devină, sub pedeapsa de-a dispărea în masa profesiunilor fără morală şi chiar imorale, asemenea fabricanţilor de cărţi la comandă din ţările capitaliste şi chiar de la Soviete. De asemenea, vor fi religii (sau vor pieri), ştiinţele şi politica, care înşeală azi popoarele şi înrăutăţesc viaţa. Nevoia socială de sinceritate şi cinste absolută va deveni, în curând, mai puternică decât oricând

Acest secol, a cărui primă jumătate a dezlănţuit cu atâta violenţă

1 Francois Mauriac. Membru al Academiei Franceze, scriitor catolic.

2 Monique Jutrin-Klener, în monografia ei despre viaţa şi opera scriitorului nostru, reproduce scrisoarea minerului Vandermaessen. Bibliotecar în Flemalle-Haute, datată 22 ianuarie 1934:,. Tu poţi să n-ai habar de satul meu, dar aflã că aici suntem cu duzinile care te iubim. Suntem aici mai mult de-o sută – mineri, fierari, ajustori. Metalurgişti, zidari, sticlari, vagabonzi de toate felurile – care ti-am citit şi-ţi cunoaştem toată opera (…) Mai trebuie încă mulţi ca tu să nu te simţi singur"'.

Nevoia de confort a trupului, va trebui să-şi caute în cea de-a doua jumătate un dram spre confortul sufletului, fără de care existenţa nu va mai fi posibilă. Religiile mor ca să nu mai reînvie niciodată. Însă sufletul omenesc este o întreagă religie. Pentm o clipă, el se poate încovoia sub povara trupului, nesăţios după satisfacţii fizice, apoi se va redresa, mai exigent decât oricând. Cine-i va furniza atenei luana?

Eu cred că frumuseţea artistică va fi acea frumuseţe fără pată. Ireproşabilă. Artistul de mâine va trebui să fie slujitorul noii credinţe, un preot a cămi credinţă să nu mai fie hrănită cu pâine. Pâinea să şi-o câştige ca toată lumea, printr-o profesiune lucrativă. La nevoie, va cerşi. Va fi singurul cerşetor al acelor timpuri viitoare, cerşetorul div în. Frumuseţea, păzitoare a tuturor valorilor morale, nu mai trebuie obţinută cu bani. Şi asta

va fi drept: cine pretinde că aparţine elitei umane, nu trebuie să aibă pofte. Numai în felul acesta se va deosebi de negustorul de frumuseţe de astăzi. În acea zi… Vedeta" va fi de domeniul amintirii. Şi. Poate, acelaşi lucm se va întâmpla cu savantul fără conştiinţă şi cu omul de stal demagog. Ca să ajungem acolo, trebuie să fii neînduplecat.

Iată cum înţeleg eu a nu adera la nimic.

Cât preţuieşte o atare credinţă? Oare este aplicată în viaţă? ('are este latura ei practică?

Sunt întrebări ce se degajă din majoritatea scrisorilor' ce le primesc din numeroase ţări ale Europei şi chiar de peste mări.

Latura practică? Niciuna. Nici astăzi, nici vreodată. Astăzi -pentm că numărul celor care pot să nu adere la nimic fiind minuscul, cu o floare nu se face primăvară. Niciodată – pentm că. Chiar dacă ni s-ar întâmpla să fim într-o zi majoritatea, această majoritate va trebui să conducă lumea şi guvernul ei nu va fi desigur mult diferit de cele din trecut. Omul. Devenit mulţime, nu va putea niciodată să sară mai sus de boml pălăriei lui. Suntem plămădiţi din ţărână şi aşa vom rămâne.

Viaţa omenească nu se hrăneşte din practic, din utilul material. Aceea este viaţa dobitoacelor. Numai dobitoacele se pot mulţumi cu utilul material, fără să sufere din cauza asta. Un grajd curat, o hrană din belşug, o îngrijire bună. De asemenea, un pic de hârioană. Şi. Desigur, o majoritate zdrobitoare a oamenilor se înglobează în această animalitate. Priv îţi cu cât elan înconjoară oamenii pe un Stalin. Pe un Hitler. Pe un Mussolini. Care le promit un grajd mai bun şi-i trimit să-l cucerească chiar cu preţul v ieţii – o viaţă ce nu valorează mai mult decât aceea a unui măgar. Tocmai din această mulţime animalică se recmtează savantul fără conştiinţă, artistul fără nicio misiune, omul de stat-canalie. Toţi însetaţi după grajduri strălucitoare. Ei nu au alt scop în viaţa lor animalică.

Totuşi, cea mai mare parte dintre ei suferă: dacă nu respectiva generaţie, următoarea. La capătul unui secol, se sufocă toţi. În mijlocul confortului lor. A vieţii lor uşoare, pe care ar fi vrut să şi-o asigure pentru eternitate, de asemenea şi pentru urmaşii lor.

De când sunt bolnav grav. Mi-au venit la pat atari animale cu chip de om. La început, nu le venea să creadă că nu sunt bogat. (Legenda a întrecut

orice închipuire. În ce mă priveşte!) Apoi şi-au dat seama de realitate: sărăcia mea nu era prefăcătorie. Şi am văzut cum groaza, amestecată cu dispreţul, li se întipăreau pe faţa lividă sau jovială, după cum se întâmplau să fie. Bogaţi care crăpau de zgârciţi sau dintre cei ce profită de averea lor. Dar ceva mai puternic decât ei îi aducea îndărăt, rotindu-se în jurul patului meu: *nu-mi înţelegeau bucuria.* Nu o înţelegeau. Însă erau atât de molipsiţi de ca. Le-o transmiteam şi lor. Chiar acestor canalii. Şi se îndepărtau neputând să mă mai uite.

. Itât de adevărat este că nu simţul practic, utilul material fac viaţa, ci numai sublimul absolut. Din acest sublim, Creatorul a turnat un strop, chiar în masa de lut cea mai mârşavă.

Această picătură de sublim există, este singura care clădeşte viaţa. Numai ea cere. Imperios, să fie continuată de-a lungul zecilor de veacuri. Ea, unica, este aceea care chinuieşte fiinţa umană mai mult decât foamea, decât boala, mai mult decât gândul morţii.

Iată toată Eternitatea. Alta nu există.

Mă lupt cu ea din totdeauna. Sunt şi eu din lut şi iubesc utilul material, ca orice om normal, dar stropul de eternitate care se află în mine este mai puternic decât pofta după un grajd frumos. Nefiind un sfânt şi niciun puternic, foarte adesea sufletul meu a scrâşnit între nicovala bunăstării materiale şi barosul bunăstării spirituale.

Această luptă durează încă. Dar nu am mei o alegere de făcut. Zarurile au fost aruncate. Urâţenia îmi repugnă. Iubesc fmmuseţea. Religia mea. Frumuseţea care cuprinde toate valorile morale.

Viaţa animalică n-are deât să treacă pe lângă mine. Treaba ei. Eu nu mai ader la nimic. Îmi place să trăiesc pentm această scânteie de sublim care luceşte în negurile vieţii bestiale. Numai ea există. Fără niciun folos, poate.

Nimeni nu trebuie să-mi urmeze exemplul, dacă preţul i se pare prea scump. Numai dacă simţi bucurie, trebuie să te comporţi astfel. Paris, iulie 1933

MĂRTURIE DESPRE **CREDINŢĂ** SCRISOARE DESCHISĂ LUI FRANCOIS MAUR1AC (Răspuns unei *scrisori* semiînehise)

Printre foarte interesantele scrisori pe care le-a provocat articolul meu *Omul care nu aderă la nimic,* o descopăr şi pe-a dumitale. E o atenţie care îmi

face cinste. Nu pentru că vine de la un scriitor celebru, care va fi mâine printre cei patruzeci de nemuritori ai Academiei, ci fiindcă acest scriitor este dublat de un om de bunăcredinţă. Şi catolic.

Or. E adevărat, tocmai declaram public că nu voi mai iubi în viitor decât pe acela dintre artişti care va fi dublat de un om de bunăcredinţă. Ceilalţi nu mă inleresează câtuşi de puţin, fie ei mari cât Homer. Propovăduiesc chiar, din toate puterile melc. Ca ei să nu mai fie iubiţi, în tot veacul nostru, de niciunul dintre oamenii care suferă din pricina relelor secolului. Destul cu arta olimpiană! Aveam atâtea lucruri de orânduit.

Aceste lucruri le cunoaşteţi tot atât de bine ca şi mine. Magdelcine Paz (aţi văzut, cred) le înglobează în formula.. Soarta muncitorilor este în joc. Acolo". Eroare înspăimântător de mare. Este o credinţă din secolul trecut care expiră în clipa de faţă. Muncitorii o distrug cu focuri de mitralieră, peste tot unde o întâlnesc. Cineva a spus: într-adevăr, trebuie schimbate toate acestea. Fiindcă vina nu este a sistemelor, ci a inimii noastre.

Din vina aceslei inimi se sluţeşte tot ceea ce atingem: arte. Ştiinţe, tehnică, religii, idealuri, morale, sporturi. Toate aceste podoabe ale vieţii omeneşti, care ar trebui să ne convingă despre existenţa sufletului şi să ne deosebească astfel de lumea animală, se ridică azi împotriva noastră şi ne dovedesc că. Din punct de vedere sufletesc (cu alte cuvinte, milă. Bunătate, dreptate, dragoste pentru aproape), am ajuns mai rău decât animalele.

Aşa că nu cred deloc că acolo e în joc numai soarta muncitorimii, ci însăşi soarta omenirii. Din vina inimii noastre.

Iubim alandala. Întâi ne iubim prea mult pe noi înşine, apoi nevestele, copiii, părinţii, prietenii, patriile şi. Pe deasupra, nesăţiosul nostru orgoliu. Şi aşa va fi în vecii vecilor. Trebuie, deci. Să ne mutăm inima din loc. Această inimă nu-i decât un.. Cuib de v ipere". Îndrăzni-voi a vă spune că ca rămâne neschimbată, cliiar atunci când nu pretinde decât

O singură iubire: aceea pentru Dumnezeu?

Da. Aş vrea să afinn asta. Însă mi-e teamă să nu vă supăr. Căci aţi avut bunătatea de a-mi oferi. În mod cert. Ajutorul credinţei dumneavoastră. Această ofrandă, venită de la dumneavoastră la căpătâiul meu de mare rănit, m-a copleşit nespus. De aceea am şi spus că scrisoarea dumneavoastră este extraordinară.

Îmi veţi îngădui să dau publicităţii această scrisoare, pentru mântuirea sufletelor care împărtăşesc credinţa dumneavoastră şi pentru aceea a sufletelor care o împărtăşesc pe a mea? Desigur, nu aveţi de ce să fiţi **împotrivă.** Mai întâi, pentm că nimic din ceea ce mi-aţi scris nu y-ar putea înroşi obrazul şi apoi, pentru că ştiţi bine că scrisori cum e a dumneavoastră, nu sunt dintre acelea care se rătăcesc. Azi sau mâine, biografii dumneavoastră o vor publica. S-o facem mai bine noi. Şi numaidecât. Credinţele noastre nu vor avea decât de câştigat. Oare n-au ele acelaşi scop: mântuirea sufletului?

Îmi scrieţi:.. Citesc acest articol în „Nouvelles Litteraires*” şi îmi spun: foamea şi pofta de dreptate ale lui Panait Istrati sunt un fapt cert; grozava sa dezamăgire, alt fapt cert. Nu cumva se gândeşte uneori că s-a înşelat asupra obiectului? Cel a cărui pătimire o proslăvim în zilele acestea spunea: «împărăţia mea nu este pe lumea asta…» Şi dacă totuşi foamei şi setei dumneavoastră îi corespunde această altă lume? Niciodată n-am v ăzut dezinteresare, renunţare totală, decât la cutare surioară sau la cutare fiică de la Saint-Vicent de Paul, adică la făpturi omeneşti a căror singură strădanie tindea să se supuie învăţăturii lui Iisus. Fără îndoială că se mai află şi mulţimea imensă a creştinilor egoişti şi feroci, care a compromis pe vecie. În ochii unui om ca dumneata, pe cel care-l revendică azi şi de care se va lepăda mâine.

Şi totuşi, domnule, burghezul care sunt. Dar care n-ar adera nici el la nimic, ştie astăzi dintr-o intuiţie «controlată» permanent că justiţia există, că secretul a tot ce există este dragostea şi că adevărul este *cineva:* cinev a care-i viu, care se dăniie nouă şi care poate v-a şi vorbit de-a lungul vieţii şi chiar în acest moment.

Vă cer iertare pentru indiscreţia mea. Vă admir şi mi-e milă de suferinţa dumneavoastră. Aş vrea ca să-l cunoşti pe Iisus şi în acel sanatoriu în care te afli să-i ceri să ţi arate".

*

Mai întâi de toate, trebuie să îndrept o greşeală, poate două: dumneav oastră. Care credeţi că viaţa mea de-acum nu-i decât o suferinţă

1 Temoigriage sur Ie Foi: L’Homme qui n adhere a rien (8 aprilie 1933).

Rece. Îmi dăruiţi mila dumneavoastră. O primesc în mod sincer, dar

aflaţi că suferinţa mea este scăldată într-o fericire atât de reală. Încât molipseşte pe toţi cei cu care am de-a face zilnic: doctori, prieteni, străini. Vorbindu-le cu sufletul la gură. Mă irosesc până ce mă cuprinde febra, singura care îi sileşte să plece de lângă mine. Chiar la Mănăstirea Neamţ, unde am zăcut opt luni la pat. Am fost cât pe-aci să mă fac iubit de călugări şi chiar am reuşit să uimesc pe câţiva; ceea ce este un record, căci în mănăstiri credinţa nu-i decât o obişnuinţă, atunci când nu este o meserie bănoasă. Marea majoritate a călugărilor sunt oameni sătui de credinţa lor şi rămân nepăsători faţă de a ta. Totuşi, au fost călugări la Neamţ care au rămas cu ochii căscaţi. În faţa vorbelor *şi faptelor* melc de creştin fără biserică. Cred în mod cert că m-au şi iubit puţin.

O altă eroare (poate, pe jumătate) pe care o faceţi.'este aceea când credeţi că.. Creştini egoişti şi feroci au compromis pentru totdeauna" în ochii mei pe cel pe car**e-l** revendică. Nu! Ei n-au compromis decât bisericile, toate bisericile în care, de altfel, n-am intrai decât în copilărie. Şi acest fapt nu-i nicio pagubă, pentru că n-am confundat pe Iisus cu biserica lui.

Aci, aş vrea să întârzii puţin.

Dumneavoastră, marii intelectuali, pe care vă ştiu oameni aproape întotdeauna iubiţi de eternitate (în felul lui Renan sau al dumneavoastră), sunteţi uşor la cheremul unui Dumnezeu care n-are *nimic a face cu al meu*. Al dumneavoastră e totodată mai complicat şi mai îngăduitor. Pe de o parte, el nu vă cere decât o practică la îndemâna oricărui om. Şi pe de alta. Vă terorizează ca şi cum aţi fi nişte fiinţe lipsite de duh. Şi dumneavoastră vă pretaţi acestui joc. Ca şi gloatele. Iată ce n-am putut înţelege la omul superior. Căci. După mine. Este o diferenţă enormă între Dumnezeul la care se adapă mulţimile şi cel care nu se revelează decât fiinţelor superioare. Primul nu vrea decât tămâieri, al doilea – dragoste totală.

Dumnezeul meu mi-a cerut toiul şi i-am dat totul. Mai clar: am iubit viaţa în chipul cel mai generos şi ca mi-a supt tot sângele. Chiar de pe patul acesta, unde miracolul unei vindecări trecătoare nu mai este cu putinţă (după ştiinţă), decât cu condiţia de-a fi nepăsător la toi, de-a trăi în cea mai egoistă amorţeală, nemaigândindu-mă decât la hrana mea. La somnul meu. La liniştea mea. La viaţa mea. De pe acest pat tresar cu tot restul puterilor mele. Îndată ce un om se arată dornic să-mi audă glasul şi are nevoie să

simtă căldura sufletului meu. Moartea nu există pentru mine. Ci numai dragostea pentru viață. Şi această dragoste merge, chiar acum. Până la a mă lăsa despuiat de absolut tot. De am ajuns să cad în spatele *Asistenței tuberculoşilor săraci,* după ce mi-au trecut prin mâini foarte mulți bani.

Dumneata vrei să-i cer lui Iisus să mi se facă cunoscut Dar eu îl cunosc atât de bine. El se află în inima mea şi trăiesc în legea lui. De când m-am născut. El n-a pătimit decât o săptămână. Eu. De treizeci de ani. Am sacrificat totul; mă aflu într-un spital al *Asistenței publice,* în loc să fiu într-un sanatoriu elvețian, superb.

Nu! Dumneata îți faci inimă rea. Zadarnic!.. Taina a toate e iubirea „,, spui dumneata. O practici deci până la renunțarea de sine. E perfect. Sunteți un drept. Eu la fel. După cum vedeți. Ei bine, accept credința dumitale. Pentni că se confundă cu a mea. Vreau să fiu. Ca şi dumneata, un creştin catolic. Dar cu o condiție: să declarăm împreună războiul lui Iisus împotriva tuturor oamenilor.. Egoişti şi haini” de pe pământ, oriunde s-ar afla ei. Un război fără îndurare: războiul brațelor încrucişate până la descompunerea societății.

Fac. Domnule, acest legământ: dacă mă vindec. Voi veni la Paris şi ne vom uni cu toții sub flamura unei credințe care să răstoarne munții şi vom merge, ca şi Iisus. Pentru a propovădui credința noastră războinică, pe toate drumurile. Am convingerea nestrămutată că vom fi îndată nemăsurat de numeroşi. Vom alunga fariseii din Biserica creştină şi nebunii din casa comunistă. Vom accepta o existență aspră şi martiriul.

Dacă în acest scop înțelegeți să mi-l trimiteți pe Iisus la patul meu de suferințe ce-mi aduc fericire. În scopul sacrificiului total pentru dezrobirea umanității, atunci, da! înțeleg să mor catolic. Vom fi amândoi alți doi Iisus. Apoi milioane.

Dar dacă. Din nenorocire. În loc de Iisus. În loc de acest.. Cineva care e viu''. Înțelegeți să-mi trimiteți un biet crucifix, ci bine, nu! Nu, niciodată! în acest caz. Într-adevăr, *foamei şi setei mele de dragoste ti corespunde o altă lume.*

O lume care nu există decât în inima mea…

Bucureşti, Sanatoriul Filaret, Paşti, 1933

ARTELE ŞI UMANITATEA DE ASTĂZI

La începutul lui 1932, „Deutscher Kulturbund” propune lui Panait Istrati un

turneu de conferinţe în principalele oraşe din Austria şi Germania. Panait a acceptat şi a scris Artele şi umanitatea de astăzi, *care se înscrie ca o profesiune de credinţă în misiunea Artelor „soldatul Dreptăţii", „purtătoarea luminii unui adevăr menit să combată egoismul omenesc şi să realizeze mai multă dreptate pe pământ".*

În acelaşi timp, această conferinţă este un rechizitoriu împotriva comportamentului artiştilor deveniţi „negustori de literatură erokă" şi care, „ca toţi negustorii, se îmbogăţesc, se zăvoresc în vilele lor, fericiţi de libertatea lor, geloşi pe banii lor depuşi în bănci, aprobând tacit forţa baionetelor, care le apără fericirea, împotriva «canaliei»".

Presa franceză l-a salutat cu entuziasm, aplaudând poziţia lui Panait Istrati: Cuvinte amare şi juste, *acesta este titlul comentariului, apărut în „Libertatea" (9. August 1932): „Ce frumoasă conferinţa lui Panait Istrati; de-o îmbucurătoare amărăciune", sublinia articolul. „Curentul iscat de această palmă dală epocii, ne răcoreşte obrazul." Iar o altă publicaţie din epocă („L'echo d'Oran") sublinia că mesajul conferinţei lui Istrati este: „Arta nu trebuie să slujească, în principal, decât luptei pentru eradicarea suferinţelor omenirii. Ea nu este un scop, ci un mijloc".*

Conferinţa Artele şi umanitatea de astăzi *a fost publicată integral în revista „Europe", din 15 iulie 1932. A fost tradusă în germană („Europäischerevue", 5 mai 1932) şi în olandeză („Ilet Volk", 19 martie 1932).*

Scrisă acum o jumătate de secol, îşi păstrează. Încă, întreaga sa actualitate, prin judecăţile şi concluziile ei şi îi îndeamnă pe artiştii din zilele noastre să reflecteze…

Nu aş putea explica de ce totdeauna am conceput frumuseţile artistice ca pe nişte divinităţi menite să facă pe om mai bun. Să civilizeze lumea. De asemenea, niciodată n-a sălăşuit în cugetul meu ideea de artă penim artă, sau artă pentru nimic. Nu izbutesc să înţeleg cum poate cineva să guste, să admire sau să preamărească o frumuseţe artistică şi să rămână totuşi un om rău. Egoist. Mi se pare de neconceput ca o fiinţă omenească să-şi poată cultiva simţirea, spiritul şi. În acelaşi timp. Să nu-l intereseze, de îndată, ce se petrece în jurul său; să nu devină sensibil – dacă nu-i din naştere – în faţa nenumăratelor mizerii şi nedreptăţi care pustiesc omenirea.

Existenţa umană este o noapte presărată cu capcane, unde în orice clipă când trupul, când sufletul şi adesea împreună plătesc amarnic favoarea de-a fi cunoscut binefacerile Creaţiei. Şi cu cât eşti mai înaintat pe scara

perfecţiunii morale, cu atât devii mai simţitor în faţa suferinţei care bântuie printre oameni. Pentru că este cu neputinţă să poţi vedea, înţelege şi simţi totul, şi să rămâi nepăsător la nenorocirile semenilor tăi.

Iată pentru ce cred că, în această noapte a vieţii, arta este singura noastră lumină şi poate unica nădejde de desăvârşire universală. Ghiftuiala. Averea, nu ameliorează ceea ce-i trivial în oin. Chiar inteligenţa şi şcoala nu-l pot înnobila, dacă s-a născut egoist. Cel mult îi dau o spoială, care nu poate înşela pe nimeni. *Arta, însă, am crezut-o totdeauna în stare să poată schimba, în curgerea veacurilor, faţa urâtă a lumii. Dintre toate valorile sentimentale şi spirituale care sunt la baza vieţii superioare, arta este aceea care cuprinde mai multă dragoste, curăţie, generozitate. Ea este singura care nu înşeală niciodată.* Inima, care a găzduit-o măcar o dată. Rămâne a ei pentm totdeauna. Chiar în ziua când încetează de-a mai fi sâmbure de creaţie, arta continuă să desăvârşească substanţa inimii în care sălăşuieşte. Iar dacă i se-ntâmplă uneori să convieţuiască alături de zgârcenie sau ticăloşie, ca este aceea care biruie, deoarece, de-a lungul anilor, distruge ceea ce-i odios, nelăsând să supravieţuiască decât măreţia propriei sale amintiri, a cărei influenţă este covârşitoare.

Această influenţă a emoţiei, care ne vine de la Frumos, se află în sângele nostm şi se transmite din generaţie în generaţie. În ciuda epocilor de crâncen materialism, cum este aceea prin care trecem. De asemenea, ea poate înflori şi în făptura omenească, cea mai lipsită de ascendenţă emotivă, schimbându-i complet cursul vieţii. În această privinţă. Frumosul se răsfrânge asupra întregii omeniri, de la geniul creator la beţivanul cel mai nătâng.

Mi s-a întâmplat, nu o dată de-a lungul vieţii, ca în peregrinările mele să pun în mâinile oamenilor cu adevărat.. Pierduţi'", cutare carte mare. De Balzac. Tolstoi sau Dostoievski. Şi să nu-i mai recunosc, când i-am revăzut după mai mulţi ani. Erau la antipodul a ceea ce fuseseră până atunci. N-aveai ce să le reproşezi. Viaţa lor devenise exemplară.

Desigur că atunci când vorbesc despre minunile Artei, nu trebuie uitat că eu vin din Orient, unde şi omul cel mai păcătoşit păstrează permanent emoţia primului său contact cu pământul, fiindu-i străină uscăciunea sufletească.

Acestei arte. Îmbibate de misticism oriental. Îi datorez că nu sunt un desfrânat sau un bandit. Dar trebuie să mărturisesc că în chiar bunul nostru Orient credinţa nestrămutată în valorile morale s-a micşorat mult în clipa de faţă. Materialismul modern, care ghiftuieşte pe unii şi înfometează pe alţii, câştigă tot mai multe suflete. Împingându-le către un scepticism foarte vătămător pentru viitorul omenirii.

Cum eu însumi am fost greu lovit în credinţa mea de odinioară, folosesc ocazia ce-mi daţi. Ca să-mi exprim această convingere, care a fost totodată stâlpul de bază al vieţii mele. Şi dacă se va întâmpla să rostesc şi lucruri neplăcute pentru urni, să nu se uite că viaţa mea n-a fost închegată numai din lucruri plăcute.

Aşa cum am povestit şi în altă parte, viaţa a început prin a-mi arăta, încă din copilărie, faţa ei cea mai aspră. La doisprezece ani îmi agoniseam pâinea ca băiat de prăvălie, când dădeam pe brânci optsprezece ore din douăzeci şi patiu şi mă snopeau în bătaie, zilnic, pentiu cele mai neînsemnate greşeli. Odată cu adolescenţa, bătăile au încetat, dar greaua-mi existenţă a continuat timp de douăzeci şi opt de ani. Până în 1924, când publicam *Chira Chiralina* şi împlineam patruzeci de ani.

Totuşi, n-am nimic de reproşat destinului. În această primă parte a vieţii mele. Au fost anii cei mai frumoşi, în ciuda înfăţişării lor aspre. Căci. De când ştiu să citesc, arta s-a mărturisit ochilor mei sub o înfăţişare potrivită cu temperamentul meu şi nădejdiile unei omeniri asuprite: era epică şi slujea cauza dreptăţii. E vorba de haiducii noştri, care departe de-a fi legendari, sunt tot ceea ce poporul român a putut să aibă mai adevărat în dureroasa lui istorie. Legenda – uşor de recunoscut şi înlămrat – nu începe decât acolo unde povestitorul anonim. În generozitatea sa. Îşi face o plăcere în a atribui acestor justiţiari populari isprăvi fantastice. În care cauza dreptăţii iese mai totdeauna biruitoare.

Deci. La această şcoală a frumuseţii unită cu nevoia de dreptate s-a format spiritul meu. Şcoală nobilă, care a fost cea mai bună hrană a generaţiei mele. Eram nişte bieţi copii în zdrenţe, bolnavi. Înfometaţi, hăituiţi. Oamenii şi cenil ne refuzau orice bunăstare materială. Viitbrul ne apărea în culori la fel de negre ca şi prezentul. Eram sortiţi să devenim hoţi. Asasini. Câţiva dintre noi am şi devenit. Dar cei mai buni. Cei mai curajoşi

am rezistat.

Cum? Ei bine. Graţie descoperirii acestei arte miraculoase care ne învăţa că nu totul este josnicie şi nedreptate în viaţă. Părăsind pe haiduci şi intrând cu paşi mari pe tărâmul literaturii universale, am cunoscut pe marii maeştrii ai literaturilor clasice şi moderne. Acolo, silabisind pe cutare enciclopedist sau scriitor din secolul al XIX-lea. Am găsit confinnarea aceleaşi frumuseţi care pleda – bineînţeles pe plan mai înalt -însăşi cauza dreptăţii. Şi, clănţănind de frig în jurul unui samovar. În timpul nopţilor şi în mijlocul discuţiilor împinse până la ziuă. Ne combăteam mizeria şi tuberculoza, promiţându-ne solemn de a fi demni discipoli ai maeştrilor noştri generoşi. Aşa că. Fără să ne îndoim câtuşi de puţin de temeinicia concepţiilor noastre despre artă. Legam în chip statornic Frumosul de Dreptate.

Frumosul nu putea fi decât slujitorul Dreptăţii. Noi nu puteam concepe arte şi artişti care să nu fie purtătorii luminii unui adevăr hărăzit să combată egoismul oamenilor. Înfăptuind totodată mai multă dreptate pe pământ. La ce-ar fi slujit oare Frumosul, dacă strălucirea lui ar fi trebuit să se răsfrângă numai în mlaştinile mârşav iei umane? Care minte împietrită ar fi putut să fie sensibilă frumuseţilor Artei, când în jurul ei o întreagă omenire se bălăceşte în propria-i mocirlă?

Răspunsul la aceste întrebări ni-l dădeau înşişi creatorii artei reparatoare de nedreptăţi, între care Tolstoi era maestrul pretutindeni iubit. Viaţa le era conformă cu slov a lor sublimă. Ei nu se considerau numai artişti, ci în aceeaşi măsură şi mai ales luptători pentru dreptate, mergând uneori până la a-şi atrage asupra lor trăsnetele asupritorilor. Către ei ne-am aţintit priv irile. Erau pâinea noastră cea de toate zilele. Pe deasupra prăpastiei imense pe care asupritorii o săpaseră între noi şi ei. Aceşti artişti ne întindeau mâinile lor nobile, spunându-ne: *Credeţi în noii*

Şi noi am crezut cu toată puterea de iubire a sufletelor noastre însetate de Dreptate şi Frumos, cu toată înverşunarea ce aveam faţă de urât şi exploatare, ai cărei robi eram.

Aveam oare dreptul să credem astfel? Se putea găsi măcar unul printre marii învăţaţi, care ne-ar fi putut spune că fusesem proşti şi că frumuseţile artistice sunt o negustorie, ca oricare alta? Că arta nu era morală? Că

artistul nu-i decât un negustor de frumos?

Răspunsul la această problemă gravă, referitoare la obligaţiile pe care artele şi artiştii le au faţă de umanitate, l-am aflat abia astăzi. Pe atunci, nu-l bănuiam, atât eu cât şi tovarăşii mei. Condiţiile economice încă nu înăspriseră raporturile dintre oameni. În gradul pe care-l vedem azi şi nu obligase categoriile sociale ca să ia atitudine, să se precizeze fără multă vorbărie. Mitul artei justiţiare şi al artistului-cetăţcan era pe atunci în floare. Bătrânul socialism ni-l propov ăduia încrezător.

O întreagă generaţie de adevăraţi idealişti mărşăluia. Şi. Ceea ce urină, fu o odisee care nu-şi va găsi niciodată Homerul. Iat-o în câteva cuvinte:

Pe acea vreme. În Orientul nostru Apropiat nu se afla nimic mai măreţ, mai eroic şi de asemenea mai omenesc, decât să vrei a-ţi supune viaţa noii evanghelii a Artei generoase, aşa cum o vedeam culminând la un Tolstoi. În *învierea,* la un Ibsen. În *Strigoii* sau la un Balzac. În *Iluzii Pierdute.* Se aflau. În paginile acestor cărţi, nenumărate căi pentm realizări imediate. Şi noi eram. Pe bună dreptate, nişte oameni grăbiţi pe care socialismul contemporan nu ne mai satisfăcea. Acest socialism ne vorbea doar despre mărirea salariilor, de reducerea orelor de lucm şi de foarte problematica societate ideală, de realizat Dumnezeu ştie când. Un ideal pentm gloată. Noi ne socoteam elite. Şi toţi gata să plătim cu viaţa noastră. Cât priveşte modelele de întruchipat, n-aveam decât să alegem, de la Rascolnicov, martinii întunecat şi până la Konov alov. Îndrăzneţul filosof pe care Gorki tocmai îl aruncase în lume.

Fiecare dintre noi s-a îndreptat după cum îi era temperamentul.

Desigur, societatea burgheză nu şi-a pierdut cumpătul. Nu s-a întâmplat nimic extraordinar, la lumina zilei. Căci nimeni nu s-a înghesuit să dea dovadă de prea mult eroism. Şi bufoneria trecu, pe drept, neobsenată.

Dar, din toate astea, rămânea ceva: ceea ce se găsea între prea multul eroism şi bufonerie, aceste două extreme ale idealismului. Rămânea, neclintită, voinţa omului care nu admite tocmeala cu cinstea, cu aspiraţiile generoase şi cu independenţa lui. Dintre toţi muritorii, bunul intelectual este cel care nu dev ine. Aproape niciodată, un om public. E consumatoml anonim al artelor superioare care ştie ce vrea. Care nu-şi bate joc de convingerile lui şi care salvează astfel artele de la respingătoarea

mediocritate.

Acest om nu se gândeşte niciodată ca să imite cutare model. Ci simte nevoia irezistibilă de a-şi încarna propriile năzuinţe. El este departe de-a bănui că aspiraţiile umanităţii n-ar putea să fie decât nişte steaguri, bune să adune mulţimile sub călcâiul unui demagog, care totdeauna le va trage pe sfoară. El devine, astfel, cel mai neînchipuit personaj de roman idealist, un personaj pe care autonil cu greu l-ar putea găsi în viaţa cotidiană. De ce? Fiindcă este lipsit de orice exagerare inerentă unui personaj de roman, creaţie mai mult sau mai puţin arbitrară. Pe când acest intelectual este o realitate vie. Tot ce are mai deosebit îl ascunde şi-l trăieşte în intimitatea sa profundă. Simplitatea lui. Naturaleţea şi chiar banalitatea lui se confundă cu cotidianul. Artiştii ştiu asta şi astfel se explică de ce. În dorinţa lor de-a crea v iaţa. Au născocit şi au dat operelor lor calificativul de *artă vie.* Care nu-i decât o simplă v orbă. Arta. Chiar cea mai reuşită, arc totdeauna ceva convenţional. Numai viaţa, singura, nu poate să-l aibe.

Am cunoscut numeroşi asemenea oameni, născuţi pentru adorarea artelor. I-am întâlnit în toate păturile sociale. Îndeosebi printre cei dezmoşteniţi, lipsiţi de orice bunuri materiale, printre cei care luptă aprig să nu le lipsească pâinea. Ei sunt asemeni marilor martiri pe care mulţimea nu-i cunoaşte, cu diferenţa că religia nu-i hrăneşte. Oameni zdraveni, cu mustăţi şi barbă, pe vremea când eram abia flăcău. Numai după ce i-am cunoscut şi am trăit multă vreme în mijlocul lor. Am înţeles ce înseamnă aceste fiinţe pentru existenţa artelor.

După cum Dumnezeu n-ar putea exista, dacă n-ar avea credincioşi pe pământ, tot astfel şi Artele n-ar putea dăinui, fără adoraţia acestor slujitori ai Faimosului.

Şi iată de ce:

Arta este un Dumnezeu, aidoma celui la care se roagă credincioşii. Şi unul şi altul sunt născuţi din inima omului. Ca să poată exista real, şi unul şi altul cer fiinţei umane o dragoste totală sau. Ca să vorbim descliis. Ei nu sunt decât însăşi dragostea noastră, imensa noastră nevoie de Fmmos şi Credinţă. În ciuda vieţii materiale, cu confortul şi plăcerile ei care par să ne stăpânească, să ne robească pe de-a-ntregul, viaţa spirituală este aceea care ne domină existenţa, cu nenumăratele ei feţe. De la idolatria cea mai

stupidă, până la credinţele cele mai nobile, totul este spirit printre oameni. Este singura trăsătură a vieţii, care face lumea omogenă, apropiind flacăra geniului de bojdeuca ignoranţei bicisnicului. Inteligent sau îndobitocit, dragostea este aceeaşi. Şi ea îi singura care planează deasupra secolelor, după năruirea civilizaţiilor.

Iată ce ştim despre această divinitate, cuibărită în inima omului. O părere cu care aproape toată lumea e de acord.

Dar asta nu-i totul. E nevoie să ştim care sunt condiţiile ce îngăduie dragostei să înflorească, sau. Mai bine zis. Care îngăduie tuturor dumnezeilor să existe în inima omului.

Nu-i decât una singură: suferinţa.

Dumnezeu cere credinciosului dovada dragostei sale. Care nu-i aceeaşi cu ceea ce se mulţumesc toate bisericile, constând dintr-o practică pur formală. O atare practică poate să mai clădească biserici; dar nu va putea să le menţină. Şi asemenea lui Dumnezeu, artele şi aspiraţiile sociale cer. Celui care le cultivă, dovada absolută a devotamentului. Spune-mi ce eşti în stare să sacrifici pentru dragostea ta şi îţi voi spune dacă iubeşti sau nu.

Cel mai fmmos răspuns la această maximă mi-a fost dat de-o femeie simplă, prin felul ei exemplar de cum înţelegea să-şi iubească câinele.

Era o muncitoare, cam sălbatică de felul ei şi care trăia singură, iubindu-şi doar câinele, un superb baset. Toată viaţa ei era acest animal. Şi deoarece trei sferturi din zi trăia departe de el, fiind nev oiţă să muncească la Paris, îşi lăsa odorul la ţară, la părinţi, unde se ducea să-l v adă. În fiece duminică. Toată săptămâna era cu gândul numai la câine, suferind de lipsa lui. Această femeie din popor îmi spunea cu o nobilă mânie logică, de neînfrânt:.. Oamenii pretind că-şi adoră câinii, dar îi zălogesc toată ziua, iar bietele animale se plictisesc. Poate fi numită, asta. Dragoste? Nu! Este cel mai crâncen egoism. Eu iubesc ceea ce iubeşte şi câinele meu: el vrea să alerge, să hoinărească.

Îl las în plata lui. Ştiu că într-o zi un automobil o să-l omoare. Dar. Chiar cu acest preţ. Nu vreau să-l feresc de moarte, lipsindu-l de bucuria de-a trăi."

într-adevăr, câinele a fost omorât într-o zi. Şi nenorocita femeie fu cât pe-aci să-şi piardă judecata. Se mângâia, spunându-şi:.. Cel puţin a murit

numai o dată. Dar a trăit zilnic aşa cum a vrut, în timp ce dacă l-aş fi zăvorât în casă, n-ar fi cunoscut decât o moarte fără sfârşit."

în viaţa mea. Rareori am putut întâlni o atare înţelegere a dragostei. Dar, din ziua când am descoperit în sufletul altora confirmarea felului meu de-a înţelege adoraţia, mi-am făcut o lege în a judeca dragostea mea şi pe a acelor asemenea mie. După cantitatea de suferinţă pe care fiecare i-o aduce ca ofrandă.

Din acea zi. Destul de îndepărtată, lumea mea a devenit destul de strâmtă, ştiind în mod clar care mi-era soarta, drumul în viaţă. N-aveam decât să privesc calea străbătută de cei cu care mă asemuiam. Ca să-mi văd viitorul ca într-o oglindă. La toţi, aceeaşi lege le regiza idealul. Fie că fuseseră îndrăgostiţi de Artă. De Dumnezeu sau simpla Dreptate, din clipa când dragostea lor a devenit totală – singura care le umplea viaţa – aceeaşi soartă îi aştepta pe toţi: au fost înlăturaţi de la toate situaţiile care erau confortabile. În măsura în care răspundeau unei toleranţe reciproce şi adesea chiar ticăloşiei, mârşăviei.

Astfel am cunoscut pe marele bărbat de stat care-i suprimat din viaţa publică: pe marele magistrat care îmbătrâneşte într-un grad inferior sau este chiar dat afară: pe militarul destoinic care se vede lăsat în urmă de toate mediocrităţile: pe adevăratul preot care-i alungat din casa Domnului: pe medicul integru adus de colegii săi în imposibilitatea să-şi exercite meseria. *~

Toţi aceşti oameni nu aveau altă vină decât aceea că îndrăzniseră să asculte de glasul vocaţiei lor. Cu toată pasiunea dragostei ce-i devora. Bogaţi scăpătau: săraci cădeau în mizerie. Deci. Nicio îndoială: confortul sufletesc nu-l îngăduie pe cel trupesc. Încă de la început trebuie să te hotăreşti pentm unul. În detrimentul celuilalt, şi dacă eşti adeptul dragostei totale – oricare ar fi chipul dumnezeului pe car**e-l** vei sluji – suferinţa totală este preţul ce ţi se va cere în mod absolut. Spiţa omenească alungă de la masa ei pe omul care este adeptul Credinţei totale.

Această lege neîndurătoare se aplică mai ales artistului înnăscut, fie că este creator sau nu. Omul care arc – în gradul cel mai înalt – cultul Frumosului, este condamnat la cea mai tragică singurătate.

Dintre toate divinităţile pe care le născoceşte inima omului şi căreia se

dăruie sclav pentm toată viaţa. *Frumosul* este acela care cuprinde cea mai multă înțelegere. El se află pe culmea creaţiei. Numai pe calea Frumosului omul atinge perfecţiunea. Şi asta se întâmplă atunci când renunți la tot şi te însingurezi. Grelele lipsuri materiale nu te mai tulbură, de vreme ce eşti convins că fericirea comună şi bucuria spirituală nu merg niciodată împreună. Prima este pe de-a-ntregul alcătuită din nedreptate, nu satisface decât orgoliul cărnii şi nu se obţine decât striv indu-ți aproapele. A doua este o lumină voluptuoasă. Toată lumea ar putea să se bucure de ea. Fără să comită cea mai mică nedreptate. Şi totuşi, puţini numeroşi sunt cei care îi rămân credincioşi.

Am cunoscut pe unul dintre aceştia. Îl chema Moş Popa şi muncea ca hamal în portul Brăilei.

N-avea niciun prieten şi nu părea să sufere din pricina asta. Hamalii – tovarăşii lui – vorbeau despre dânsul ca de un om drept, atotştiutor şi uşor de apropiat sufleteşte. În certurile lor zilnice – iscate mai ales când se încurcau la împărțirea banilor câştigaţi în devălmăşie – ei apelau la el ca să le facă dreptate, **şi-l** ascultau orbeşte. Adesea îl vedeai înconjurat de studenţi, în vremi ungher întunecos de prin ceainăriile Brăilei: îi ajuta la problemele grele de matematică şi câteodată le făcea chiar teze de licență în Drept sau Filosofie. Deoarece avea o înfăţişare sărăcăcioasă, fiind în zdrenţe şi păduchios, unii studenţi înstăriți îi oferiră bani în schimbul serviciilor aduse. Moş Popa le arăta cu degetul paharul cu ceai c**e-l** avea în faţă şi întreba cine vrea să-i plătească consumaţia. I s-au făcut propuneri să fie plasat pe măsura marilor sale aptitudini. Moş Popa se mulţumea atunci să-şi lumineze calmul feţei cu un zâmbet ciudat, car**e-l** întinerea. Uneori răspundea:.. Voi nu vedeți că am locul cel mai invidiat?"

Mulți îi luau spusele drept o v orbă de duh. Nimeni nu se strădui **să-l** înţeleagă.

M-am apropiat de dânsul, pentm prima dată. Într-un chip foarte stângaci, v orbindu-i ca un îndrăgostit şi ofermdu-i întreaga mea prietenie. M-a ascultat şi m-a privit cu seninătate. Apoi. Râzând în barbă, cu zâmbetul lui luminos, mă respinse cu blândeţe:.. Te înțeleg. Îmi spuse, dar nu ţin să leg prietenii".

Devenii, la rândul meu. Un obişnuit al ceainăriilor de noapte, unde Moş

Popa asculta cu răbdare tot ceea ce i se îndruga şi nu deschidea gura decât ca să răspundă la întrebări obişnuite şi precise. Nu făcea teorie şi nici nu filosofa. Înţelesei că el găsea aceste flecăreli pe de-a-ntregul fără rost. Mă ferii să particip la ele. El remarcă rezerva mea şi. După un timp. Profitând că într-o zi eram singur mă întrebă pe neaşteptate:

— Ce ţi-ar plăcea să devii în viaţă? răspunsei dintr-o dată:

— Un om ca dumneata!

Mă fixă cu frumoasa-i figură de episcop inteligent, fără să clipească.

Mai târziu, când aproape ne împrietenisem, mi-a mărturisit că-l descumpănise neaşteptata mea sinceritate. I-am vorbit atunci despre Mihail şi mi-am dat seama cât de mult îl interesa. Devenise mâncăcios. Şi din acea zi. Spiritul regretatului meu prieten ne înlesni rapida apropiere sufletească. Din păcate, izbucni războiul şi Moş Popa muri de tifos exantematic. În timp ce eu mă aflam în Elveţia.

Nu aş putea spune dacă omul acesta mă iubise, dacă iubise ceva. Dar dacă *dragostea* înseamnă *înţelegere supremă* a existenţei, cu siguranţă că el a fost un îndrăgostit total.

Moş Popa îşi îngropase adevăratul nume şi tinereţea, a doua zi după ce îşi luase doctoratul în matematici. Venise la Brăila acum treizeci de ani, ca să care saci cu spinarea. De ce? Nu l-am întrebat şi nici n-a adus vorba. Dar mi-a vorbit, în schimb, despre legi care călăuzesc viaţa omului robit de Fmmos şi am priceput că simţise nevoia imperioasă de-a se supune acestor legi.

Moş Popa este cel care mi-a infiltrat dezgustul de-a scrie romane, încă de la acea vârstă. Preţuia atât de puţin cărţile şi pe scriitori, încât mă ruşinai. Nouă zecimi din ce se considera „opere de artă", el le categorisea „flecăreală şi negustorie". Cu aceeaşi asprime judeca şi toate celelalte pretinse valori pe care le preţuia. Îmi spunea, cu dreptate. „Viaţa este alcătuită din două părţi: *Frumosul şi Josnicia.* Ultima a cotropit aproape întreaga omenire, deoarece nu cere de la om niciun *sacrificiu.* Ea îşi poate îngădui orice, nedreptatea fiind elementul său: pe când *Frumosul* este perfecţiunea fără prihană, piscul v ieţii omeneşti. E firesc ca omul. Atins de hanii lui. Să nu-şi mai iubească lutul păcătos. Bineînţeles. În acest caz. Un astfel de om se va afla în întregime **dezarmat** în faţa celuilalt fel de-a fi. De-

aici. *Suferința".*

Iată ce fel de oameni am cunoscut la sfârşitul veacului trecut şi care a fost şcoala mea. Viața acestor oameni era pe măsura celei a creatorilor de artă aparținând aceleiaşi specii. Plini de demnitate unii față de ceilalți, între artişti şi admiratorul lui nevoiaş, legături nevăzute închegau o credință comună, care înălța cât mai sus posibil ştacheta devotamentului amândurora. Un Beethoven spunea: „Atâta vreme cât voi avea un ban în buzunar, niciunul dintre prietenii mei nu va crăpa de foame*! Şi când un Tolstoi. Octogenar, fugea din căminul său, îmbuibat de bunăstare, ca să moară într-o izbă. Toată lumea lui Moş Popa – mari şi mici – risipită pe întreg pământul, ştia pentm ce şi pentm cine făcuse el legământ cu sărăcia.

Arta şi artistul erau pe atunci slujitorii unei Fmmuseți justițiare, care impunea respectul ființei umane în fața oricărei josnicii de care geme pământul. Pe acele vremuri, se aflau bogătaşi care roşeau uneori de averea lor şi care. La moarte, lăsau moştenire spitalelor o parte din ea; iar muncitonil manual sau intelectual nu era o javră râioasă. Care scormoneşte noaptea prin gunoaie în căutarea unui codm de pâine mucegăită.

*

Apoi. A venit războiul. Şi omenirea întreagă, cu buni şi răi. S-a cufundat într-o josnicie nemaipomenită.

Am trăit şase ani la rând în Egipt şi alți câțiva în Grecia. Am văzut pe felahul flămând ridicând cu venerație instinctivă şi conştiință milenară ciobul de lut pe care plugul său de lemn îl dezgropa dintr-un pământ cunoscut înaintea arheologilor. Am ascultat pe zdrențărosul barcagiu grec vorbindu-mi de Pericles, în timp ce amândoi crăpăm de foame, vizitând Parthenonul. Şi atunci n-am mai blestemat sclav ia din antichitate. Această sclavie a ridicat, cel puțin, monumentele de artă, a căror măreție artistică e nepieritoare, obligându-l pe om, la mii de ani depărtare, să-şi uite mizeria sau s-o admită ca pe-o răscumpărare a eternei fmmuseți.

Mă întreb: care arte şi artişti din vremea noastră pot pretinde că au o atare tradiție?

Astăzi, toți suntem o apă şi un pământ. Rațiunea sclaviei antice împărțea lumea de atunci în zei şi sclavi. Keops al Egiptului şi Pericles al Eladei au fost zei. Pentm că au populat secolele cu o măreție capabilă să înalțe

sufletul omenesc, chiar în clipele de cumpănă ale vieţii.

Dar noi? Opera şi spiritul celor mai mari artişti din vremea noastră sunt opera şi spiritul unor băcani. Ca şi ei. Creatorul de artă nu este preocupat decât de felul cum să-şi plaseze mai bine marfa. Nimeni nu mai vrea să conceapă că adevăratul dumnezeu al omului pe pământ să fie artistul, pedepsitoml josniciei izvorâtă din egoism. În a cărei cajxană nu trebuie să cadă şi pe care trebuie să-l combată cu ajutorul **Frumosului,** care nu poate fi plămădit decât de Dreptate. Se uită că o omenire lăsată pe seama băcanilor nu v isează decât egoism, adică josnicie şi că nimic n-o va putea scoate din mocirla de aur. Dacă nu-şi va avea artistul care s-o uluiască cu opera şi exemplul vieţii sale.

Priviţi ravagiile celor patm ani de război şi alţi paisprezece ani de pace cu arma la picior. Toate promisiunile făcute popoarelor. În timpul măcelului, s-au dovedit acum minciuni sinistre. Mai mult ca oricând, popoarele nu dispun de ele însele, nici cât un individ; mai mult ca oricând războiul bate la uşă. Deşi ni s-a promis solemn suprimarea lui. E ca şi cum aceste promisiuni ar fi fost făcute de nişte bandiţi.

Există state care vor să fie înconjurate de garanţii, până la sfârşitul lumii şi care veghează, cu baioneta la armă. Respectarea monstruoaselor lor tratate. Se află alte state care-şi reclamă dreptul la aceleaşi armamente şi n-aşteaptă decât ora ca să sfâşie aceste tratate nedrepte, spre a le înlocui cu altele la fel de nedrepte. Între marile puteri riv ale se află micile state cerşetoare, care trăiesc de pe-o zi pe alta şi nu ştiu cărui dumnezeu să se încredinţeze. Mari sau mici. Toate aceste state n-au decât o singură politică: nedreptatea, să trăiască de pe urma nedreptăţii, să-şi zdrobească rivalul şi să se aşeze pe cadavrul lui. Iată de ce nu se vorbeşte decât despre armamente.

Exemplul statelor este urmat cu conştiinciozitate de indivizii care, la rândul lor. Îşi iau garanţii pentru viitor. Care mai de care îşi înlătură semenul, ca să-şi asigure un culcuş cât mai ferit de orice risc. Niciodată, ca acum, nu s-au văzut atâtea bănci şi atâta lume ducându-şi banii la bancă. Niciodată nu s-a văzut atâta lume vrând să devină proprietară. Şi niciodată existenţa cotidiană n-a fost mai luxoasă. Femeile, până la muncitoarele de pe ogoare şi din uzine, nu vor să poarte decât *Crepe de Chine* şi să folosească

farduri numai ca ale doamnelor din lumea mare. Bărbaţii, smintiţi de femei, nu visează decât afaceri grase, vile, automobile şi vilegiatură. Altădată, veşmintele din mătase, vilele şi automobilul personal erau apanajul celor bogaţi. Erau invidiaţi, dar nimeni nu se da în vânt după ele. Aceeaşi poveste şi cu divertismentele. Nu există mic slujbaş care să nu v rea să-şi ducă nev asta sau amanta, măcar o dată pe săptămână, la vreun.. Bar de noapte" luxos şi să facă acolo pe nababul. Astfel, de la cel mai umil. Până la cel mai orgolios, fiecare se gândeşte numai la buna stare materială şi nu se dă în lături de la nicio nenişinare. Ca s-o aibe.

Şi artiştii s-au comportat la fel ca toată lumea: să huzurească pe cât mai moale posibil şi să adune gologani. Din hanii Creatorului, ei au făcut o unealtă de câştig. Iar din materialismul desfrânat al epocii, o sursă de inspiraţie slugarnică. Pretutindeni domneşte înfrăţirea univ ersală a brutei civilizate. La uşa aceluiaşi.. Dancing „se îmbulzesc.. Peştele” modern şi scriitorul la modă. Băcanul burtos din cartier şi pictorul futurist, marele escroc şi marele arhitect. Nimic nu-i deosebeşte: gusturile artistice şi croiala smokingului. Calitatea aspiraţiilor şi marca automobilului. În sfârşit! zăgazurile au fost sfărâmate. Prostimea tuturor panoramelor şi eternul cabotin sunt stăpânii vieţii. Deşi ursită de Creator la nesimţire veşnică în faţa Frumosului – aşa cum sunt nisipurile faţă de pământul mănos – omenirea egoistă din toate timpurile dictează azi legi în univ ers. Ea şi-a dăruit:

— Oameni de stat. Care legiferează în numele ei şi-o duce la picirc:

— Fabrici de instruire în seric, anumite univ ersităţi. Care au nimicit cultura:

— O tehnică ce ucide pofta de muncă şi însăşi munca:

— Sporturi care omoară sufletul.

Şi cum nimic nu i-a putut rezista, această omenire şi-a dat. De asemeni, arte şi aryşti. Creaţi după chipul şi asemănarea ei. Cărţi, tablouri, statui, muzică şi spectacole pentm toată lumea şi prostul ei gust, ce va fi menajat, cultivat, imitat, fiindcă este plătit bine. Şi dacă marfa proastă se demodează, nu vă speriaţi: vi se va fabrica o alta. Numai să se vândă, ca de pildă crema.. Tokalon". Pentm rest. Ca să fim impresionaţi, se recurge chiar la publicitate. La nevoie, noi. Scriitoni. Vom da şi autografe, oferindu-ne fotografiile. Şi

dacă nici asta nu-i de ajuns, veniţi – dacă doriţi – ca să ne întâlniţi pe marile plaje, unde vă vom oferi spectacolul nudităţilor noastre sportiv e.

*

lată chipul omenirii de astăzi, ca şi chipul nostru, al artiştilor acestei omeniri. Fără nicio excepţie. Toţi suntem la fel. Numai genul operei ne deosebeşte. De la arta senzaţională, grosolan pornografică şi până la arta nobilă, ipocrit-mistică. Întreaga gamă a genurilor artistice şi toţi profesioniştii ei se bălăcesc în aceeaşi josnicie, laşitate, imoralitate, prudenţă, profit, egoism.

Cum se poate v orbi despre Frumos. În mijlocul unei omeniri care se sfâşie? Frumosul este. Înainte de toate, lupta împotriva mârşăviei, împotriva crimelor din epocă. Şi eu ştiu că. De la un Michelangelo până la Tolstoi şi Ibsen. Marile arte şi marii artişti s-au ridicat totdeauna împotriva oricăror tiranii, care dau foc bibliotecilor şi catedralelor, sfărâmă statuile cu lovituri de ciocan, foarfecă gândirea şi se întăresc cu ajutorul minorităţilor ignorante şi sătule, al căror ideal este chiv crniseala.

Una dintre aceste tiranii, dintre cele mai nemiloase şi mai răspândite, pe care o trăim azi. E banul. Nimeni nu-i scapă. Se lăfăieşte atât în coliba ţăranului, ca şi în palatul bogatului. Într-atât au fost ravagiile tehnicii moderne, exploatată egoist. Încât au tăiat omului orice alt mijloc de trai. Decât banul. Pământul mănos din faţa noastră, ca şi nuntea şi braţele noastre nu mai sunt valori proprii. În stare să ne ajute de-a trăi. Cu cât facem pământuil mai roditor, iar creierul şi braţele noastre mai active, cu atât mai mult mizeria ameninţă să ne înghită. Însuşi banul, care până mai ieri era o garanţie sigură împotriva mizeriei, astăzi nu mai înseamnă nimic. De pe-o zi pe alta. El dispare odată cu băncile care sar în aer. Odată cu marile întreprinderi care se prăbuşesc. O colectivitate care dă faliment, atrage după sine alte colectivităţi. Statele înşile se supun acestei solidarităţi şi nenorociri colective.

Asta înseamnă că nimeni, individ sau stat, nu mai poate să se salveze prin propriile puteri. Ar fi poate cazul, pentru moment, să-i răspundem sfântului Pavel că milostenia adevărată nu mai începe cu tine însuţi, ci cu aproapele tău. Această milostenie avea preţul ei, în epoci când milioane de oameni, striviţi de nedreptate, nu erau stăpânii unor pârghii de comandă,

ca cei din transporturi, apă. Gaz, electricitate, „nervul” vieţii moderne. Mânuitorii acestor pârghii de comandă pot să le distrugă într-o clipită, aruncând marile oraşe în sălbăticie.

Or. Mi se pare că ne apropiem de atari catastrofe. Conducătorii vieţii moderne îndrăgesc colectivităţile care stăpânesc mecanismul vieţii publice, aruncând milioane de oameni pe drumuri, înfometându-i; sub ochii acestora se ard mii de chintale de grâu; imense culturi de cartofi se lasă să putrezească în câmp; se aruncă în mare vapoare întregi cu cafea şi banane. Ca să scape de ele, s-a vândut în România grâu şi porumb ca furaje pentru animale. Iar proprietarii puţurilor cu petrol au dat foc preţiosului lichid, nemaiştiind unde să-l depoziteze, neputând să astupe sondele. Şi asta, în timp ce ţăranul român n-are mijloace să şi-l procure.

Iată nelegiuiri monstruoase, crime cum încă n-a cunoscut vreodată istoria. Ele obligă mari părţi din omenire la privaţiuni împinse la limitele extreme. Pe de altă parte, le condamnă la o viaţă hăituită de o foame permanentă. Cu fiece zi care trece, lumea se împarte, tot mai mult. În cei care se ghiftuiesc şi cei care rabdă. În cei care se lăfăiesc la căldură şi cei care mor de frig. Odată cu cei oropsiţi pier şi adevăratele elite omeneşti.

Astfel, se naşte un om nou în vremea noastră, care nu are decât o singură necesitate, imperioasă şi mereu aceeaşi; foamea! Acest om nu-i decât stomac lihnit şi gură căscată, de câine hămesit şi vagabond. Pentru acest golan, nicio nevoie de frumuseţe terestră, nicio aspiraţie către sublim. În mintea lui întunecată, soarta lui se reduce la mâncare şi căldură.

*

Pentru acest golan mă aflu aici. Îl cunosc bine. Sunt abia zece ani. De când eram. Ca şi el. Flămând, singur, culcându-mă prin curţile caselor nelocuite din Nisa. Pe atunci, judecam lumea privind-o de jos în sus. Ei bine. Judecata mea nu s-a schimbat, ci doar s-a îmbogăţit.

Omenirea e mult mai egoistă de cum o vedeam acum zece ani. Au devenit aproape de negăsit fiinţele generoase care. Ca şi Iisus. Voiau să coboare în stradă, să se ia la trântă cu omul meschin, făcându-l să roşească pentm micimea lui. Acum le e frică de asemenea contacte, de teamă să nu fie pierdută personalitatea. Se uită că atunci când ai într-adevăr o personalitate, poţi să te fraci cu ea de toate gardurile. Nu o pierzi,

dimpotrivă, o îmbogăţeşti.

Or, frecându-ne în mii de precauţiuni, îngheboşându-ne sub coaja propriei personalităţi, nu ne vom da seama de prăpastia care se cască între omul pretins superior şi cel care nu-i decât o burtă goală. Zadarnic va amnca primul către al doilea mari snopuri de frumuseti artistice, pline de revoltă socială sau de credinţă creştină. Toate vor pieri în prăpastia disperării, fiindcă sunt mincinoase. Nu poţi fi slujitorul Frumosului şi în acelaşi timp să trăieşti ferit de sceptml foamei care pustieşte strada. Omul flămând, care nu-i atât de îndobitocit precum se crede, ştie despre ce este vorba. El a aruncat la coş credinţa în toate aceste valori spirituale, comode şi confortabile. Lui îi e foame. Numai foamea i-a rămas. În timp ce slujitorii Fmmosului contemporan sunt săfui.

Şi-atunci, se petrece ceva apocaliptic.

Abandonat forţelor hâde ale josniciei, omul flămând – care este în majoritate astăzi – îşi dămieşte şefi care îi înţeleg nenorocirea şi i se aseamănă. Le adoptă limbajul, sumar ca şi necesităţile sale, transforrnându-l în cuvinte de ordine, care răsună în stradă ca nişte sunete de trompetă. Sunt chemări, pe baricade, de revendicare a conducerii lumii, numai pentm ei singuri, refuzând oricui dreptul de-a colabora la viitorul omenirii, care le aparţine.

Fie că sunt de extremă dreaptă sau stângă, aceşti şefi se pricep de minune să strige mulţimilor că viitorul omenirii nu-i decât o problemă de bunăstare materială; că pentm rezolvarea ei trebuie călcat în picioare tot ceea ce omenirea a adorat până acum: libertate, cinste, dreptate, justiţie, adevăr, dragoste, credinţă, milă. Toate aceste valori, spun ei. Nu sunt decât vorbe goale, vorbe care ascund un egoism înfricoşător.

Cu o simplitate primară şi documentaţie de necombătut, ei demonstrează mulţimilor exasperate ipocrizia tuturor credinţelor modeme şi inutilitatea instituţiilor clădite pe aceste credinţe. Fiecărei v alori morale i se smulge masca, descoperindu-i adevărata faţă. În realitate hidoasă.

Nimeni nu v rea să se urnească din loc. În faţa acestei munci de demolare. Nimeni nu vrea să-şi sacrifice tihna materială, să-şi pună viaţa în joc. Artiştii, care ar fi trebuit să fie primii chemaţi ca să coboare în stradă, s-o smulgă tristului ei destin, nu fac nimic. Ei rumegă, tolăniţi pe bietele lor

cuceriri.

Iată încotro alunecă omenirea de astăzi.

IV

PELERINUL INIMII

DESPRE MEMORIA PRIETENILOR NOŞTRI CARE MOR…

Deşi nu-i plăcea să scrie „despre prietenii care au plecat", atunci când i-au murit doi prieteni – Leon Bazalgette şi Jacques Robertfrance -Panait Istrati nu a ezitat să pună mâna pe condei.

În toamna anului 1922, după prima întâlnire cu Romain Rolland, Istrati se înapoiază la Paris, având o scrisoare ce-i recomanda să ia legătura cu Leon Bazalgette, om cu.. Inima caldă şi apostol al operei lui Halt Withman ".

S-au împrietenit, au muncit şi sperat împreună în cele două comitete (Comitetul pentru apărarea victimelor teroarei albe din Balcani şi Comitetul împotriva fascismului). Împrejurările n-au fost însă prielnice pentru adâncirea acestei prietenii.

Cu totul altele au fost relaţiile de prietenie cu Jacques Robertfrance. Nu numai o dată acesta i-a dovedit dragostea ce-o purta omului, dar, în egală măsură, şi scriitorului. Se ştie că Jacques Robertfrance a fost a treia „mână franceză prietenă", după Romain Rolland şi Jean Richard Bloch, care i-a corectat manuscrisele, din punctul de vedere al gramaticii franceze. Muncă făcută cu dragoste şi conştiinciozitate, lăsând nealterată esenţa scriitorului român. De asemenea, în relaţiile cu editura „Rieder", Robertfrance i-a fost de un real ajutor.

Omagiul postum pe care Istrati i-l aduce arată fără tăgadă dimensiunea prieteniei care le-a contopit inima.

Articolul a apărut în revista „Europe", la 15 iunie 1929.

Scriu aceste rânduri, cam tară vrerea mea. Nu-mi place să scriu despre prietenii mei care se duc. Citesc, chiar fără emoţie, ceea ce alţii scriu în asemenea ocazii. De altfel, de când ştiu cât valorează arta de a scrie, nu mai citesc nimic care să mă emoţioneze. Am pierdut respectul faţă de artă. Încep să-l pierd şi pe acela faţă de om.

Nu-i din cauză că m-aş fi blazat sau că suferinţele mele. Dintr-o cauză sau alta. Ar fi foarte diferite de cele îndurate de semenii mei în împrejurări asemănătoare. Dar este folositor însă. Să spui lucnirilor pe nume. Şi amintirea prietenilor noştri care mor e una din aceste ocazii.

Astăzi, frivolitatea şi egoismul ne invadează din toate părţile. Omul sincer nu mai arc nimic de spus. Trebuie să tacă. Trebuie chiar să-şi* lase tăcerea drept moştenire fratelui său întru sinceritate. Şi unul şi celălalt trebuie să aştepte ca vremurile de ticăloşie să treacă odată.

Eu spun aceste lucniri. Dar nu le fac decât pe jumătate. Sau. Mai degrabă, nu fac decât să-mi pregătesc calea spre tăcere. Căci a rosti adevărul şi a muri pentru el. Asta înseamnă eroism; pe când a spune adevărul şi a continua să trăieşti, chiar trăgând foloase, asta e *literatură.*

Leon Bazalgettc1 – pe care l-am cunoscut puţin – n-a fost nici erou. Nici literator, ci un om care-şi târa. La un picior, ghiuleaua credinţei sale. Iar la celălalt pe aceea a epocii lui. Aidoma unor prieteni ai mei care scriu şi pe care îi cunosc bine. Ar fi putut deveni altceva. Nu a reuşit. Nimeni nefiind în stare.

Nu mai există *oameni* care să sufere şi să moară pentru fratele lor *omul.* În vremea noastră, se moare pentru stăpânii uzinelor. Ici-colo. Câteva strigăte. Sincere. E tristul joc între eroism şi literatură. Toţi ne vom da seama în curând, toţi. Şi pitiţi în umbra credinţei noastre şchioape, o să ne fie nişine. Cu atât ne vom alege. Dar nu vom avea decât oameni care oscilează între credinţă şi eroism! Şi nu-i puţin lucru să ai parte numai de nişine, într-o epocă în care, mai mult ca oricând, se simte nevoie de eroism.

Să însemne oare cam prea mult eroismul definit de Romain Rolland:.. Să faci *tot* ce poţi?" 7b/? Dar pentru acest Occident dialectic, însuşi acest *tot* nu-i încă decât o biată „literatură".

Sosind la Paris. În mai 1922. Aveam în buzunar o scrisoare de la Romain Rolland. Care îmi scria să mă duc să văd doi oameni:.. Jean-Richard Bloch. Unul din rarii scriitori francezi cu foc creator şi *Leon Bazalgettc. Inimă caldă, de apostol al lui Walt U'hiiimin".*

L-am v ăzut şi cred că ne-am iubit, atât cât se poate iubi în Occident, unde prietenii obişnuiesc un.. Vizor „la uşă. Care le pennitc să identifice, fără să fie văzut, pe prietenul care-l sâcâie cu prezenţa lui. Cum eu sunt un atare prieten, greu de suportat, dar uşorde pierdut, am încercat să las baltă Parisul, cu uşile şi.. Vizorul" în chestiune.

Totuşi, am păstrat prietenia acestor doi oameni… Bazalgette. Cu figura lui de armean, sinccritatea-i fără margini şi felul său de-a fi natural

supraomenesc, a fost pentm mine miracolul prieteniei franceze. În plin secol de ipocrizie afectivă şi literatură. M-a desfătat în diferite ocazii şi mai ales în timpul scurtei şederi ce o făcu. În vara lui 1925. Pe Coasta de Azur. Şi nu cred că e nevoie să mai insist. Revin la marota mea.

Crearea *Comitetului pentru apărarea victimelor ternarei albe în Balcani,* apoi aceea a (*'omitetului împotriva fascismului* – în care amândoi devenirăm membri – mă îndemna să cred că în sfârşit o eră donquichotească se deschidea setei noastre de justiţie. Ceva din Don Quijotte aveam amândoi, atât în figură, cât şi în inimă. Câte.. Iov ituri" aveam de dat. Fie ele doar în imaginaţie! Dar câte de încasat pe propria noastră piele, ceea ce conta mai mult pentm sufletul omenesc! Vedeam răsculându-se închisorile, martirii, mulţimile, căzând lanţurile… Era acolo tot ce am fi putut face.

Nu s-a întâmplat nimic.

Cele două Comitete, cu aceeaşi sută de membri sau aproape, se metamorfozează îndată într-o maşină de roneotipat. Ce se punea în mişcare ca să protesteze la fiecare duzină de spânzuraţi în Balcani sau aiurea, de nu ştiu cine; la fel cu somnoroasa Ligă pentm Apărarea Drepturilor Omului. Noi. Membrii, ne mulţumeam, fiecare să le trimitem o curajoasă adeziune, fie din v ilelc noastre, fie din voiaj.

Mă dusei să-l văd pe Bazalgette. Era în timpul afacerii Sacco şi Vanzetti. Găsii un Leon amar. Care mă întâmpină fără elan. Îi spusei:

— Dacă am coborî toţi în stradă, o sută de mii de oameni ne-ar urma la Ambasada americană. Şi i-am salva pe cei doi nenorociţi.

— Ne-am salva mai degrabă *noii* făcu el. Apoi. Privindu-mă în albul ochilor: Eu o vreau. Dar tu te faci forte să-i hotăreşti pe ceilalţi ca să coboare în stradă?

Care.. Ceilalţi"?

Nu mi-a mai răspuns. Eu n-am stănht. Şi nobila Americă a fost satisfăcută. Sărmani Don Quijotte!…

Şi culmea nenorocirii, nemulţumiţi că nu putem dărâma partea fiecăruia de mori de vânt. Bazalgette se puse chiar să repare una. Bineînţeles, se îmbolnăv i. I-am purtat pică. Pentm.. Moară" şi pentm boală şi ne-am despărţit: nu ne-am mai reîntâlnit şi nici nu ne-am scris.

Dacă în cer există prietenie, apoi voi fi încă prietenul lui Leon Bazalgette.

Fiindcă aici nimeni nu face tot ce se poate

Mai 1929

BUNUL MEU ROBERTFRANCE1

Prieteni. Vă spune într-adevăr ceva. Să vorbiţi public despre un frate care v-a părăsit? Şi nu mai târziu decât a doua zi după plecarea lui? Mie. Nu! Am făcut-o despre Bazalgette. O fac şi acum. N-o voi mai face niciodată în felul acesta, pentru niciunul din cei pe care i-am iubit şi a cărui imagine nu mă va părăsi niciodată. Rog să se facă şi pentru mine acelaşi lucru. În ziua când nu voi mai fi.

Când spun acestea, nu mă gândesc nici la pudoare, nici la durerea sufletului lovit. Mă gândesc la sinceritate. Căci oricât de sincere ar vrea să fie aceste omagii postume şi *prompte,* ele conţin totdeauna ceva convenţional. Poate că la început n-a fost aşa. Dar academicienii au deteriorat acest obicei…

Mie mi-ar fi fost imposibil să vorbesc public despre *Mihail.* A doua zi după dispariţia lui. O fac azi. Spunând totul. Şi bun şi rău. Şi apoi. Pentru că eu dau prietenia lui ca un exemplu fericit, şi e natural să se găsească într-însa mai multe bune decât rele. În orice caz, sinceritatea mea n-ar putea fi pusă la îndoială.

Cum ar putea fi pusă? Cum s-ar putea gândi cineva la convenţional, când cu voi spune aici tot ce-i datorez, lui Jacques Robertfrance. Că el nu-mi datorează nimic?

Tot ştiind ce-i datorez, l-am necăjit întruna. Căci aşa sunt cu croit: să supăr mai ales pe cei cărora le datorez mult. Mult de tot. Nu fac decât să mă cert cu cei mai buni prieteni ai mei. I-am făcut lui Mihail o viaţă de chin şi uneori aproape imposibilă marea prietenie ce ne lega. (Am început s-o spun în cărţile ce vor apărea în iarna asta2.)

Dar. Dragă Doamne. În corespondenţa mea cu Robertfrance nu se găseşte decât un singur cuvânt bun. La zece de ocară.

Nu mai târziu decât acum o lună – necunoscând gravitatea bolii sale. Negândindu-mă mai ales la moartea acestui om tânăr cu statură de atlet

’A fost publicat în revista.. Europe". 15 noiembrie 1932.: E vorba de ciclul 1 *iată lui Adrian Zografi.*

— Scriam editurii, reproşându-i tăcerea şi întrebând răutăcios:.. Atunci,

ce? Robertfrance e pe moarte"? Ei bine. Da! păcătosul de mine. Era muribund.

Ascultaţi, prieteni: acest om. Pe care totdeauna l-am supărat, agoniza. *În timp ce îmi corecta ultima carte şi probabil că a şi murit cu şpalturi le pe pieptl*

O ştiu de la el. L-am silit să mi-o spună. Într-o scrisoare de vreo douăzeci de rânduri, al cărei scris m-a speriat – sosită în acelaşi timp cu telegrama care-i anunţa moartea – el îmi spunea:.. Putem să ne dăm mâna. De trei luni zac în pat. Pradă unei crize de reumatism pulmonar. Din fericire, n-am dureri: însă o febră îndrăcită între 38 şi 40 de grade nu-mi dă pace. Medicii nu-mi pot spune când va înceta. Iată. Prietene, de ce nu ţi-am mai scris, neavând putere s-o fac! Corectez cu încetinitorul şpalturile cărţii tale. Îţi voi trimite reviziile după ce vor fi paginate. Nădăjduim ca să-ţi apară cartea la sfârşitul lui decembrie. Şi viitoarea? Mai poţi lucra, frăţioare?"

.. Frăţioare" \ Să-i ia dracu pe asemenea fraţi!

Desigur, aveam o scuză, una mare (ca şi cum scuzele mari ar valora mai mult decât o coajă de nucă!): el se afla de trei luni la pat. Iar eu de patru. Pe un pat de mănăstire1. Mă luptam cu suferinţa, ducându-mi zilele de azi pe mâine, cu bruma de plămâni ce mi-a rămas, hărţuit de mizeriile altora, care deveniseră şi ale mele. Enervat, exasperat de obligaţia scrisului, trei ore pe zi. Cu o febră greu de suportat, provocată de vechea-mi cunoştinţă, tuberculoza, care nu mă lasă nici să mor. Nici să trăiesc…

Îl înştiinţam, rugându-l că dacă mor pe neaşteptate, cum a fost cazul lui Bazalgette – repet aici nigămintea pentm cei de la editură – să asigure văduvei mele o pensie de-o mie de franci lunar (timp de un an. Până îşi găseşte o ocupaţie1). Editura nu-mi datorează nimic: dimpotrivă, eu îi sunt dator.

Îi spuneam toate acestea. Într-o scrisoare trimisă la clinica de la Versailles. El o va primi astăzi sau mâine. El… o va primi!…

*

Dacă astăzi nu am atâţia editori câte cărţi am scris, asta o datorez lui Jacques Robertfrance. Lui îi datorez pâinea pe care o mănânc, cu preţul unor lupte ce l-au sângerat şi ar fi trebuit să-l îndemne a mă un. Nu numai că nu m-a urât. Dar nici măcar nu s-a supărat pe mine! O singură dată l-am scos din sărite, ţinând morţiş să-mi dea voie a semna un contract lateral cu

o altă editură din Paris. După ce a răguşit, demonstrându-mi cât de prost apărător al propriilor mele interese eram. S-a ridicat, strigându-mi:.. Ei bine. Semnează: Şi du-te la dracu! Lasă-mă în pace!"

Am semnat contractul pentru şase volume şi n-am predat decât unul. În faţa gafei melc evidente, mi-a adăugat, zâmbind frăţeşte:.. Şi acum. Frătioarc. Ce ai zice dacă ţi-am face un proces?"

Editura pe care o.. Trădasem" a fost binevoitoare cu omul imposibil care sunt.

Da! nev oia de bani m-a făcut să-i scot sufletul lui Robertfrance. Deşi sunt împotriva celor care aleargă după bani. În realitate fac şi eu tot ca ei.

Iată o chestiune la care aşteptam ca Robertfrance să depună o mărturie postumă, dură şi justă…

Aşteptam de la el – o aşteptam pe.. Malul celălalt" fiind – o altă mărturie, mai delicată. Acum. A scăpat de osteneala asta…

Jacques Robertfrance a corectat franceza celor mai multe cărţi ale mele. Muncă ingrată, greu de îndeplinit. Trebuia să lase *totul* aşa cum scrisesem, dar să îndrepte sau să taie incorectitudinile francezei mele. Romain Rolland mi l-a recomandat. Încă de la început, cu multă pmdenţă. Jean-Richard Bloch ştie ceva despre asta. Din 1927. Când am încetat să locuiesc în Franţa, corectarea francezei mele a devenit o corvoadă respingătoare: de-atunci nu mai pot să-mi dau seama când îmi ameliorez textul sau îl înrăutăţesc1. O spun în prefaţa cărţii ce se află la tipar. Crede oare cineva că i-am fost recunoscător lui Robertfrance? Doamne, câte vexaţii a trebuit să îndure acest om. Fără niciun folos personal, cu propria mea incapacitate!

Ipocritul sincer, care a fost Jean-Jacques Rousseau. Se plângea de asprimea sorţii sale care-l obliga să mărturisească cum a urinat în cratiţa unei femei sărmane. Ce să mai spun despre mine. Dac-aş povesti într-o zi cum am scuipat tocmai pe faţa celor care m-au slujit cu credinţă! Dar azi o plătesc îngrozitor, cu boala ce m-a dat peste cap. Făcându-mă nesuferit celor mai buni dintre oameni, m-am însingurat!

Şi atât. Am spus câte ceva. În mod foarte sincer, din ceea ce a fost pentnt mine Robertfrance. Încolo, neantul!

Lui n-o să-i ţină de cald. Pentni alţii, literatură! Iar eu însumi n-o să fiu mai bun!

Cum murim… Ca nişte câini!

Mănăstirea Neamţ (Caipăţii moldoveni), 14 octombrie 1932

MOARTEA NOASTRĂ LAICĂ

Toamna 1933 -primăvara 1934: Panait se afla pe Coasta ele Azur, ca să-şi îngrijească sănătatea. În acest timp, a scris.. Comentariul „pe marginea articolului Moartea noastră laică, *al lui Jean-Richard Bloch, publicat în., Europe". Articolul lui Panait Istrati a fost publicat postum în „Cruciada românismului", 25 decembrie 1935, fiind inclus în voi.* Amintiri. Cugetări. Confesiuni. *Edituraminena, 1985.*

Aş vrea să rostesc încă vreo câteva cuvinte sincere. În aceste zile de singurătate prelungită, care mă redau propriei mele conştiinţe. Dar mai întâi vreau să-l rog pe cititor să nu-şi abată privirea de la acest titlu cam macabru. Nu despre moarte vreau să vorbesc aci. Căci niciodată n-am crezut în ea. Netrăind-o încă. Despre ca nu am decât o uşoară experienţă, şi cititorul meu ştie că nu am obiceiul de a-l întreţine cu ceea ce îmi este prea puţin cunoscut.

Moartea laică este titlul pe care Jean-Richard Bloch îl dă.. Comentariului „său în revista.. Europe", de la 15 februarie, de unde reţin numai această întrebare dominantă: Ce face societatea laică, pentru a uşura spaima omului care ţine să moară laic?

…Societatea noastră laică este în stare de a predica, de minune, viteazului vitejia, şi curajosului curajul. Dar ia să ţi se slăbească rezistenţa organismului, inima să înceapă a da semne de oboseală, arteroscleroza să încetinească circulaţia sângelui, creierul să nu mai fie irigai puternic, uremia să-ţi înăbuşe gândurile, să începi a hale câmpii şi să vezi ivindu-se în jur fantomele şi spaimele'^ Cum o mai ia alunei la goană filosofia ta!"

Nu ştiu dacă cel care mi-a citit şi corectat cu dragoste primele manuscrise în franţuzeşte, a simţit vreodată prezenţa morţii în sângele său: dacă ştie mai ales care-i chinul creicmlui nostni. În timpul sufocării care durează ceasuri întregi. Dar ca să putem sta de v orbă despre asta. Nu-i necesar s-o ştie din experienţă, fiindcă el a pierdut oameni pe care i-a iubit mult şi care au cunoscut o.. Moarte laică". Jean-Richard Bloch a trebuit să ştie cum să privească în ochii lui Leon Bazalgette şi, mai recent. În cei ai lui Jacques Robertfrance. Amândoi aflaţi pe patul de moarte. Şi poate că el a văzut, a

simţit şi a trăit supărătorul chin moral al omului cămia nu-i de ajuns un crucifix, pentm a-i potoli frica firească de necunoscutul ce se apropie.

„În acel moment, priviţi societatea laică: ce face ea pentru un muribund? Istovit de cumplita luptă împotriva dezagregării, spiritul cere îndurare. Societatea laică nu ştie decât să abandoneze pe apa sâmbetei acest creier degradat, incapabil de efort şi năruit sub orice limită. Ea nu se încumetă să abordeze cu nenorocitul tema mântuitoare a morţii, nici să armeze curajul „călătorului „pentru marea încercare finală; ea însărcinează, umilă, pe medic ca s-o reprezinte şi se piteşte înapoia morfinei”.

Înfiorător de trist! Şi adevărat! Adevărat mai ales pentm acei bolnavi care se ştiu mai mult sau mai puţin condamnaţi şi care luni de-a rândul contemplă groapa căscată, neputând strânge în mâna lor tremurândă nici pe aceea a Domnului, nici pe aceea a omului. Căci, din fericire pentm omenire, trei sferturi din ea trebuie să moară fără să-şi dea seama şi fără să spere până-n ultima clipă. Omul este pus faţă-n faţă cu moartea, în mod cmd. Numai în cazul bolilor de lungă durată şi care nu iartă. Aci, *„minciuna medicală, promisiunile de însănătoşire, jalnice şi neroade”* – despre care pomeneşte Bloch – nu pot să aducă, într-adevăr, agonicului lucid, decât *„amărăciune şi dezgust”.*

„Numai medicul care va fi ştiut să devină confidentul şi sfătuitorul bolnavului, ar fi în stare – substituindu-se preotului – să rostească muribundului acele vorbe rezonabile, de pace lăuntrică şi resemnare, care îi sunt tot atât de necesare ca şi uleiul camforat, digitalina şi pantoponul”.

Iată un „subiect” mare de meditaţie dureroasă!

Am de spus un cuvânt frumos asupra celor de mai sus, care nu va fi desigur definitiv, dar de care se va aminti. Căci ceea ce vreau să spun face parte din cele mai scumpe gânduri ale mele din aceşti ultimi doi ani pe care i-am trăit la pat, faţă-n faţă cu moartea. Îngrozitor de singur în clipele cele mai nemiloase şi lipsit de orice certitudine.

Nu! Pentm sufletul terorizat de sceptrul morţii nu-i altă salvare. În afară de credinţa totală în Dumnezeu! O spun eu, ateul total, după ce am simţit de multe ori împăienjenindu-mi-se ochii, iar inima oprindu-se într-o lungă sincopă.

Nu! Muribundul nu poate vorbi cu medicul despre sfârşitul său. Fiindcă

nu există *„vorbe rezonabile"* ce pot fi rostite dinaintea unei judecăţi care a încetat să mai existe. Cel ce se teme de moarte, nu stă de vorbă decât cu cel Etern. În ziua când simţim pieirea noastră inevitabilă, trebuie să ne împărtăşim cu sublimul. Medicul nu-i decât un om ca şi noi. Să-mi aducă morfina şi să-şi păstreze pentru dânsul.. *Vorbele rezonabile, de pace lăuntrică. Şi resemnare".*

Numeroşi vor fi acum.. Prietenii „" care văzându-mă vorbind astfel vor crede în.. Degradarea creierului „meu. Aşteptându-se la una dintre acele.. Faimoase convertiri" *în articulo mortis.* Cu care.. Biserica se împăunează „şi care s-a produs în timpul.. Morţii lui Jean Barois" – ne-o spune Bloch, dacă înţeleg eu bine – caz pe care cu nu-l cunosc. Subiectul e prea vast şi oamenii – în general – sunt îndeobşte cam dificili când este vorba să-şi caute salvarea sufletului *în extremis.* Marele intelectual ateu – cerând preotul – se poate simţi la fel de izbăvit ca şi sugrumătorul popoarelor care, tolănit pe auml şi josnicia sa, îl cheamă pe Iisus la sine şi sămtă crucifixul. Biserica este îngăduitoare. Ea aduce izbăvirea, atât adevăratului credincios, precum şi celui.. Convertit *în articulo mortis",* aflaţi pe patul de moarte. Astfel, toată lumea este satisfăcută, pe pământ ca şi în ceruri.

Dar nu despre asta e vorba aici. Succesele sau insuccesele bisericii mă lasă rece, de când am aflat o sumedenie de lucruri omeneşti despre care nu mă îndoiam nici înainte de această boală, care nu mă lasă să trăiesc şi nici să mor.

Astfel, eu ştiu astăzi, între altele, că conştiinţa cea mai sincer îndepărtată de orice concepţie divină – cum este conştiinţa mea – poate să se simtă, în anumite momente ale existenţei, atât de străină în lumea aceasta, atât de incapabilă în a se înţelege în mod *ideal* cu oricare ar fi şi, prin asta atât de singură în faţa spectrului morţii, încât o neînvinsă nevoie de puritate pune stăpânire pe fiinţa noastră, cerând în ultima clipă o comuniune cu *cineva supraomenesc.* Ei bine, între această *conştiinţă* de mârşăvia terestră, pe care o numim *păcat* şi această *nevoie* de puritate absolută, numită deobicei *Dumnezeu,* nu se află. La un păgân ca mine, niciun loc pentm preot şi cu atât mai puţin pentm acel medic caraghios *„confident şi sfătuitor",* care crede că se poate *„substitui preotului"* şi *„să abordeze cu muribundul problema salvării de la moarte",* – chiar dacă este, cu rare excepţii, doar un fals om bun. Fără

suflet şi dăruit cu totul familiei, banilor şi politicii sale.

Unei atari creaturi omeneşti să merg eu şi să-i încredinţez ceea ce-i mai curat în sufletul meu? Nu. Niciodată, nici lui şi nici celuilalt. Îmbrăcat în sutană. Cui atunci?

Biata creatură umană, care a avut nenorocirea să se nască cu un creier excepţional şi care nu mai crede nici în oamenii care se dau drept reprezentanţi ai lui Dumnezeu, nici în cei care jonglează cu ştiinţa, către care puritate terestră, picătură de sublim. Îşi va putea întinde braţele-i descărnate. În timpul supremei încercări?

Ah. Îngăduiţi-mi să vă povestesc, pe scurt, o scenă de la Mănăstirea

Neamţ.

Într-o zi, se anunţă un călugăr, spunând că are să-mi comunice ceva cu totul particular. Mă aflam în pat. Cu sănătatea nu tocmai pe roze. Dar îl primii. Era un roşcovan, mătăhălos, de cincizeci de ani. Ce nu părea să aibe decât v reo patruzeci, foarte bine clădit, barbă stufoasă şi mustăcios, voce spartă, o privire vinovată, cu înfăţişarea trupului în mare neorânduială. Bătea câmpii. Îl opresc:

— Vorbeşti prea repede şi fără niciun căpătâi. Mă oboseşti. Comportă-te aici. Ca şi cum ai fi singur la tine acasă. Şi înainte de toate, hai să ne cinstim cu un păhăruţ de rom bun.

Afară, ger siberian. În odaia mea. O sobă mare ţărănească răspândea o căldură binefăcătoare. Suntem singuri. Călugănil se lăsă convins. Soarbe romul, dintr-o înghiţitură.

— Pot să-nu scot şuba?

— Da! şi pe urmă să-mi vorbeşti sincer.

Căci îmi îndruga o poveste despre un.. Accident „care-i.. Otrăvise sângele", de un tratament prea împovărător pentru.. Mizeria" lui şi de-o datorie mare la farmacist, care nu mai voia să-i dea medicamente pe datorie. Aşternui câteva cuvinte pentru farmacist.

— Ia biletul ăsta pentru datoria ta. Îi spusei, dar ai curajul de-a mărturisi că te roade sifilisul. Şi apoi. Am aflat că bei fără măsură.

Faţa călugărului se lumină şi un calm binefăcător îi cuprinse întreaga făptură. Îmi luă mâna:

— Nu m-au minţit cei care mi-au spus că aţi fi un om în stare să înţeleagă

totul. Ei bine. O să vă vorbesc ca în fața Dumnezeului meu.

Dumnezeul său… Pentm că l-a iubit prea mult. Pentru că nu a vrut să-l iubească decât pe.. El „, şi-a părăsit femeia, cei doi copii şi puținа bunăstare şi a venit – sunt douăzeci de ani de-atunci – să trăiască aici. În sărăcie şi castitate.”

Cu sărăcia a fost destul de simplu. A tras la jug ca.. Un bou „şi nu s-a hrănit decât cu mâncarea obişnuită aici. Pe care.. Nici porcii n-o pot înghite”. Cât despre.. Castitate, temperanță. Iată prăpastia „. Aici nigăciunilc nu i-au fost de niciun ajutor, fiindcă.. Dracul a fost mai puternic” ’.

*

Vedeam pe.. Drac „în fiecare zi. De vreo şase luni. Erau țărănci frumoase, cu ochi mari. Surâzători, care veneau cu brațele.. Încărcate cu daniri” pentru sfânta mănăstire. Erau adesea chiar şi călugărițe chipeşe, cu privirea ipocrită.

— Aproape toți suntem pe-aci nişte păcătoşi, afară de sihastri! Bem şi preacurvim. Şi sufletul meu? Din cauza lui, ca să-l purific, am venit aici… Or. Iată că Dumnezeu m-a alungat, dându-mi un picior şi am căzut mai jos ca niciodată. Te întreb: cine o să vrea să-mi izbăvească sufletul?

— Eu. Da. Eu! Nu spui tu că sunt un sfânt? Crezi asta?

— Mi-ai dat dovadă. Dumneata ştiai dinainte cine sunt şi nu mi-ai dat un picior. M-ai primit ca pe un adevărat frate!

— Şi eu te iert. Te dezleg de toate păcatele, care-ți vor nimici în curând trupul, dar care nu ți-au pângărit sufletul, pentru că îl simt gemând în mâinile mele. Ți-ajunge asta? Iubeşti banul?

— Nu. De altminteri, aici. Chiar cei care-l iubesc şi-l strâng nu profită de el. Rămâne mănăstirii, după moartea lor.

— Vezi deci şi tu că nu se află păcătoşi pe aici. Trăiți toți în sărăcie.

— Da. Dar eu beau tot ce câştig şi am patima cărnii, în timp ce, înainte de-a deveni călugăr, nu beam şi nu cunoşteam decât femeia mea. Atunci, de ce am v enit la mănăstire? Pentm ce mă rog zi şi noapte? Care-i dovada că Dumnezeu primeşte rugămintea mea şi că mă va ierta? Nu există nimic, fiindcă nu mă îndrept deloc. Dumnezeu nu-mi vrea sufletul, care se va duce în iad.

*

Nu am izbutit să-l conv ing pe călugărul Sofronie că dovada cea mai bună a purităţii sufletului său sau mai degrabă *a existenţei lui Dumnezeu în fiinţa lui,* era tocmai această conştiinţă pe care o avea despre mocirla vieţii lui fizice, precum şi refuzul de a se socoti mântuit, pe simplul fapt că devenise călugăr şi se ruga zi şi noapte.

Cât de departe suntem, faţă de toţi acei credincioşi sau convertiţi*în extremis* şi care toţi. Unul mai înfumurat decât altul, gândesc că le este suficientă existenţa bisericii, ca să aibe cugetul împăcat şi să se socotească mântuiţi! Mâine sau peste zece secole, când bisericile vor fi dărâmate şi Dumnezeu nu va mai exista, ei se vor mulţumi să moară în tovărăşia medicului *„confident şi sfătuitor”,* pe care prietenul meu Bloch li-l recomandă, după ce se va fi.. *Constituit, de bine de rău, o tehnică spirituală a morţii, demnă de ceea ce se pretinde a fi viaţa noastră şi graţie căreia sfârşitul omului drept va înceta, în cele din urmă, să semene cu o debandadă”.*

Ea nu va înceta câtuşi de puţin, pentru această minoritate din care face parte călugărul Sofronie. Fiindcă v iaţa noastră laică fiind ea însăşi o debandadă, nici moartea noastră laică nu poate fi altceva. Noi trăim în imposibilitate totală de-a judeca ce-i drept şi nedrept. Egoismul nostru.

Orgoliul nostru, nevoia nestăvilită de viaţă materială uşoară ne orbesc şi ne afundă în cea mai dezgustătoare prezumţie, de-aci. Aceste amăgitoare adeziuni în masă – fie că sunt de dreapta sau de stânga, din vremea noastră – deopotrivă lipsite de control şi deopotrivă bazate pe forţă, nu pe Dreptate.

De aici, de asemeni, singurătatea noastră, de care ne dăm seama numai în clipele de mare nenorocire. În decursul cărora avem uneori pofta de-a ne da seama de dimensiunea golului înconjurător şi zădărnicia eforturilor noastre de-a ne cruţa de suferinţă.

., \'u iubesc umanitatea zămislită din contemplarea suferinţei „, spunea Sen, cu sfântă revoltă, în *Condiţia umană. Sunteţi sigur, Sen, că mai există şi o alta?”* întrebă pastoml în pioasa lui sinceritate.

Iată un malentendu1 ce va sfâşia omenirea, până la sfârşitul secolelor.

Ea nu va izbuti să iasă din această situaţie decât pe calea renunţării, care conduce la nevoia de puritate absolută sau. Dacă vreţi, la nevoia de Dumnezeu. Această cale ne conduce astăzi prea târziu şi doar arareori spre

acest ţel.

Dar acest exemplu nu poate veni nici de la biserica istovită din cauza inconsecvenţei, nici de la triumful cutărui ideal materialist şi sângeros şi încă şi mai puţin de la aceste Facultăţi amorale şi imorale, de unde Jean-Richard Bloch speră să vadă ieşind al său medic-preot de mâine.

Iată pentm ce moartea noastră laică, aidoma sufletului nostm. Nu poate să semene decât cu o debandadă.

Nisa, februarie 1934

V

ULTIMII ANI

DE CE M-AM RETRAS LA BRĂILA

În toamna lui 1930, Panait Istrati se înapoiază la Brăila, oraşul său natal, bolnav şi cu sufletul rănii de prăbuşirea idealului său social şi.. De alte hecatombe de sentimente preţioase ". I *rea să-şi adune forţele şi, dacă va fi posibil, să plece din nou.*

În cotidianul din Brăila… Ancheta" (30 decembrie 1930), publică această confesiune pentru a explica de ce a părăsit Occidentul şi pe prietenii de-acolo.

Brăila e oraşul în care am văzut pentru întâia oară lumina zilei. Am iubit-o în copilărie, am urât-o în adolescenţă, apoi ara pierdut-o. M-am dus în lume. N-am mai fost pentru ca decât un musafir.

Acum. După ce am făcut înconjurul mai multor v ieţi. Îmi regăsesc

Brăila.

Cu ce stare sufletească o regăsesc, n-are să se ştie decât foarte târziu. Şi e păcat. E păcat, fiindcă un tălmăcitor al limbajunlor mute se serveşte de fire. De viaţă, de fapte, numai şi **numai** ca să-şi strige la cer propria-i stare sufletească, zbuciumul lui lăuntric. Căci nu firea, nu viaţa, nu faptele există, ci numai stările noastre sufleteşti. De acolo vine faptul că ne înţelegem aşa de rău unii pe alţii, chiar atunci când suntem de bună credinţă. Tot de-acolo vine şi faptul uimitor că ne înţelegem de minune, chiar atunci când singuri nu ştim de ce. Şi dacă potrivirile ori nepotrivirile acestea, deopotrivă de absurde, suni adevărate pentm a judeca pe muritorul de rând. Cât trebuie să fie ele de adevărate şi mai ales de râu venite, atunci când vrem să ascultăm, apoi să judecăm **un** tălmăcitor al limbjurilor mute. Fără să ştim ce stare sufletească l-a stăpânit în clipa în care s-a pus să ne povestească ce e

firea, cum e v iaţa. Care e înţelesul adânc al multelor noastre fapte!

Cu alte cuvinte, lumea nu piere atât de foame, de boală, de războaie, cât piere din neputinţa de a-şi da mima pe faţă. Piere, tot continuând să se sprijine pe două picioare, adică: cea mai crâncenă dintre toate morţile.

De-această moarte înceată se stinge azi Occidentul. Mor sufletele în cămaşa lor de piele, care continuă să se bălăbănească în vânt. Până în ziua când o sută de capete pleşuve o conduc la ţintirim. Fără să verse o lacrimă. Singure bocitoarele publice, adică jurnaliştii, se tânguiesc pentm toată lumea, povestind, pe şapte coloane ori pe două vingalace. Cât de mândră a fost preţioasa cămaşă de piele care a încetat de-a se mai bălăbăni în vânt.

N-am să uit niciodată felul cum a fost primită, de către părinţii şi amicii lui, moartea năprasnică a unui tânăr domnişor din.. Lumea mare".

Întâmplarea a avut loc anul trecut. Îmi odihneam oasele la casa de sănătate.. Victoria", de la Montana (Elveţia).

Într-o zi toată nobilimea ofticoasă a acestui sanatoriu se ridică „emoţionată”, ca să strângă cu „efuziune” mâinile susnumitului domnişor, care venea să-şi vadă nevasta, greu bolnavă. Sportmen până în vârful unghiilor, adică tâmpit, tânărul cavaler sosea, de-a dreptul de la Bruxelles, călare pe un saşiu, care-l aduse la Montana „cu o viteză mijlocie de-o sută de kilometri pe oră”, zicea el. Era înalt şi subţire ca o prăjină. Praful şi sudoarea îl transformaseră într-o matahală de noroi, de care era mândru, căci domnişorul era bogat şi se intitula baron.

Primul gest al tânărului baron fu să facă o baie, bineînţeles; al doilea să-şi sărute nev asta, sub ochii amantei şi amanta sub ochii nevestei, sărutări care nu se văd decât în „lumea mare”; apoi al treilea şi ultim gest sportiv al acestui cuceritor de inimi moarte fu să încalece. În văzul tuturor, pe balustrada de beton a terasei întâiului etaj, unde se afla toată lumea; să se dea uţa. Cu spatele în afară, ca să-şi sperie admiratorii: apoi să cadă. Să-şi sfărâme „stânca” craniului şi să mpară ca un şoricel, după treizeci de ceasuri de agonie, cu crucifixul la cap. Înconjurat de neamuri, de prieteni şi de o droaie de chirurgi.

Până aici nimic uimitor. Un simplu accident mortal.

Uimirea, pentm mine. Începu imediat după deces. Vasta sufragerie a sanatoriului bâzâia ca un roi. În conversaţiile animate, dar discrete, ale

mesenilor, compuşi aproape toţi din admiratorii şi rudele mortului.

Mai întâi, mă miram că cei atât de „crunt loviţi” se aflau la masă. Ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat şi nu lăsau să le scape nicio îmbucătură din toate cele şase feluri ce se serveau. Apoi ce credeţi că-şi comunica îndoliata asistenţă? Jalea? Durerea? Da de unde! Nu era vorba decât de o *jignire* generală. Părinţi şi prieteni nu puteau să înţeleagă cum se făcuse ca *„un sportnten, care a ieşit totdeauna întâiul la cele mai periculoase întreceri, să moară căzând numai de la o înălţime de doi metri”*. O astfel de moarte era privită ca o insultă grosolană adusă burghe/cştei aristocraţii, deci, nu sfârşitul tragic al unui tânăr era regretat, ci chipul banal al acestui sfârşit.

Seara. În hol. Fiecare îşi ocupă locul obişnuit la bridge, pocher ori şah. Baroneasa-mamă. Ţeapănă şi sulemenită ca.. Baba de la panaramă'", nu făcea decât să traverseze holul, ducându-se în camera mortuară să-l mai contemple pe neîntrecutul ei sportmea nu din întristare, ci ca s-o vadă lumea că ştie să sărute crucifixul şi să-şi facă semnul crucii pe lingurică. Baronul, un ramolit, umbla de la o masă la alta şi făcea pe chibiţul, glumind, râzând.

N-am văzut pe niciunul vărsând o lacrimă. Cineva mă lămuri, spunându-mi că baroneasa nu plângea din demnitate şi că baronul râdea din prostie. Singur baronaşul. Întins pe catafalc, purta pe faţă. Fără voia lui. Pecetea gravă a morţii năpraznice. Lipsită de orice vanitate sportivă.

*

Aşa e Occidentul luminat, când e lovit de-o întristare. Tot aşa şi când îl năpădeşte o mare bucurie. Adică: n-are niciun fel de *stare sufletească,* iar când o arc. Luptă ca să n-o aibă şi o ascunde ca pe-o mşine. E lucru nişinos să-ţi trădezi zvâcnirile inimii, care trebuie păstrate pentru tine însuţi.

Or, ce se întâmplă? Cum inima nu zvâcneşte *pentru tine, ci pentru tot ce e afară* (căci ei îi place să pălăv răgească cu alte inimi), reprimându-şi bătăile cele mai nobile, vesele ori triste, ajungi într-o zi să constaţi că sărmana nu mai bate decât ca să ajute stomacului să mistuie un pumn de fasole ori un biftec servit cu pompă.

Această moarte a sufletului, această lipsă totală de *stări sufleteşti* la marea burghezie apuseană au împins civilizaţia modernă pe drumul setei de îmbogăţire cu orice preţ şi al desfrâului lipsit de orice voioşie sinceră. Se

caută.. Emoţii tari" şi se obţin, reducându-se la câteva vicii esenţiale: *mitul* fără dragoste, *beţia* fără v eselie. /w «/ până la mină şi *viteza* până la frângerea junghieturii. Le-am v ăzut pe toate practicându-se până sus de tot. Şi m-a cuprins o mare scârbă. Asta însă nu m-ar fi hotărât să mă reîntorc definitiv la Brăila (căci acolo vreau s-ajung).

Mi-am îndreptat privirile către lumea scriitoricească în dorinţa mea de a sluji cauza celor mulţi. Aci. Iluziile melc au durat câţiva ani. Mi se părea că ceva se poate face.

Apoi. Am văzut că şi lumea literaţilor merge tot spre pieire. Unii şi-au făcut un mijloc de îmbogăţire, descriind în chip neutm. Dar cu sos excitant.

Viciile stăpânilor zilei. Alţii şi l-au făcut criticând cu mare scandal aceste vicii. O a treia categorie rămasă fără teică, miorlăie într-un colţ. Ca o soacră şi nu ştie pe ce cale să apuce. De esteţi nu mai vorbesc. Nu mă interesează.

I-am părăsit pe toţi. Fără regret şi m-am apropiat de o a patra categorie, foarte redusă: aceea care vorbeşte cu succes în numele conştiinţei universale.

A fost o iubire mare. Care a durat puţin. Căci cerând acestei conştiinţe universale să coboare în stradă, mi-a răspuns că ei nu-i plăcea să fie stropită cu noroi, ba să se mai aleagă şi cu un guturai.

Atunci, disperat, neştiind ce să fac cu forţa de care dispuneam şi care se mărea neîncetat, am căutat o planşe de salvare în Uniunea Sovietică, ale cărei acte le aprobam de multă vreme, fără să le controlez.

Aici dragostea a fost de scurtă durată şi deziluzia totală, după cum se ştie.

Aşa am ajuns la Brăila.

O regăsesc cu suflet nou. Cu ochi noi şi mi-e dragă. Peste ea. Ca şi peste mine, deceniile au trecut fără să ne aducă nimic care să folosească celor mulţi.

Mahalalele ei – vaste, simetrice, cum nu se văd multe nici chiar în marile capitale europene – au rămas aşa cum le-am cunoscut acum patruzeci de ani. Aceleaşi băltoace, aceeaşi piatră colţuroasă, făcută parcă dinadins ca să-ţi sfâşie talpa şi să-ţi scrântească piciorul, mai ales noaptea, când mergi pe dibuite. Lumina electrică, tot chioară. Canalizarea, tot puturoasă. Iar apă, noaptea, nu poţi să ai decât dacă cumva e incendiu în oraş.

Dar astăzi toate acestea sunt nişte fleacuri. Cu pavaj ori fără pavaj, cu lumină ori fără lumină, cu higiena ori fără higiena, cu confort ori fără confort, omul rămâne acelaşi, bun sau rău. Aşa cum a venit pe lume. Cei buni şi drepţi sunt mai rari ca diamantele şi numai aceştia mă mai interesează individual. Omenirea, s-o ia dracul! *Scoală-te tu, ca să mă aşez eu.* Asta-i legea ci. Omenirea deci nu există.

Există însă *omul.* Şi omul îl caută pe *om.* Şi-l găseşte. Nu se poate să nu-l găsească. De îndată ce înlături omenirea din drumul tău. Descoperi pe om. Căci noi nu-i vedem pe oameni din cauza omenirii. Cel puţin aşa s-a întâmplat cu mine!

Niciodată n-am trăit mai frăţeşte cu atâţia oameni, ca de când m-am despărţit de lume şi am revenit în oraşul meu. Niciodată nu m-au căutat şi nu m-au găsit mai mulţi oameni. Şi nicicând n-am crezut că Brăila, de a cărei ticăloşie atâta am fugit, ar putea să placă atâtor străini de seamă care au văzut în viaţa lor numai oraşe strălucite.

Aşa am regăsit Brăila copilăriei mele. De fapt. M-am regăsit pe mine. Căci pentru mine. Eu şi cei care îmi seamănă sufleteşte, sunt toată Brăila şi toată omenirea.

Această afirmaţie ar putea să pară o obrăznicie. Şi totuşi!

Nimeni nu poate să iubească omenirea. Nu poţi să iubeşti ce e anonim şi ce-ţi scapă cu totul. Dar poţi să iubeşti un om. Zece. Douăzeci, într-o viaţă întreagă. Poţi să le *salvezi* viaţa, la nevoie, şi ei pot s-o *salveze* pe a ta.

Asta-i toată *umanitatea.* M-am certat cu ea. Alergând s-o descopăr regăsind-o. Încercând s-o iubesc şi neputând.

Acum, la Brăila, nemaialergând după nimeni şi nemaifăcându-mi o datorie din iubire, descopăr oameni fără să-i caut şi-mi sunt simpatici fără greutate. De altfel, nici nu mai am de-a face decât cu *învinşi,* eu însumi fiind un *învins* al propriei mele victorii.

Numai învinşii sunt demni de simpatie. Omul devine o fiară, de îndată ce i se dă în mână o fărâmă de putere, adică de *însemnătate.* El o întrebuinţează, pe loc. Ca să strivească pe aproapele său. Aşa că m-am săturat de oameni însemnaţi şi mă voi despărţi, pe viitor, de orice prieten care va deveni un *om însemnat.*

Se află şi la Brăila oameni importanţi, dar eu nu-i frecventez. Ai oare

nevoie de un om important, atunci când ai chef să bei un păhărel sau să asculţi verzi şi uscate, de preferinţă cele verzi?

Ei bine, pentm asta. Adică pentru ceea ce îmi cere viaţa. Brăila îmi ajunge. Ea este întreaga-mi umanitate.

Brăila, decembrie 1930

CEVA MAI BUN. MAI OMENESC

Relaţiile lui Panait Istrati cu confraţii români n-au fost dintre cele mai cordiale. Atacat de unii, pentru opiniile lui politice, respins de alţii, care îi refuzau titlul de scriitor român, a fost un izolat în mijlocul scriitorilor dintre cele două războaie mondiale. În timpul vieţii, cărţile lui au avut o circulaţie redusă, în România, fiind un scriitor contestat.

Totuşi, a existat o excepţie: un grup de scriitori din Moldova din cadrul. Aieţii româneşti" Mihail Sadoveanu, Demostene Botez, II.. \ fironescu, (reorge Topârceanu şi Ionel Teodoreamt – şi-au manifestat, nu numai o dată, prietenia lor pentru omul Istrati şi admiraţia pentru opera lui.

Panait Istrati a încercat să colaboreze cu confraţii săi români. Şi când revista.. România literară „i-a consacrat un număr întreg, el a profitat de ocazie şi s-a oferit în mod public să contribuie la ameliorarea condiţiilor de viaţă ale poporului român, căzut în.. Robie naţională".

Bineînţeles, nimeni n-a răspuns apelului său…

Articolul pe care-l reproducem a fost publicat în.. România literară „, nr. 66, 1933: a fost scris la sanatoriul T.B.C… Filaret", unde se afla spitalizat.

.. România literară" şi *Societatea Scriitorilor Români,* fără ca eu să fi ştiut ceva. Au hotărât deodată să repare o nedreptate, de/. Monnântându-mă. Pentm cititoml român.

Mulţumesc uncia şi celeilalte, precum şi confraţilor. În majoritate necunoscuţi decât din scris, care au binevoit să aibă pentm mine numai cuvinte bune.

Şi acum.' Care e urmarea acestui gest spontan'.' Căci trebuie să fie o urmare. Astfel, am impresia că în ziua apariţiei.. Pagincі" închinată mie nu murise numai bunul Jean Bart. Ci şi cu. În aceeaşi zi. Despre el şi despre mine se spuneau numai lucruri frumoase, cu fotografic pe două coloane.

Dar cu încă n-am murit, din păcate. Şi deci n-ar fi cuviincios să tac. Aşa cum e nevoit să tacă duiosul cântăreţ al zărilor marine. Deşi sensibil ca

oricare dintre dumneavoastră, atât la vorba bună cât şi la cea rea. Mie îmi place ca o manifestaţie cu caracter moral să ducă la consecinţele morale dictate de împrejurări. Fără de care. Drept să vă spun totul se reduce la zero.

Într-adevăr, crede cineva în ţara asta că eu n-am umeri să duc o nedreptate până la groapă? Nu sunt eu destul de răsplătit moraliceşte (peste graniţă) de toate nedreptăţile, meritate ori nemeritate, pe care mi le-a adus viaţa? Şi îşi poate cineva închipui că eu sunt omul care să lase să-i scape o împrejurare de a ridica steagul luptei, numai şi numai fiindcă o manifestaţie spontană de simpatie te obligă de obicei să răspunzi cu graţioase temeneli?

Presupun că nici.. România literară", nici Societatea Scriitorilor Români nu mă consideră atât de slab la suflet. Altfel demult aş fi găsit mijlocul de-a nu mă certa cu nimeni, ba chiar de a fi v iţelul care suge la două vaci.

Am preferat calea cealaltă. Ce zic? Nici n-am preferat-o: mi s-a impus ea. Calea grea a omului care rămâne singur. Singur, după ce o viaţă întreagă mi-am închipuit că lupt alături de cineva. Am crezut sincer că aparţineam clasei din care ieşeam. Am crezut, de asemeni. Într-un învăţământ demn de a fi primit, că o religie poate schimba lumea, schimbând ordinea socială. Iluzie. Omenirea nu face decât să schimbe firma, o dată într-un secol sau în câteva secole.

Iată hotarul vieţii mele culcat la pământ, ca o frumoasă coloană antică doborâtă cu tunul, sus pe Acropole. Ea a fost dărâmată de tunul ferocităţii dogmatice al Uniunii Sovietice, unde nu trebuie să fii uman cinstit, ci să dovedeşti mulţimilor că Karl Marx nu a minţit. Să dovedeşti, chiar dacă proletariatul universal trebuie să crape în hăul comunismului. *Mergi sau crapă!*

Un alt hotar a fost prietenia, iar cel de-al treilea, scrisul. Prietenia există în toată mândra ci realitate, dar nu durează decât dacă o menajezi ca pe o femeie. N-am menajat-o. Şi s-a dus. Rând pe rând. Ce de morminte!

Cât despre scris. Vai. Ce ticăloşie! Ticăloşie şi în ce mă priveşte. Totul se reduce pentm alţii, ca şi pentm mine. La o biată iesle de grăunţe.

Apoi. Asta e tot destinul Omului?

Liviu Rebrcanu spunea, vorbind despre învinsul de mine:.. Viaţa fără

compromisuri e o utopic pe care numai visătorii o propovăduiesc sincer şi o aşteaptă".

Visătorii’.’ Dar ce vreţi altceva să fie cei ce mânuiesc frumosul? Oameni de afaceri curente? Cert. Ar fi putut ei fi şi asta. De ce nu’.’ Eu am fost. Timp de un sfert de veac. Un lucrător zugrav aproape corect şi aş fi putut să devin antreprenor capabil, cu burtă şi.. Ford". Nu era deloc nevoie să transform visul în negustorie. M-ar fi costat mai puţin, nu m-ar fi costat nimic să transform vopsitoria în negustorie. Chiar cu nenumărate compromisuri.

Dar visătorul! Acesta e o vestală. Fără el pământul ar fi pustiu; viaţa, un întuneric. Dacă omenirea s-ar stinge până a nu mai rămâne decât un singur om, acest om ar deveni vestală, nu antreprenor zugrav. Căci nu e adevărat că trăim cu jimblă. Trăim cu visuri. Altfel ce nevoie ar av ea să proslăvească pe visători, până şi regii brârrzeturilor fine?

Deci. Visătorii sunt sarea pământului. Netăgăduit, pe această sare, când e prea pură. Urinează falnic toţi fabricanţii de brânzeturi, căci ei se mânie pe tot ce străluceşte ca cristalul. Totuşi, spune Balzac în *Les Ilusions Perdues,* societatea e dreaptă în nedreptatea ei; după ce se înfurie pe cei ce-o depăşesc şi-i trimite în fundul gheenei pământeşti, dacă aceştia îi rezistă, ea îi scoate de acolo şi le cântă imnuri de slavă.

Dar să zicem că ăsta e un basm cu cocoşul roşu. Recunosc şi eu că misticismul de altădată nu se mai potriveşte dramurilor noastre. Scriitorul e un om ca toţi oamenii, cu drept de-a avea vilă la Şosea şi cu nevastă care vrea să se îmbrace la Paris.

Ei bine! de ce nu preferă să obţină aceste bunuri materiale luând calea luptei făţişe cu tiranii societăţii? De ce caută să le dobândească pe drumul pieziş al căpătuismului? Nu e oare mai demn, mai sănătos sufleteşte, să lupţi pentru *un drept,* decât să pleci capul în calea tâlharului atotputernic, ieşit din urna electorală, dându-i astfel să înţeleagă că dreptul tău la viaţă ar fi discutabil?

Dar mai e ceva. Oricât am vrea să-l coborâm pe artist la nivelul moral al unui politician, el tot trebuie să rămână omul visurilor de dreptate universală şi. În acest caz, nu-i este îngăduit să ia calea uşoară a revendicărilor personale. El trebuie. În chip absolut, să-şi lege soarta lui de

soarta omenirii, oricât ar fi aceasta de abjectă (De ce să nu fie abjectă, când abjecţia v ine de sus?)

îmi închipui că aceste timpuri, când religiile se năruie şi când doctrinele sociale se dovedesc neputincioase, singur artistul, preot al Frumosului etern, mai poate reclama dreptul la direcţia morală a umanităţii. Altfel, ne prăbuşim într-un haos cum niciodată istoria n-a cunoscut. Altfel, o să ajungem ca puşlamalele academice să ne ardă nu numai operele ci şi pe noi. De vii ori smulgându-ne din morminte.

Apoi. Nu e o ruşine să vedem cum gloatele luptă pentru cucerirea unor drepturi cu efect universal. În timp ce noi. Cântăreţii tuturor simţirilor nobile, ne mulţumim să dăm din coate pentm un blid de linte strict individual? Şi să nu vie nimeni să-mi spună că lupta noastră ar fi mai grea. Mai primejdioasă decât aceea pe care o duc gloatele. Eu nu cred că un batalion de scriitori, de artişti şi de savanţi ar putea fi mitraliat cu uşurinţa cu care se mitraliază un regiment răzvrătit pe front.

„Ceva mai bun, mai omenescl" striga odinioară Gorki. Care trăia la Sorento. Cu dolarii rezultaţi din vânzarea porumbului smuls cu baionetele de la gura mujicilor sovietici.

Ceva mai bun, mai omenesc, propun astăzi confraţilor mei din ţara asta căzută în robie naţională.

Propun această luptă mânuitorilor de condei, care au binevoit să mă omagieze. Sunt gata să fac, alături de ei. Tot ce-mi stă în putinţă. Aştept cuvântul lor.

Sanatoriul Filaret, 14 mai 1933

TRECUT ŞI VIITOR (Fragment)

Trecui şi Viitor *este titlul cărţii publicată în 1925, la editura.. Renaşterea „, scrisă direct în româneşte şi fiind considerată ca.. Debut" în literatura română.*

I *blumul cuprinde.. Pagini autobiografice " care au fost reluate mai târziu în franceză. De exemplu:* Taverna lui Kir Leonida *şi* Cine este autorul lui Hamlet.

Se găsesc în această carte câteva profesiuni de credinţă. I 'na dintre ele, intitulată Trecut şi Viitor, *ce dă şi titlul cărţii, ne permite să cunoaştem concepţia sa despre artă şi misiunea scriitorului.*

Vom reproduce din această profesiune de credinţă fragmentele care se referă la

întrebarea.. Pentru ce şi pentru cine trebuie să scriem? "

Panait Istrati ne dă în Trecut şi Viitor *un răspuns clar şi aprofundat, care anunţă poziţiile sale ulterioare.*

Ştiu că faplul de-a apărea. De la început. În România, cu un volum de.. Pagini autobiografice"' în loc de *pagini pur literare,* va nemulţumi critica răuvoitoare.

Îmi permit să nu ţin seama de această critică, dat fiindcă pe omul răuvoitor totul îl nemulţumeşte, nimic n**u-l** împacă, afară de lopata ce i se aruncă pe coşciug.

Viaţa unui artist sentimental, pasionat, şi care a trăit aşa cum am trăit cu. C adesea tot atât de pasionantă ca şi opera lui. Uneori chiar o întrece în intensitate, dacă artistul rămâne sincer şi dacă scrie nu ca să satisfacă curiozitatea bolnav a a cititorului sătul şi blazat, ci ca să se vadă până unde a fost legat de omeneştile slăbiciuni ale v iţii. Cât a luptat cu ele. Cum a înv ins sau a fost învins. Nu oare acestui gen de literatură se datoreşte faptul că dintre toate operele lui Jean-Jacques Rousseau. Cea mai populară, cea mai răspândită, cea mai tradusă sunt. \ *lărturisirile* sale? Şi nu e această carte şi aceea din care un om sănătos poale trage cele mai multe învăţăminte? Or. În epoca noastră de universală confuzie a spiritelor, mai mult decât pe vremea lui Rousseau. Omenirea are nevoie de învăţăminte.

Şi eu cred în învăţăminte, oricâte exemple din propria viaţă mi s-ar pune sub ochi. Susjinându-se că n-am ţinut seama de ele. Ba aş afirma că chiar dacă uneori le-am călcat în picioare. Încă nu e un motiv să descurajăm această deznădăjduită omenire, pretinzând că învăţămintele nu serv esc la nimic. Numai omul blazat, această caricatură hidoasă a v ieţii se întinde cu burta pe pământ când cade în genunchi şi geme în loc să se scoale repede. Puţini oameni, luptând cu viaţa, au căzut în genunchi atât cât am căzut eu. M-a trântit banul, m-a trântit femeia, m-a trântit însăşi sublima prietenie. Acum în urmă. După cum se ştie. Căzusem aşa de rău că eram gata să nu mai mişc. Şi totuşi, m-am sculat şi mă mişc mai cu folos ca oricând.

Să nu mă întrebe nimeni ce cred. În intimitatea mea. Despre opera Creatorului: cred şi eu. Ca şi procopsitul de blazat, că ar fi fost mult mai bine ca această operă să nu fi existat niciodată, chiar dacă n-ar fi fost decât din cauză că *început* şi *sfârşit* sunt două cuvinte neînţelese în Univers. Dar

din moment ce existăm, să-mi spună filosofii academiilor burgheze ce trebuie să aleg între *ură* şi *iubire,* între aceste amândouă şi *nimic.*

A urî. Numai, e o monstruozitate. *A iubi.* Numai, e o nătângie. A face nici pe una. Nici pe cealaltă e egal cu sinuciderea. Iar a face pe câteştrei numai pe jumătate. Înseamnă să opreşti omenirea în mersul ei.

Iată cele patra categorii de existenţe care compun imensa majoritate a omenirii şi care se lasă grea pe spatele celei de-a cincea categorii: *aceea care creează fără încetare condiţii noi de viaţă.*

Viaţa este un cuptor care cere să fie alimentat necontenit cu energii noi: totul e modificare, transformare. În bine şi rău. Cine se opreşte în loc. Piere: şi e mai bine să dai uneori îndărăt decât să te mişti.

Întreg progresul uman se ctitoreşte necontenitei frământări a unei infime minorităţi a omenirii. Această minoritate este fecundă, atât *ura* cât şi *iubirea* ei. Restul e puhoiul care se lasă târât, ori pune beţe în roate; totuşi. În sterilitatea sa. El ascunde şi înăbuşă nenumărate indiv idualităţi fecunde, creatoare, ori numai cercetătoare şi active, ceea ce încă e util progresului. Eu însumi vin din acest puhoi; cine bănuia de existenţa mea. Până în ziua când. O mână care nu dă greş. M-a smuls din nisipurile vieţii? Cine bănuia de existenţa lui Gorki. Până la strigătul triumfal al lui Korolenko. Descoperitonil lui? Ştia cineva că lucrătoarca Simona Basarab gândea, crea. De doisprezece ani. Până în ziua când. O inteligenţă activă, cercetătoare. În loc să-i arunce la coş scrisoarea şi poeziile, dă totul la tipar. Îl pune pe public s-o judece şi-i împlineşte astfel destinul? Cme poate bănui câte energii inovatoare în domeniul larg al vieţii, câţi creatori de condiţii de existenţă potrivite vremurilor de mâine se /.bat în întuneric, luptă cu valurile nisipoase şi cad înfrânţi în fiece zi? Şi aceştia sunt. Doar. Făuritorii lumii. Fără ei. Omenirea ar fi o cohortă, o cireada de vite. Ei au săvârşit tot ce vedem.

Pe aceştia, societatea de azi – ca toate societăţile care au existat până în prezent – îi lasă mereu să piarâ. Societatea de azi. Care condamnă la ocnă pe un criminal, dar organizează criminala măcelărie în masă. Tot cu aceeaşi inconsecvenţă condamnă pe mama care şi-a ucis pruncul, din ruşine ori din mizerie, dar ea însăşi ucide zilnic vieţi mult mai preţioase decât aceea a unui făt de-abia venit pe lume. Vieţi care nu aşteaptă decât prilejul de-a se

manifesta, pentm a face dovada aptitudinilor cu care sunt înzestrate.

Această societate, artistul trebuie s-o combată şi să conlucreze la dărâmarea ei. Fie-mi îngăduit să mă enumăr şi eu printre luptătorii pentm dreptate. Şi deschizându-mi inima celor cu inimă, să-i las să v adă ce simt.

*

Mă aflu în clipa asta pe calc de-a păşi pragul unei case sfinte: mă înfăţişez cititorilor mei din România.

După treizeci de ani de credinţă. Neclintită într-o idee şi de dureri îngrămădite, iată-mă gata să-mi spun cuvântul.

Dar. Mai întâi de toate, cine sunt cititorii mei? Cui mă adresez eu?

Cititorii mei nu sunt şi nici nu v reau să fie acea categorie de însetaţi care aleargă după aşa-zisa literatură senzaţională. Eu nu sunt un negustor de emoţii fabricate cu meşteşug între patm pereţi şi nu scriu cu scopul de-a transforma pe lector într-un sclav sentimental al dramelor cu deznodământ, marfa ordinară al unei lumi ordinare, produs otrăv itor de suflete, opium literar, destinat să acapareze minţile şi să le întunece şi mai mult decât sunt de întunecate când v în pe lume.

Eu mă adresez omului pentm care viaţa e o luptă aprigă, din ziua când a ieşit de pe băncile şcolii primare, aşa cum s-a întâmplat cu mine. Omului care se zbate în ghearele acestei v ieţi şi care caută scăpare.

Lupta aceasta e de două ori mai aprigă, căci ea e dusă. În acelaşi timp. Cu legile firii şi cu cele create de om.

Împotriva celor dintâi nu putem aproape nimic. *Când Moş Anghel* se aprinde de-o femeie care trebuia să-l ducă la dezastru, când bunurile agonisite i se năruiesc. Când copiii pier unul după altul şi când alcoolismul şi boala îl doboară, el se lasă târât ca de un şuvoi năprasnic. Când cele două (*'hire* ale mele. Precum şi micul Dragomir-Stav ru îşi dau frâu liber patimii de-a trăi v iaţa. Aşa cum o simţeau zvâcnind în carnea lor şi când această patimă se izbeşte cumplit în zidul altor patimi şi-i duce pe toţi la pierzare, ei se lasă duşi: nicio forţă nu le poate veni în ajutor. Când *Coma,* frate bun cu cele două *Chire,* nu ascultă decât vocea sângelui său clocotitor, trăieşte după legea lui şi cade răpus de această lege. El nu e victima nimănui decâl a firii.

Până aici am ţinut sub ochii lui Adrian mai mult problemele de

nerezolvat ale vieţii, decât cele care se pot rezolva. În lucrări lăturalnice, ca *Pescuitorul de bureţi, Sotir, Codin,* am făcut un pas spre problema socială, sentimentele personajelor se împiedică de organizaţia economică de azi şi ei se răzvrătesc în felul lor, aşa cum vreau eu.

Dar iată că mâine năvălesc *Haiducii.* Simţurilor omeneşti de totdeauna li se adaugă revolta de totdeauna a luptătonilui pentru dreptate. Patimi oarbe şi năzuinţi conştiente sunt închise în acelaşi cuptor şi arse până la topire. Aci. Nedreptatea veşnică e luată de piept şi ţintuită în văzul tuturor.

Nu dau problemei mei o soluţie spiţerească, nu consfinţesc nicio metodă în dauna alteia, căci. Pentm mine. Nedreptatea v eşnică a omului nu e o şaradă pe care o rezolvi petrecând – dar consfinţesc în schimb lupta eternă a fiinţei umane cu semenul său. Născut lup.

Aici. Câmpul de prăşit e fără margini, iar leacul bolii în mâinile noastre, dacă vrem ca aceste mâini să făurească o lume care să tindă măcar spre acea înnoire dorită de toate sufletele însetate de dreptate.

Şi acum. Iată. Îmi scot căciula în faţa sutelor de anonimi care mi-au scris şi-mi scriu mereu, precum şi în faţa miilor care mă citesc, care nu miau scris şi nu-mi vor scrie niciodată.

Mă descopăr în iâţa mulţimii de jos. În faţa acestei Saliare cotropitoare de valori umane, Sahară fecundă, nesecată în energii, ocean social în care am fost pescuit eu însumi şi de unde răsar mai toţi acei care s-au impus omenirii.

Cu această mulţime vreau să stau de vorbă aci. Cu ea. Care mi se spovedeşte zilnic şi-mi cere să fiu sincer. Pentru a sta de vorbă cu dânsa trebuie să mă spovedesc mie însumi.

Dintre sutele de chestiuni, sentimente, idei. Care mi-au fost puse sub ochi în aceste trei sferturi de an de când sunt în corespondenţă cu România anonimă, o singură întrebare, o-singură chestiune pe care mi-a trântit-o în sac un lucrător de la Brăila. Îmi stă dinainte cu litere de foc. Pe ea o văd. De câte ori pun mâna pe condei. Cu ea în gând mă culc seara, cu ca mă scol dimineaţa.

Lucrătorul acesta (care nu-şi semnează scrisoarea) după ce mă acoperă cu laude, termină intrebându-mă: *„Ei, ia spune, neică Panaite: Ce-ai de gând să faci acuma?”*

întrebarea aceasta mi-am pus-o eu în ceasul când Romain Rolland. Judecând după scrisorile pe care le primea el. Mi-a scris:.. *Ce-cti de gând să faci acum!"*

Apoi de…. Neică", ce să fac acum*a, când* am reuşit să-mi smulg piciorul din lanţul care mă fereca sorţii voas**tre? Vreţ**i să urmez calea a aproape tuturor acelora care se ridi*că de j*os pentm a cădea în mocirla celor de sus? Vreţi să vă fabric şi să vând basamac, cocaină, morfină sau tămâie? Să scriu pe placul vreunui bancher, puternic al zilei din prostia noastră'.' Sau să tămâiez vreun ministru cu fonduri secrete, pe vreo cucoană cu influenţă, pe vreo cucoană din lumea mare? Să aduc apa la moara vreunui partid cu nume falnic, care se bălăceşte în zoile combinaţiilor politice şi vă vinde pielea între două discuţii de principii? Ori – lăsând la o parte toate aceste fapte nedemne şi trecând de partea voastră – să cânt osanale clasei din care am ieşit? Să spun că voi sunteţi, noi *sunt*em, cei fără vină şi fără priliană în marele rău care bântuie omenirea?

Spuneţi-mi. Măi Stane, măi Ioane, cu cine să mă leg? Din cine să-mi fac tovarăş, cu care am cutreierat pământul aproape fără tovarăş?

Tovarăş de viaţă şi de dram mi-a fost mai întâi blestemul unei lumi mânată de egoism, acea cumplită lege care-mi arăta la fiecare pas pe frate despuindu-şi fratele în folosul său. Eu n-am trecut prin viaţă mirosind un trandafir şi cătând galeş la stele. Tovărăşia unei mame care venea seara cu mâinile crăpate de ger şi de leşie, care punea petic peste petic, care se lipsea de pâinea ei să-mi cumpere mie haine şi cărţi, această primă tovărăşie m-a învrăjbit pentm totdeauna cu o lume păgână care a făcut din viaţa mamelor noastre un iad pământesc…

Tovarăş mi-au fost. Apoi. Toate acele umbre răzvrătite din născare, pe care destinul mi le-a presărat de-a lungul nesfârşitelor melc drumuri.

Umbre, fantome, eroi nebănuiţi de nimeni, fiinţe venite de pe alte pământuri!… Pe toţi şi pe toate le-am pierdut, dar toţi trăiesc aievea în sufletul meu. Şi în clipa când pun mâna pe condei şi mă aplec peste liârtia albă. Cu n-am voie să scornesc prăpăstii cu efect melodramatic, nici să speculez nerozia umană, care nu cere decât s-o distrezi; ocirii scrutători ai tovarăşilor mei de visuri răsar din înhinericul trecutului ca licuricii noaptea şi ei îmi cer să fiu om. *Înai*nte de-a fi literat. Ei nu s-au amuzat. Viaţa pentm

ei a fost năprasnică.

Cum aş putea eu. Deci. Să scriu pe placul unei lumi care nu caută decât.. Senzaţii"?

Văd privirea bună a spălătoresei care mi-a dat v iată şi pe care răutatea omenească a dus-o la mormânt, luându-i până şi mângâierea de a-şi sămta odrasla în ceasul morţii, odrasla pentm care a spălat murdăria altora timp de patruzeci de ani. Cu speranţa să mă vadă.. Om cu căpătâi".

Văd figura aprinsă de ftizie galopantă a lui *Mihail Kazanski.* Eroul prieteniei mele. Creier enciclopedic şi inimă nobilă, descoperit de mine la şaptesprezece ani în plăcintăria lui Kir Nicola din Brăila, unde citea cărţi franţuzeşti, pe când păduchii îi umblau agale pe umăr. Nouă ani de prietenie eroică, de sărăcie eroică, de vagabondaj eroic, de lecturi şi discuţii, pentm ca într-o bună zi să-şi dea sufletul în cine ştie ce colţ al imensei Rusii, neavând încă etatea de treizeci de ani.

Văd apărând din negura unui trecut de vis figura înveşmântată de revoltă sinceră a lui *Ştefan Gheorghiu,* altă faţă aprinsă de ftizie galopantă, dar cât de deosebită de cea dintâi! Unul se poticneşte de bolovanul ignoranţei omeneşti, cade. Se ridică numai pe jumătate şi se retrage în lumea gândirii nepătate şi nestăvilite. Celălalt, cu şi mai mult avânt, ridică pumnul împotriva zidului prostiei universale. Îşi dă scama de grosimea lui şi. În loc să dispereze. El aleargă după artilerişti. Îi chemă la luptă, nu se îndoieşte nicio clipă de răsunetul glasului său. Dar amuţeşte într-o zi de martie. În sanatoriul de la Filaret. Singur în odaia lui. Singur cu credinţa sa neclintită în viitorul unei lumi făurită de cei care vor trebui să aleagă între luptă şi ftizie.

Văd pe zidanil pictor*samoilă Petrov* luptând voiniceşte cu truda-i zilnică de muncitor, în vreme ce mintea-i căuta să pătrundă legile culorilor. În vreme ce inima-i se avânta cu generozitate în lumea prieteniei ideale. S-a dus şi el. Valurile de nisip ale Saharei cotropitoare l-au prins în vârtejul lor şi l-au înmormântat acolo unde nu s-a gândit niciodată să pună piciorul: sufletul lui. Doritor de măreţie, a zburat între patru pereţi ai unei camere de spital din Odessa.

Mai văd şi alţi eroi răsărind aievea din negura unor vremuri neuitate şi întnrchipându-se în personaje de roman trăit. Iată pe *Isac Perimutter* şi pe

sora sa *Peştera,* purtând prin lumea largă crucea crimei de-a fi iubit prea mult viaţa şi pe străbunul lor Iisus. Primul – un *Moş Anghe!* aproape imberb – se nipe ca un vlăstar de pe butucul uscat de sevă şi pleacă să-şi caute alt pământ, dar niciun pământ nu-i corn ine. Se veştejeşte de donil întâilor adieri şi moare la Cairo, răpus de amintiri prea vii şi de rachiu prea tare. Deşi tânăr, el ştie că n-a murit beţiv *din vina nimănui,* ci dintr-o mare vină: Isac ştie mai mult decât *Moş. Inghel:* Mai mult decât Isac ştie mândra lui soră Estera. Care. Tronând ca o regină în somptuosu-i bar de la Singapore. Îngenunche pe umilitori şi cade umilită de propriile ei victorii.

Urmează acestora o întreagă *legiune străină* de oameni fără căpătâi şi fără nume. Pe unul îl mai aud şi astăzi cum îmi vorbea pe întuneric în Azilul de noapte din Lausannc. De unde. Ieşiţi a doua zi. N-am mai putut găsi de lucru, fiindcă ştampila milostivului azil. Aplicată pe hârtiile noastre, ne-a indicat vindictei burgheze ca pe nişte ciumaţi ai orânduirii moderne. Un altul – pe o noapte ploioasă şi neagră ca lumea în care trăim – dă peste mine pe când mă adăposteam printre stâncile unui port mediteranean. Nu puteam să-i disting chipul. Şi niciuna. Nici două. În vuietul valurilor care se spărgeau. Îmi spune pe nerăsuflate:.. Bine… Tu eşti creştin. Eu sunt ovrei. Dar am să te iau judecător. Uite: mi-a murit nevasta şi am rămas cu trei copii mici la Marsilia, unde-mi câştig pâinea. Am făcut cum am putut şi am plecat cu ei la Ierusalim, să-i depun într-o comunitate anume creată pentm aşa ceva. Acolo. În loc să fiu compătimit, sunt luat din scurt: mi se reproşează că de ce nu port perciuni, că cum am îndrăznit să viu la ei fără perciuni. Auzi. Domnule! Mie îmi arde casa şi femeia, nu ştiu ce să fac cu copiii, nu mai ani niciun rost pe pământ şi ei mă întreabă de ce nu port perciuni la… Marsilia! Apoi, să-ţi spun drept: nu mai c*red în Dumnezeu!" Un al tr*eilea…

Dar de ce să mai întind pomelnicul? Aceste chipuri, şi altele la fel. Fac parte din viaţa mea de ieri. Tot ele îmi vor umple şi literatura pe care voi scri-o. Tot cu de voi trăi şi de azi înainte. Nu ştiu dacă scrisul meu va avea darul să facă dintr-un om rău unul bun, nu ştiu dacă va reuşi să schimbe cu o iotă mersul crâncen al vieţii nemiloase. Ceea ce ştiu. Însă, e că arta mea nu va fi arta acelora care transformă suferinţele omeneşti în monedă bine cotată la bursa literelor de tarabă.

Orele mele de lucm sunt ore de penitenţă…

Multe uşurinţi. Multe abateri îmi îngădui şi azi. Aşa cum mi-am îngăduit ien, dar să iau în deşert ce mi-a fost sfânt întotdeauna, la asta să nu se aştepte cititorul meu: nu-i voi specula prostia.

Scriitorul de profesie, ca şi cititorul de profesie, bălăcesc astăzi amândoi în aceeaşi mocirla a artei Iară umanitate, cliiar atunci când o nuvelă, un roman, o piesă sunt în stare să smulgă lacrimi fierbinţi. Când arta va reuşi să facă pe oameni mai buni., numai atunci vom avea dreptul să vorbim despre artă. Teatrele sunt pline de cucoane care plâng în loji la *Dama cu came iii,* plâng în toaletele lor scumpe, plâng în diamantele lor. Plâng suferinţele închipuite ale unei artiste care după căderea cortinei redevine ceea ce este: o adulată pentm orele de digestie ale lumii sătule. Dar când aceste cucoane inimoase sfârşesc de plâns în loji. Îşi şterg lacrimile cu mşine. Se urcă în automobile şi. În drumul lor spre culcuşul voluptuos. Nu au nicio lacrimă puitru acele dame fără camelii, care apar pe la răspântii şi trag pe trecător de mânecă pentm o bucată de pâine şi un culcuş.

Murillo a *pielii Micul cerşetor* care se păduche în văzul tuturor, iar

Millet. Pe ţăranii lui deşelaţi de muncă. Vereşaghin plăteşte cu viaţa nobilul gest de a se duce să se convingă cu ocliii de grozăviile războiului ruso-japonez, el care a creat, între altele. *Santinela* şi *Piramida de căpăţâni.* Aceste tablouri, menite să sfâşie inima omului, nu sfâşie nimic. Copiii cerşetori umplu dntintirilc: nimenea nu-i vede. Dar toată lumea.. Cultă „admiră.. Celebrul tablou al lui Murillo”.

Cu.. Ţăranii lui Millet" se mândreşte Luvrul, dar nimeni nu se gândeşte că fiii şi nepoţii ţăranilor pictaţi de Millet au rămas şi azi tot robi ai pământului, tot deşelaţi, toi stâlciţi de muncă. Şi să nu vină niciun boieraş să-mi spună că ţăranul francez de azi *cumpără bonuri ale apărării naţionale:* eu am trăit în satele franţuzeşti şi am văzut că toţi ţăranii trăiesc cu faimoasa lor „supă", care nu este altceva decât ciorba noastră de fasole. *Iar pâinea, făcută odată pentru o lună,* e mai rea decât mămăliga românului, căci o taie cu toporul timp de cinsprezece zile, când e uscată ca lemnul.

Pentru ţăranul acesta, ca pentru întreaga omenire trudită, nu s-a născut însă artistul care să-i fie Mesie. Nu s-a născut încă opera de artă care să răstoarne fundamentele unei alcătuiri bazate pe cruzime şi care să

întroneze dreptatea pe pământ. Şi se vor mai scurge poate multe secole, în timp ce suferinţa umană va rămâne tot *numai* un obiect de inspiraţie pentru artişti, şi lumea, cu toată oroarea ce iasuflă piramida de cranii a lui Vereşaghin. Va continua să se măcelărească, după cum continuă să fie egoistă, cu toată generozitatea capodoperelor universale. Acestei suferinţi. Însă. A noroadelor, eu. Care am poriut de la opincă şi am pătimit mai mult decât Christ. Îi voi închina toate forţele mele ca să contribui la micşorarea ei. Atât cât poate contribui un suflet îngrozit de suferinţa lumii obidite.

Din eroii mei eu nu voi face o ţintă a literaturii melc. Ci numai un mijloc. Un prieten intim mi-a remarcai că aproape toate titlurile bucăţilor melc. Publicate ori nepublicate încă, poartă un nume propriu de om sau de femeie, toţi aceşti croi sunt trimişii nici autorizaţi să vorbească, cu zece mii de glasuri, mascleor din care îşi trag obârşia, căci ţinta scrisului meu e chemarea acestor mase la luptă.

Iată de ce am spus că eu nu scriu ca să ajut cititorului să adoarmă scara, când intră în pat. Ori să uşurez digestia de după-amiază a sătuilor.

Martor şi părtaş, din frageda-mi copilărie, al trudei popoarelor, eu port mereu în inimă rana durerilor lor. Eu aud şi azi tânguielile muncitorului de la oraş. Ca şi pe acelea ale iobagului de la sate. Iobag împropictărit după fiecare război şi devenit iarăş iobag după treizeci de ani de pace. Eu scrâşnesc din dinţi, cu scrâşnetul mult prigonitului popor evreu, parie a României nuci de ieri. Parie a României Mari de azi şi ţap ispăşitor al tuturor Româniilor imense de mâine, patrie doar a huliganilor din toate vremurile. În ţară ori afară din ţară. Eu am trăit cu acest popor, căruia omenirea îi datoreşte o parte din progresul ei. Cu i-am cunoscut mila şi am avut deseori prilejul să-i apreciez bunăstarea. Dacă n-ar exista pentm nune decât singur exemplul bătrânului Hennan Binder, crâşmarul de la Alexandria, care se mina – care s-a şi minat! — ca să ţie grătar românesc, cu fleici şi cu mititei, cu ţuică şi cu vin românesc, cu jurnale româneşti, cu portretele româneşti ale maiestăţilor lor. Şi mai ales crâşmă cu poveşti gălăţene şi cu amintiri care aduceau lacrimi în ochii atât ai povestitorului.. Jidan", cât şi ai ascultătorului român neaoş – dacă n-ar exista în mintea mea decât bunul, inimosul, umanul Hennan Binder, ca singurul evreu persecutat, bătut, minat de huliganismul naţional român, şi încă mi-aş lega

soarta mea personală de soarta poporului evreu. Încă aş face din lupta lui pentm dreptate, lupta mea personală, lupta tuturor persecutaţilor de pe pământ.

Dar cu nu dau întâietate suferinţei unui neam în dauna altuia. N-am nicio preferinţă în materie de durere. Când văd că un om cade în stradă, cu nu-l întreb cărui Dumnezeu se închină, ci îi săr în ajutor. Şi fiindcă am trăit în douăsprezece ţări de pe pământul acesta blestemat, fiindcă am ascultat pe oameni tânguindu-se cu acelaşi fel de lacrimi în ochi. Eu voi adresa cuvântul meu de luptă şi emoţia artistică tuturor neamurilor care gem sub jugul apăsării internaţionale, mulţimilor anonime care ascund în sânul lor dureri ştiute doar de ele şi eroi nebănuiţi de nimeni. Iată ce am să scriu. Iată pentru cine scriu.

Martie, 1925

PAGINI DE CARNET INTIM

La împlinirea vârstei de cincizeci de ani, Panait Istrati îşi face bilanţul unei vieţi în care inima i-a condus paşii destinului. Pagini magistrale despre ceea ce au însemnat pentru acest scriitor „durerea şi fericirea de a fi om".

Panait Istrati intenţiona să-şi conţinute Carnetul intim *în anii următori. X-a putut-o face, timpul „nemaiavănd răbdare" şi în cazul lui*

Textul a fost publicat în ziarul „Credinţa", 24 decembrie 1934, cu titlul Pagini de carnet intim *şi a fost inclus în volumul* Viaţa lui Adrian Zografi, *Editura Minen>a, 1983.*

August 1934

Luna asta. Pe la 10 sau 11, împlinesc cincizeci de ani. Mulţumesc că am ţinut mult. În timpul din urmă, să ating această jumătate de secol de existenţă. Am ţinut, tocmai fiindcă de trei ani sunt grav bolnav.

Exact acum trei ani. În august 1931. Pe când mă plimbam într-o zi pe malul mării, la Menton. Am simţit, brusc, un gol în inimă, apoi imediat mi s-au înmuiat picioarele şi a trebuit să mă aşez pe o bancă, spunând soţiei mele care mă întovărăşea: „Iată ceva nou!"

Era „ceva nou" în sensul că, deşi mă simţeam din ce în ce mai slăbit de la întoarcerea mea din Rusia. În februarie 1929. Încă nu mă considerasem, până atunci, un om cu adevărat bolnav, ci numai aşa cum fusesem totdeauna: un debil, un slăbănog pe picioare, consecinţa unei grav e

pneumonii urmată de un început de tuberculoză, de care suferisem pe la vârsta de optsprezece ani. Această debilitate însă nu mă împiedicase, timp de treizeci de ani. Să fiu un om rezistent, să cutreier o bună parte a pământului şi să execut adesea muncile cele mai grele, trăind, mai în toată vremea, rău hrănit şi rău adăpostit.

Şi. Deodată, iată-mă crezând din picioare. În ziua aceea la Menton. Tocmai când opt ani de v iată scriitoricească, adică de „autor de succes*’, cum se spune, mi-ar fi dat dreptul să mă aştept la cu totul altceva, poate chiar la mai multă sănătate.

Din acea zi de august .1931, am început să suflu greu şi n-am mai putut să urc o scară decât făcând popas la fiecare treaptă. Câteva luni mai târziu am căzut la pat, de unde şi azi nu mă ridic decât atunci când nevoile mă obligă, ceea ce e o mare tristeţe pentm un om a cămi primă pasiune din copilărie a fost să hoinărească din zori şi până în noapte, pe drumuri fără sfârşit. Dacă n-ar fi fost decât această suferinţă – trei ani de zăcere la pat. Cu ochii în tavan şi cu răni la şolduri! — şi încă ar fi fost de-ajuns să-mi doresc moartea şi chiar să mi-o dau.

De ce. Atunci, această nebănuită şi nejustificată dorinţă de-a trăi. *De-a continua’?*

Zic *dorinţă,* dar cuvântul e greoi. Era. Nu o dorinţă, erau *două braţe descărnate ce implorau, în singurătatea lor, pe cineva pe care-l hănuian tot atât de singur.*

Şi-acum, iată-mă în miezul acestei spovedanii sau profesiuni de credinţă.

Mai întâi, de ce voiam să se realizeze această epocă a existenţei mele: august 1884 – august 1934? Ce avea să se întâmple la împlinirea acestor cincizeci de ani ai mei?

De remarcat că nu voiam *să trăiesc,* ci numai *să ating* pe august 1934. Şi mai ales în zilele de grea încercare, trăite la Mănăstirea Neamţului (iunie 1932 – ianuarie 1933), când nu mai puteam nici să mă spăl fără ajutorul soţiei mele, mult au întins de nimeni nevăzutele mele braţe către nevăzutul meu *cineva,* căruia nu-i ceream mimic!

Trebuie să spun numaidecât că acest *cineva* nu era niciunul din dumnezeii pe care oamenii i-au închis între pereţii unui templu, făcând din ei când o teroare, când nişte nedrepţi distribuitori de bunuri pământeşti şi

cereşti.

Nu. Credinţa într-un Dumnezeu am pierdut-o încă din copilărie, când vedeam zilnic în juru-mi preoţi, nouă din zece mgându-se Iară pietate şi trăind într-o nepotrivită îmbcişugare. Fără milă de aproapele lor. De-atunci am trăit, vid de orice Dumnezeu tălmăcit de preoţi, dar imediat am simţit aprinzându-se în mine o *lumină nouă.* Şi aci aş vrea să insist, chiar dacă aş şti (ceea ce nu cred să fie cazul) că niciun om pe pământ n-are urechi să mă audă.

Eram la începutul adolescenţei, citeam tot ce-mi cădea în mână. Făcând mahalaua să creadă c-am să.. Devin popă", lucm ce bucura mult pe necăjita mea mamă. Dar şi o întrista în acelaşi timp. Căci fugeam de la stăpân ca şi de-acasă. Hoinăream prin judeţele vecine, nu puteam fi „statornic la nicio treabă", eram adică „o haimana „, cum spunea aceeaşi mahala. Ceva şi mai grav pentm mama, care era o femeie econoamă: banul ce-l câştigam nu ţinea în mâna mea nici cât ţine un bulgăre de gheaţă şi nici nu-l dădeam.. Pe lucruri folositoare", ci numai pe cărţi şi pe tutun, lăsând în grija mamei să mă îmbrace şi să mă incalţc. Ba. Uneori, schimbam chiar această îmbrăcăminte nouă, pe una jerpelită, numai ca să-mi pot procura, cu diferenţa, cărţi şi tutun. Cât despre mâncare, puteam trăi luni întregi cu pâine şi tomate ori varză acră. Ca să nu mai vorbesc de zilele în cari flămânzeam cu totul.

Aceasta se petrecea între paisprezece şi şaptesprezece ani, epoca cea mai agitată a vieţii mele. Singur, fără un prieten şi neîndrumat de nimeni, descoperisem cartea, sau, mai bine zis, *măreţia lecturilor bune* şi odată cu ele *socialismul.*

Despre socialism nu citisem încă nimic, dar, în urma unor mari mişcări muncitoreşti în portul nostru, auzisem că el înseamnă *dreptate pentru cei obidiţi* şi văzusem un om ucis în bătaie la poliţie, fiindcă fusese socialist. Puţin după aceasta, am asistat la câteva întruniri socialiste şi am înţeles că socialismul cuprinde în sânul lui toate virtuţile, pe care în zadar le căutam în faptele servitorilor lui Dumnezeu: dreptate, bunătate, cinste, cumpătare, cultul frumosului şi, mai presus de orice, o adevărată înfrăţire cu cel învins de viaţă.

Lată care avea să fie, de-acum încolo, noua mea religie, singurul meu

Dumnezeu: năzuinţa spre dezrobire a omului îngenuncheat de om.

Şi deodată m-a lovit un orgoliu nemăsurat: mă simţeam chemat să fiu un apostol al acestei religii, poate chiar un martir, ca acel muncitor ucis în bătaie. Aveam să-mi răzbun mama umilită şi clasa din care mă trăgeam, deşi această clasă nu era alta decât mahalaua mea bârfitoare, pe care o dispreţuiam. Mă consideram superior tuturor celor din jurai meu. Fiindcă toţi, chiar şi mama. Nu erau preocupaţi decât de interesele lor personale, năzuiau spre o v iată cât mai apropiată de a burgheziei asupritoare şi nimeni, nimeni din câtă lume cunoşteam, nu citea şi nu gândea ca mine, afară doar de acei apostoli socialişti pe care îi auzisem vorbind şi le invidiam cultura, atribuindu-le toate generozităţilc.

M-am încredinţat că omenirea e o gloată lipsită de calitate, un rezervor uman din care nu apare la suprafaţă şi nu se impune decât geniul rău: *asupritorul.* Geniul bun. *Gânditorul generos,* e veşnic învins şi nu-l susţin nici chiar acei cărora ei le încliină viaţa.

La etatea de douăzeci de ani, eram complet format în chipul acesta. Lumea socialistă însăşi, pe care o cunoşteam din ce în ce mai bine. Îmi dovedea că nu toţi cei care reclamă dreptate sunt capabili să fie drepţi. Chiar şi acolo, numai o mică elită simţea şi gândea ca mine. Cât despre cultul frumosului, care era o altă lahiră a dezrobirii, nu ajungeau până la el decât prea puţine individualităţi. Imensa majoritate îl caricaturi/a.

Ceva mai târziu, descoperindu-mi şi unele aptitudini literare, am nutrit un şi mai mare dispreţ faţă de tot ce nu se ridică prin nicio virtute morală deasupra comunului.

Totuşi, nicio mândrie n-a putut să mă depărteze de nevoia profundă ce-o aveam de-a lupta pentru binele omenirii, fără a cărei dezrobire îmi dădeam scama că toate valorile vieţii sunt moarte în ochii omuilui născut să nu se poală bucura de nimic. În mijlocul unei universale suferinţi.

Lată în ce chip am fost pătntns de acea *lumină nouă a Frumosului şi a Binelui.* Ea avea să mă înalţe în proprii mei ochi. Făcându-mă să-mi dau seama că puţini oameni sunt atinşi de harul ei. Ea avea să dea un sens vieţii mele. Care nu era avidă de bunuri pământeşti. Ea avea să mă susţie în nenumăratele melc ceasuri de grea cumpănă, când încolţit de mizerie şi sfârşit de puteri, adesea m-am întrebat dacă Binele şi Frumosul merită

atâtea jertfe chinuitoare.

Ea avea să-mi ţie loc ele dumnezeire.

Apoi. Mult mai târziu – după un sfert de veac de practică conştientă a noii mele religii – viaţa avea să-mi dovedească cu cruzime că credinţa în Dumnezeu nu poate fi înlocuită cu nimic pământesc, oricât ar fi de sublim, că omul murdăreşte cu mâinile tot ce crează cu sufletul, ba chiar că e nevrednic şi de Dumnezeu, adică: *nimic nu-lpoate salva şi ridica deasupra multelor şi deşertelor nevoi trupeşti.*

Ca să ajung la această convingere, drumul calvarului meu a fost presărat la tot pasul. În chip aproape egal. De zdrclitoare cioburi, ca şi de strălucitoare cristale, pe care cu le luam drept autentice diamante.

La început, numărul cristalelor a fost covârşitor. Nu auzeam decât cuvântul eroilor. Nu **vedeam** decât litera rămasă după trecerea martirilor. De pe înălţimea catedrelor de morală şi din inima bibliotecilor, filosofia pozitivă, predica dezrobitoare, precum şi literatura marilor credinţe, formau un singur cor divin, ce umplea văzduhul: *Glorie omului ce cultivă Binele şi Frumosul!*

Chiar şi marii reprezentanţi ai religiilor îşi uneau uneori glasul la acest imn, ceea ce mă mişca profund şi mă ajuta să nu cad în păcatul acestor luptători pentru dreptate care excludeau cu desăvârşire biserica din sânul năzuinţelor spre un mai bine pământesc.

Întreb: ce mai putea dori un om ca mine. Mai ales atunci când. Dispensat de orice efort, te simţi făcut pentm a urma această calc'.' Cugetarea cea mai înaltă venea să confirme o simţire înnăscută şi s-o călăuzească. Savantul, tribunul şi poetul întindeau mâna adolescentului venit pe lume şi crescut în acel iad al vieţii unde domnesc toate relele: mizeria endemică, ignoranţa, superstiţiile, bmtalitatea. Calomnia, crima, îmi era peste putinţă să cred că puterea întunericului e mai mare decât aceea a luminii; că Binele ar putea să iasă învins din lupta cu Răul. Mai ales că cel dintâi era îmbrăţişat de tot ce omenirea avea mai distins, ba deţinea chiar şi frânele de conducere a popoarelor, pe când cel din urmă constituia o ruşine pentm orice om luminat.

E drept că oamenii luminaţi erau foarte puţin numeroşi şi că slava ridicată Frumosului şi Binelui răsuna cele mai adesea în pustiu. Ce

importanţă însă putea avea pentm mine? Nu ştiam cu. De mic copil, că nobleţea sufletească este apanajul unei elite? Esenţialul era să mă ştiu susţinut de această elită a omenirii; şi de un astfel de sprijin mă încredinţam de câte ori deschideam o carte, de câte ori ascultam un tribun.

Şi ce mândru, ce fericit în mizeria mea mă simţeam de această tovărăşie! Unde mai pui că începeam să mânuiesc condeiul, şi competente îndemnuri mă făceau să întrevăd posibilitatea de-a urca încă o treaptă, cea mai grea, pe scara valorilor intelectuale: treapta pe care stau creatorii de opere literare. Era deci îngăduit fostului băiat de prăvălie, cu patru clase primare, nu numai de-a înţelege perfect pe aceşti creatori, dar chiar şi să ocupe un colţişor în templul artei lor atât de admirate. Nu era deci exclus să ajung într-o zi să-mi unesc şi glasul meu la nobilul cor al celor destinaţi de providenţă să ridice omenirea dintr-o ticăloşie pe care cu o cunoşteam, cum prea puţini o cunosc din proprie experienţă. Ah. Atunci, cu câtă sinceritate am să clamez, la rându-mi. Măreţia rolului de apostol al umanităţii. 1

Ce nevoie mai aveam de Dumnezeu? Nu eram eu oare un grăunte de dumnezeieşti năzuinţi?

Chiar şi sfânta mea mamă îmi păm, atunci, mică şi meschină în toate ale ei mărunte preocupări, pe când eu pluteam, flămând şi zdrenţăros. În sfera lumilor ce avea să vie. La clădirea primei lumi noi. Liberală de materialism, eu însumi poate aveam să fiu fanatic salahor.

Şi într-adevăr, într-o zi minunea s-a înfăptuit, dincolo de cele mai absurde ale mele aşteptări.

Romain Rolland. Ca un alt Moisc. Cerând stâncii să izvorcască apă. M-a lovit în frunte cu bagheta-i magică, şi mi-a cerut să fac ceva şi mai greu decât ce-a făcut stânca lui Moise: mi-a cemt să scriu într-o limbă în care de-abia bâiguiam de câţiva ani şi ale cărei legi nu le-am învăţat. Nici n-am încercat să le învăţ v reodată. Ci numai le-am ghicit, pe cât mi-a fost cu putinţă.

Ce a urmat, se ştie. Dintr-o dată am fost azvârlit în sfera de cugetare şi de acţiune a unei lumi pe care. La început, nici nu îndrăzneam s-o privesc în faţă. Din noroiul existenţei omeneşti, cu un singur salt.

M-am pomenii stând de vorbă, de la egal la egal. Deseori într-o înălţătoare intimitate, cu uncie din acele rare exemplare umane către care

venerația oamenilor se îndreptă neprecupețită.

Atunci, o clipă, speriat de răspunderea ce mi se aninca pe umeri, am simțit mâna providenței ștergându-mi sudoarea de pe frunte. Acum era momentul să dovedesc celor însetați de Bine. De Frumos, de Dreptate, dacă sunt un om ori un simplu parvenit.

Căci două căi mi se deschideau în clipa aceea: una largă, semănată cu flori, surâsuri și belșug; cealaltă. Îngustă, plină de posibile, probabile deznădejdi.

Fără nicio șovăire, am apucat pe aceasta din urmă. Care m-a dus într-o prăpastie mult mai înfiorătoare decât tot ce puteam bănui, căci ea m-a despărțit de toată lumea și de cei mai nobili prieteni ai mei. Chiar și de acela căruia îi datoram noua mea v iață.

De ce? Răspunsul e simplu: fiindcă, de la început, am înțeles rău legile existenței pământești.

Omul. Chiar și cel de bună credință, făgăduiește mai mult decât poate să ție. Avântul lui spre mai bine îi pune un nimb pe frunte, dar el uită că picioarele îi sunt condamnate să răinâie în tină. Căci. Probabil, nu-i este îngăduit să se identifice cu dumnezeirea, atâta timp cât țărâna îi împovărează sufletul, această scânteie misterioasă care e veșnic în luptă cu răsuflarea infectă a existenței materiale.

Da. Astăzi cred în suflet, cum n-am crezut niciodată și iert fratelui meu. Omul. Totul, dezlegându-l de divinele promisiuni pe care mi le-a făcut atuinci când îl vedeam de departe, atunci când îl auzeam vorbindu-mi din sferele cereșii. Când nici nu bănuiam că lutul din care e zidit este tot atât de scârnav ca și al celui mai din urmă păcătos din suburbia în care am văzut lumina zilei.

Dar ca să ajung la această umană înțelegere, a trebuit mai întâi să trec eu însumi prin acele grele încercări din care nici sfinții nu ies triumfători decât săvârșind cruzimi, împotriva lor înșilc și mai ales împotriva aproapelui. Da. Cred că pentru a te devota în întregime dumnezeirii. Trebuie să întorci spatele pământeștilor nevoi ale omului și să-ți astupi urechile la strigătele lui de ajutor.

N-o știam pe atunci. Credeam că putem serv i pe Domnul, tocmai devotându-ne umilei lui creaturi. Și înțepenindu-mă în postura de

judecător al omului superior, i-am cenit să-şi ţie cuv ântul dat. El a răspuns prin a-şi întoarce faţa de la ininc. Şi lăsându-mă singur, redus la propriile mele puteri, ini-a dov edit că nici eu nu sunt mai bun decât dânsul.

Mi-a dovedit că aceeaşi nemernicie ne paşte pe toţi: că unul îşi calcă cuv ântul fiindcă e împresurat de nevoi materiale, iar altul fiindcă îl roade viermele ambiţiei, dorinţa de strălucire. Şi într-un ca/ şi într-altul. Dovada e făcută, că existenţa nu e posibilă decât cu preţul unor nesfârşite abdicări.

N-am ştiut. Eu am luat drept literă de evanghelie toate idealurile pe care omul le-a proclamat cu cuvinte de foc. Asigurându-mă că ele pot înlocui chiar şi pe Dumnezeu.

De ce se minte omenirea cu atâta neruşinare? De ce se divinizează nemernica făptură de lut. Atribuindu-i-se aptitudini care nu se pot număra printre facultăţile sortite existenţei terestre.

Câtă dreptate a avut Eclesiastul să spună că totul e vanitate!

Mă uit la ce a rămas din mine. Care am parcurs o cale atât de lungă: un biet om. Înv ins de boală şi striv it de nevoi, după ce ajunsesem acolo unde nu atârna decât de v ointa mea ca să dev în şi eu încă im om sătul.

Mă ridic însă cu restul de puteri, de care mai sunt capabil, împotriva materiei robitoare, distrugătoare de suflete.

Deşi astăzi sclav, prizonier al nevoii de pâine şi de adăpost, ca cel din urmă dintre nemernici, afirm. În acest ceas de supremă sinceritate, că v iaţa nu e posibilă fără o credinţă.

Dar care ne mai poate fi azi credinţa, din moment ce noi le-am distms pe toate, substituindu-ne luminii ce singură era în stare să ne apere de-a cădea în acest abject materialism?

— Ce a mai rămas din năzuinţele care aveau să facă din oameni nişte sfinţi? Cei din alte vremuri se temeau de Dumnezeu şi asta era de-ajuns ca să înăbuşe în ei o parte din egoismul care ar fi putut să-i facă să uite că. Fără practica sentimentului de dreptate şi de milă. O comunitate omenească se transformă într-o comunitate de lupi. Contemporanii noştri. Însă. Nu numai că au suprimat această frază şi au redus pe Dumnezeu la o simplă parodie bisericească, dar. În mai puţin de o jumătate de veac. Au nimicit toate valorile morale şi estetice pe care cu atâta emfază le decretaseră valori eterne şi le impuseseră generaţiilor noi.

Astăzi nu mai poale mânca pâine într-un stat. Nici omul caic n-are decât palmele sale. Nici acela care n-are decât creierul sau. Ci numai **vicleanul** înarmat cu gură mare şi obrăznicie. Acestuia trebuie să ne robim cu toţii. Pe el trebuie să-l servim şi să-l linguşim. **El** este distribuitorul de pâine şi de aşa-zisele onoruri.

Am avut prilejul să-l cunosc şi cu şi să-l **privesc** în ochi. După ce boala şi mizeria literară ni-au răpus Şi atunci rai-am dat seama că mai amară pâine decât aceea pe care am mâncat-o între doisprezece şi patruzeci de ani. Robind prin porturi şi ateliere, e pâinea pe care o soliciţi omului de stat modern oricare ai îi valoarea ta intelectuală şi morală. El nu ştie să te estimeze decât după numărul voturilor pe care i le aduci.

După capacitatea ta de a-l servi personal, nu ţara al cărui rău servitor este el sau ideca al cărei motor eşti tu.

Am cunoscut şi această umilinţă mult mai ucigătoare de suflet decât aceea care mi-atingea obrazul când, oferind serviciile mele de fotograf ambulant plimbăreţilor de pe *Promenade des Anglais,* o mână parfumată mă respingea dispreţuitor.

Nu e rău că sunt atât de îngenuncheat. În clipa în care îmi privesc viaţa de pe muchea unei jumătăţi de veac.

Consider această îngenunchere ca pe cel mai viu document pe care mi-l putea trimite cel nepătruns, ca să-mi dovedească uşurinţa cu care m-am cundus în viaţă. Căci. După ce am fost unul din avizii ucenici ai creatorilor de false religii, am devenit eu însumi unul din aprigii susţinători ai mincinoaselor valori morale, intelectuale şi estetice, ba chiar am aprobat, un moment, şi am glorificat violenţa, crezând că disperaţii vieţii vor fi mai buni în ziua în care nimic nu-i va mai împiedica să se gospodărească singuri, în toată dreptatea.

Nu sunt mai buni, fiindcă nu se poate face o lume nouă cu oameni vechi. Şi vina mea e cu alât mai mare. Cu cât ştiam de mult că aceşti pretinşi aspiranţi la o viaţă morală erau în imensa lor majoritate tot atât de imorali, tot atât de lacomi de bunuri pământeşti ca şi vechii stăpânitori.

Aceasta nu m-a împiedicat să mă mint pe mine însumi şi să urlu în cor cu lupii flămânzi contra celor sătui. Pedeapsa, iat-o: în ziua în care am răcnit adevărul că numai lupi se ridică la conducerea lumii, de ambele părţi

ale baricadei, golul cel mai complet s-a făcut în jurul sufletului meu. Nemairămânându-mi altă mângâiere decât cuvintele simplei mele mame. Care-mi spunea:. *„Maică, nimeni nu vine să-ţi lingă buzele, când îţi sunt amare, afară doar de bunul Dumnezeu”.*

Am crezut în posibilitatea înfrăţirii între oameni – şi nu mai cred. Am crezut apoi în minunile progresului tehnic, şi azi văd că ştiinţa e încă o armă împotriva sufletului. Iar la urmă am crezut în atotputernicia binefăcătoare a unui singur om, lăsat să fie stăpânul unui stat. Dar am văzut că stăpânul nu se înconjoară decât de slugi.

Astăzi nu mai e loc pentru gândirea mea la niciuna din extremele acţiunii sociale, şi nici la mijloc, unde apologiştii tuturor libertăţilor fac o marfă din drepturile omului. Închizând ochii asupra datoriilor lui.

Aşa că toată pregătirea sufletească pe care mi-am făcut-o de-a lungul întregii mele vieţi. În vederea momentului în care destinul mi-ar fi dat putinţa să fiu folositor aproapelui meu. Se prăbuşeşte azi ca un castel de cărţi. Nu numai că niciun fel de ordine socială de azi nu are nevoie de astfel de pregătire, dar toate o consideră periculoasă lor, căci în toate guvernează acelaşi om, omul care lucrează numai în sensul intereselor sale personale, trădându-lc pe ale aproapelui.

Iar dacă felul cum înţeleg cu Fmmosul şi Binele, e o gândire caducă pentm timpul meu. O gândire care nu poate să se traducă prin fapte, atunci ce mai rămâne din tot ce am aşternut pe hârtie, sau. Mai bine-zis. Dintr-o viaţă pe care am condus-o în aşa fel încât nici altora şi nici mie n-a putut fi folositorc?

*

Niciodată n-am fost aşa de singur, aşa de părăsit. Şi doar atâta am crezut în iubirea omului de către om!

Acum către cine să-mi îndrept privirile? Nimic nu mă mai poate întoarce la credinţa mamei mele, dar şi lipsit de orice credinţă mă simt incapabil de-a lupta cu moartea sufletului meu, care bâjbâie într-un întuneric de nepătmns.